

אלימות כלכלית במשפחה – בין דומיננטיות גברית לגבריות נכפית?

מאת

אריאן רנן-ברזילי* ושירלי יוסרי**

“One of the important functions of law resides in its power to translate lived experience into a series of stories about individual and social fairness and justice.”¹

תקציר

מאמר זה מבקש לעורר את המודעות לתופעה החברתית של אלימות כלכלית בתוך המשפחה, אשר לא זכתה עד כה כמעט בתיאור ובריון משפטי. מטרת המאמר היא להמשיג את התופעה, לנתח באמצעות כלים תיאורטיים מתחום לימודי הגבריות והפמיניזם, ולחשוב על הסעדים המשפטיים למיגורה בשים לב לתיאוריות אלה. נוסף על כך, באמצעות הדיון באלימות כלכלית נראה כיצד לימודי הגבריות עשויים לתרום להגברת השוויון המגדרי. בעוד שניתוח פמיניסטי יתמקד בעיקר בהבנת התופעה כביטוי של דומיננטיות גברית ובראיית הכסף כאמצעי השליטה המגדרי, לשיטתנו לימודי הגבריות עשויים לתרום להבנת האלימות הכלכלית לא רק כאמצעי שליטה של גברים בנשים, אלא גם כמכוננת על-ידי הבניה חברתית מסוימת של גבריות ושל גברים כתוקפניים וכמופקדים העיקריים על כלכלת המשפחה. לשיטתנו, מכוח ראייה משולבת זו יש להבין התופעה ולגזור סעדים משפטיים ודוקטרינריים אפשריים. לשיטתנו, אין להסתפק בניתוח התופעה מפרספקטיבה של לימודי גבריות במנותק מהתובנות ומהתיאוריות הפמיניסטיות. ניתוח כזה עלול לעצור בעצם הבנת התופעה, או

* מרצה, הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת חיפה.

** בוגרת תואר ראשון ותואר שני בפקולטה למשפטים, אוניברסיטת חיפה.

מאמר זה צמח מתוך עבודה על פרויקט אלימות כלכלית בקליניקה לפמיניזם משפטי של הפקולטה למשפטים באוניברסיטת חיפה בשילוב עם עמותת “איתך – مَعَكَ, משפטניות למען צדק חברתי” (להלן: עמותת “איתך-מעפי”). אנו מבקשות להודות לרויטל קישינבסקי על ליווי הפרויקט, ולסטודנטיות שנטלו בו חלק, ובעיקר אנו חבות תודה לחונכות הפרויקט על אומץ-ליבן. תודתנו נתונה לאורלי בנימין, לדפנה הקר, לתמי הראל בן-שחר ולקוראת החיצונית/ת על הערות מועילות לטיוטת המאמר. תודה למעיין אזוגי על עזרה מצוינת במחקר. תודה לדפנה רובינשטיין וארגון “רוח נשית”, וכן לאפרת פודם, ורדית אבידן וארגון “תמורה”, על שיתוף בחומרים. תודה לאלעזר וייס ולחברים ולחברות במערכת עיוני משפט על עבודתם היסודית. המאמר מוקדש למשפחות הסובלות מאלימות כלכלית, בתקווה שסבלן יפחת.

1 Lani Guinier & Gerald Torres, *Changing the Wind: Notes Toward a Demosprudence of Law and Social Movements*, 123 YALE L.J. 2740, 2745 (2014)

חמור מכך – בהצדקתה מכוח אותן הבניות חברתיות, תוך אי-התייחסות לנזק שהיא גורמת, על-פי-רוב לנשים. חלף זאת המאמר מציע קריאה אינטגרטיבית ותלוית-הקשר של היחס בין לימודי הגבריות לבין התיאוריות הפמיניסטיות, כאמצעי להגברת השוויון המגדרי.

מבוא

הערה מקדמית: לימודי גבריות ואלומות כלכלית
א. שיום והמשגה: מהי אלימות כלכלית?

1. קולות מן השטח

2. המשגה

3. המצב המשפטי בישראל

4. דילמה של שיום

הערת-בניים: דוקטרינת הכיסוי, שליטה כלכלית ואוטונומיה משפחתית

ב. ייחוס "אשם": תבונות מתיאוריות פמיניסטיות ומלימודי הגבריות

ג. תביעה: סעדים אפשריים

1. אפיק פלילי

2. אפיק נזיקי

3. אפיק דיני המשפחה

(א) דיני מזונות אישה

(ב) דיני מזונות ילדים

(ג) פיקוחם של בתי-המשפט על ההיבטים הממוניים של הסכמי

גירושים

(ד) חריגה מהסדר איזון משאבים מחצה על מחצה

(ה) חוב כפוי ושיתוף בחובות

(ו) צווי הגנה

הערה לקראת סיום: תעסוקת נשים ונורמליזציה של טיפול גברי

סיכום

מבוא

מאמר זה הוא הראשון בתחום המשפט בישראל שמנסה להתמודד בצורה מקיפה עם תופעת האלימות הכלכלית בין בני-זוג. בספרות המשפטית בישראל אין כמעט התייחסות לתופעה זו.² מחקר זה מאגד את הידע הקיים בסוגיה, ומנתחה לאור תיאוריות פמיניסטיות

2 ההתייחסות היחידה לנושא היא ברשימה קצרה של בנימין שמואלי "התעללות דרך הכיס" עורך הדין 18, 96 (2013) (להלן: שמואלי "התעללות דרך הכיס") (המציג אלימות כלכלית כחלק מהתעללות נפשית שניתן לתבוע בגינה בניזקין). כן ראו אורית אטיאס "אלימות כלכלית של גברים כלפי נשים בנישואין" (2013) goo.gl/bg4Ccq.

ולמודי הגבריות. הצורך בכתובה על הסוגיה עלה בעקבות קולות הנשמעים לאחרונה בדבר קיום תופעה של אלימות כלכלית בין בני-זוג.³ כך, למשל, התברר בעקבות עבודת השטח שנעשתה במסגרת הקליניקה לפמיניזם משפטי באוניברסיטת חיפה, אשר החלה להעלות לדיון סוגיה חשובה זו.⁴ בעקבות פעילות מבורכת של העלאת המודעות לנושא, כבר החלו לחלחל לשיח המשפטי ביטויים של תופעה זו. עם זאת, המשפט הישראלי – המחקר האקדמי, המחקק ובתי-המשפט – טרם התמודד בצורה משמעותית, מקיפה וקוהרנטית עם הפרקטיקה של אלימות כלכלית בין בני-זוג. המאמר הנוכחי מבקש להתמודד עם לקונה זו. יתר על כן, בימים אלה הממשלה שוקדת על הכנת הצעת חוק לתחילת התמודדות עם התופעה,⁵ ומאמר זה, המציג התייחסות רחבה לתופעה, עשוי להוות תשתית פרשנית ליישום ההצעה, אם תבשיל לכלל חוק.

אלימות כלכלית בתוך המשפחה מתרחשת כאשר אדם מונע מבן משפחתו שליטה במשאבים כלכליים ופיננסיים שהוא זכאי להם באופן חוקי ולגיטימי או כאשר הוא מגביל שליטה זו. תופעה זו זוהתה כבעייתית במיוחד במסגרת עבודת הקליניקה, והתבהרה לאור נתונים שאספנו בעקבותיה. תופעת האלימות הכלכלית אינה תופעה חדשה ככל הנראה,⁶ אולם המחקר על-אודותיה, כמו גם המודעות אליה, מצויים בתחילת דרכם.⁷ אלימות כלכלית במסגרת היחסים המשפחתיים יכולה להיווצר גם בין הורה לילד, בין אחים או בין בני משפחה אחרים, במיוחד קשישים,⁸ אך אנו בחרנו, במאמר ראשון זה, לתחום את הדיון באלימות כלכלית לאלימות בין בני-זוג במערכת יחסים אינטימית.⁹ אלימות כלכלית עשויה

- 3 ראו בהרחבה להלן בפרק א.
- 4 הקליניקה לפמיניזם משפטי בפקולטה למשפטים באוניברסיטת חיפה, בשיתוף עם עמותת "איתך-מעפ"י", ביקשה ליצור עבודה משותפת בין סטודנטיות למשפטים לבין נשים מקבוצות אוכלוסייה מוחלשות (חונכות לזכויות), כדי להשמיע את קולן בשיח ולהיאבק יחד נגד דיכוי מגדרי. במסגרת הדיאלוג עם החונכות נחשפה הסוגיה של אלימות כלכלית, והתעורר הצורך בהמשגת התופעה וביצירת פתרונות משפטיים מתאימים. לאחר-מכן המשיך ארגון "תמורה" בעבודה של העלאת המודעות לנושא, וכך עשתה גם עמותת "רוח נשית".
- 5 ראו טיוטת תזכיר הצעת חוק מטעם משרד המשפטים והמשרד לשוויון חברתי לתקון החוק למניעת אלימות במשפחה באופן שיכלול התייחסות לאלימות כלכלית (טיוטה מיום 9.3.2016, עותק אצל המחברות).
- 6 ראו: NCADV, *Economic Abuse* (n.d.), http://www.uncfsp.org/projects/userfiles/File/DCE-STOP_NOW/NCADV_Economic_Abuse_Fact_Sheet.pdf.
- 7 Judy L. Postmus et al., *Understanding Economic Abuse in the Lives of Survivors*, 27 J. INTERPERS. VIOL. 411, 412 (2012).
- 8 Thomas L. Hafemeister, *Financial Abuse of the Elderly in Domestic Settings*, in ELDER MISTREATMENT: ABUSE, NEGLECT, AND EXPLOITATION IN AN AGING AMERICA 382 (Richard J. Bonnie & Robert B. Wallace eds., 2003).
- 9 במאמרנו נתייחס לרוב לאישה כאל מי שהופעלה כלפיה אלימות כלכלית. ייתכנו אומנם מקרים שבהם המצב יהיה הפוך, וכן מקרים של זוגיות חד-מינית שמתקיימת במסגרתה אלימות כלכלית, אך המקרים הפרדיגמטיים שהתגלו במחקר היו של נשים שסבלו מאלימות כלכלית, ועל-כן אלה המקרים שהנחו אותנו. אנו מודעות לכך שבצד חשיפת התופעה, הצגת הנשים כקורבנות עלולה לפעול כ"חרב פיפיות" המחזקת סטריאוטיפים של חולשה. ראו ליאורה בילסקי

להתרחש הן בפני עצמה והן בליווי סוגים אחרים של אלימות, כגון אלימות פיזית, מינית ונפשית,¹⁰ אך לטעמנו חשוב להבינה כתופעה העומדת בפני עצמה גם ללא קשר לסוגים אחרים של אלימות משפחתית.

מהלך המאמר מתחקה מבחינה רעיונית וארגונית אחר המהלך המפורסם של שיום עוול, ייחוס אשם ותביעת סעד משפטי,¹¹ אך הוא נעשה מורכב יותר בשל ההתכתבות, כמעט בכל צומת, עם תוכנות פמיניסטיות ותיאוריות מלימודי הגבריות. בפרק א נציג את תופעת האלימות הכלכלית, את גבולותיה ואת שיומה. נתאר את הנתונים המעידים על קיומה של התופעה בארץ ומחוץ לה, ונשרטט את מאפייניה. המאמר ימשיג את תופעת האלימות הכלכלית תוך הדגמת מצבי חיים הנכללים במסגרתה ותוך הצגת המשגת התופעה במדינות אחרות. בתוך כך נעורר דילמות לגבי אופן שיומה. כך, למשל, נאיר כי סיווג העוול כ"אלימות" מסייע אומנם בזיהויו אך עלול לשעתק את כינון הגבריות כאלימה בריבזמן שהוא חותר לשינויה. בפרק ב יפנה המאמר לייחוס ה"אשם", והכוונה היא לבחינת הגורמים המאפשרים את קיום התופעה במובן הרחב, וזאת באמצעות תיאוריות פמיניסטיות ולימודי הגבריות. בעוד שניתוח פמיניסטי יתמקד בשליטה הגברית במשפחה באמצעות כסף (בעידן הניאוקפיטליסטי, ולאחר שסוגי שליטה אחרים נהפכו לפליליים), לימודי הגבריות יחדדו את המבט אל האופן שבו גברים משיגים ומשמרים כוח, ואף אל המחירים שהם משלמים בעבור שליטתם. הסתכלות על האופן שבו המשפט והחברה מכוננים את הגבריות כתוקפנית

נשים מוכות: מהגנה עצמית להגנת העצמיות" פלילים ו 5, 42 (1997) (להלן: בילסקי "נשים מוכות"). עם זאת, אנו סבורות כי חשיפת התופעה הכרחית למיגורה, בצד הצורך בהעצמת נשים ובחתימה תחת הסטריאוטיפים, ולצורך כך נציע סעדים שיחזקו את הקשר שבין נשים לכסף. יתר על כן, יוער כי סרבנות גט תוך התליית הגט בויתורים כספיים, שהיא תופעה מוכרת במחוזותינו, עשויה להיחשב סוג של אלימות כלכלית, אך מכיוון שהיא שונה מהמקרה הפרדיגמטי של אלימות כלכלית יומיומית כפי שנתאר להלן, ומכיוון שהכתיבה על-אודותיה מפותחת יחסית, נשאיר את השאלה אם סחטנות גט הינה ביטוי של אלימות כלכלית לפיתוח נפרד. ראו, למשל, יחיאל קפלן ורונון פרי "על אחריותם בניזיקין של סרבני-גט" עיוני משפט כח 773 (2005); יפעת ביטון "עניינים נשיים, ניתוח פמיניסטי והפער המסוכן שביניהם: מענה ליחיאל קפלן ורונון פרי" עיוני משפט כח 871 (2005); בנימין שמואלי "הדור הבא של תביעות נזיקין בגין סרבנות גט כדי להשיג את הגט ו'כלל האחריות' של קלברוי ומלמד" משפטים מא 153 (2011) (להלן: שמואלי "תביעות נזיקין בגין סרבנות גט"); רות הלפרין-קדרי "שיקולי מוסר בדיני משפחה וקריאה פמיניסטית של פסיקת המשפחה בישראל" עיונים במשפט, מגדר ופמיניזם 651 (דפנה ברק-ארוז, שלומית יניסקי-רביד, יפעת ביטון ודנה פוגץ' עורכות, 2007) (להלן: הלפרין-קדרי "שיקולי מוסר"); שחר ליפשיץ "ברצוני להתגרש ומייד! על ההסדרה האזרחית של הגירושים" עיוני משפט כח 671 (2005) (להלן: ליפשיץ "ההסדרה האזרחית של הגירושים").

Chien-Chung Huang et al., *Economic Abuse, Physical Violence, and Union Formation*, 10 35 CHILD. & YOUTH SERV. REV. 780, 785–786 (2013)

William L.F. Felstiner, Richard L. Abel & Austin Sarat, *The Emergence and Transformation of Disputes: Naming, Blaming, Claiming...*, 15 LAW & SOC'Y REV. 631 (1980) 11
דפנה ברק-ארוז "מזיהוי עוול לסעד משפטי: בעקבות Naming, Blaming, Claiming" מעשי משפט ג 33 (2010).

ואת הזהות הגברית כמתמקדת בפרנוס תורמת להבנה עמוקה של התופעה ולהבנה מורכבת של מציאת ה"אשם". הבנה זו מחייבת חשיבה מחודשת על הבניות חברתיות מושרשות, ופיתוח סעדים מתאימים. פרק ג יוקדש לפיתוח סעדים משפטיים. בין היתר יישקלו סעדים במשפט הפלילי והנזיקי, אך עיקר הדגש יושם בפיתוח סעדים בתחום דיני המשפחה. לאור התיאוריות הפמיניסטיות ולימודי הגבריות נציע שימוש במה שאנו מכנות "צווי הגנה כלכליים", שימוש מתאים בסעיף 8 לחוק יחסי ממון בין בני זוג, התשל"ג-1973 (להלן: חוק יחסי ממון), ויצירת מנגנוני פיקוח בהסכמי גירושים, כאמצעים שיאפשרו התמודדות מתאימה עם סוגיית האלימות הכלכלית. עוד נציע כי הגברת השוויון המגדרי בשוק העבודה, לצד נורמליזציה של טיפול גברי, יכולות לצמצם את ההבניות החברתיות ביחס לנשיות ולגבריות בהקשר זה, ולהביא לידי הגברת השוויון המגדרי.

עמדת המוצא הנורמטיבית של המאמר היא כי ראוי לקדם שוויון מגדרי, וכי התופעה של אלימות כלכלית היא שלילית הן מנקודת המבט של עקרונות ליברליים הדוגלים באוטונומיה של הפרט, וממילא ביכולתו של כל פרט להתנהל כלכלית בצורה שמגשימה את אוטונומיית הרצון, והן לאור עקרונות נוספים, הקרויים לעיתים "שיקולים מדיני המשפחה".¹² על-פי שיקולים אלה, הנותנים משקל למשך הקשר, לאופיו וליחסי הכוחות בו, יש לסטות לעיתים מהסכמות חזויות פורמליות בהקשר המשפחתי לטובת שיקולי הגינות והגנה על צדדים חלשים במערכת הזוגית.¹³ ניתן על-כן להצדיק חלק מן הסעדים שנציע בפרק ג, דוגמת "צווי ההגנה הכלכליים", כנגזרים מההגנה על אוטונומיית הרצון, ואילו את הצורך להתערב במקרים מסוימים בהסכמות חזויות פורמליות – כפי שנציע בהקשר של פיקוח בתי-המשפט על הסכמי גירושים – ניתן להצדיק כנגזר מאותם "שיקולים מדיני המשפחה".¹⁴

הערה מקדמית: לימודי גבריות ואלימות כלכלית

המאמר יציב כחוט-השני את ההתמודדות עם תופעת האלימות הכלכלית כדוגמה קונקרטית להזנה הדדית ואינטגרטיבית בין תוכנות פמיניסטיות ללימודי גבריות, וכדוגמה לפיתוח תלויה-הקשר של היחס בין פמיניזם ללימודי גבריות. לשיטתנו, תיאוריות פמיניסטיות ולימודי הגבריות מאפשרים בחינה של הגורמים המהווים כר לקיומה של תופעת האלימות הכלכלית, כפי שנראה בפרק א. כבר כאן נעמוד על כמה שאלות מקדמיות לגבי הקשר שבין תיאוריות פמיניסטיות, לימודי גבריות ואלימות כלכלית.

מדוע תיאוריות של גבריות צריכות להתעניין בכלל בקולותיהן של נשים מן השטח, בהינתן שאחת המטרות המוצהרות של תיאוריות הגבריות היא הפניית תשומת-הלב אל הגברים, אל חוויותיהם ואל הבניית עולמם?¹⁵ לנו נראה כי דווקא באמצעות התמודדות עם

12 שחר ליפשיץ "הסדרת החוזה הזוגי במשפט הישראלי: מתווה ראשוני" קריית המשפט ד 271, 276 (התשס"ד) (להלן: ליפשיץ "הסדרת החוזה הזוגי").

13 שם, בעמ' 272 ו-278.

14 ראו בהרחבה שם.

15 ביקורת נוספת על עצם העיסוק בתיאוריית הגבריות עשויה להגיע מכיוון הביקורת על שיח הזהויות – למשל, הטענה כי גברים ונשים פגיעים (vulnerable) כולם, וכי פיצול המשאבים האינטלקטואליים והאקטיביסטיים בין נשים לגברים פוגע במטרה המשותפת, שהיא גיבוש חוסן

קולותיהן של נשים, תיאוריות של גבריות – העוסקות לרוב בגברים וביחסים בין גברים באופן בלעדי כמעט¹⁶ – יכולות להניב תובנות שעשויות לקדם שוויון מגדרי גם לגברים וגם לנשים. מעבר לכך, אפילו חוקרי גבריות אינם מציעים להפנות את המבט מן העיסוק בנשים, מפני ש"הדינמיקות של יחסי הכוח בין נשים לגברים אינם סימטריים",¹⁷ וכן משום החשש שתיאוריות של גבריות יתועלו לשעתוק הפטריארכייה במקום למיגורה.¹⁸

מן הצד האחר, דווקא תיאורטיקאיות פמיניסטיות עשויות לתהות מדוע ליטול נושא שצמח מקליניקה לפמיניזם משפטי, שמטרתה הבאת קולותיהן של נשים מן השטח, ו"להכפיף" אותו כביכול לתיאוריות של גבריות. מדוע יש להתייחס בכלל לתיאוריות של גבריות כאשר המטרה היא להמשיג תופעה שבה על-פירוב גברים פוגעים בנשים, או גבריות פוגעת בנשיות, ומדוע יש לנסות להתחקות אחר הסבר לתופעה מכיוונם של גברים דווקא במקום להתמקד בענישתה? דאוד, חוקרת מובילה בתחום, טוענת כי דווקא תיאוריות של גבריות עשויות ללמדנו לקחים חשובים על האופן שבו גברים משיגים שליטה ומכפיפים נשים, וכי הבנה זו הינה צעד חשוב בפירוק הפטריארכייה ובקידום שוויון מגדרי.¹⁹ לשיטתנו, המהלך נחוץ משני טעמים נוספים. ראשית, דיון בתיאוריות הגבריות נראה כהזדמנות מבטיחה לרתמת גברים לפרויקט השוויון המגדרי: תיאוריות הגבריות עשויות ללמד גברים (ונשים) על האופן שבו (גם) גברים משלמים מחירים בגין הבניות חברתיות מגדריות, אפילו במקרים שבהם המחיר אינו נראה לעין תחילה, ולגייס אותם לשינוי חברתי למען שוויון מגדרי. יתר על כן, אף שמחקרים פמיניסטיים כבר הצביעו על המחירים שגברים משלמים בגין הסדרים חברתיים ומשפטיים שונים,²⁰ הקישור בין המחיר המשולם לבין כינון זהות גברית הגמונית מאיר את המחיר בצורה עוצמתית במיוחד. שנית, לאור ההבנה של הקשר הגורדי בין גבריות לבין שליטה במשפחה בכלל ושליטה כלכלית בה בפרט, כפי שנראה בהמשך, ניתן לפתח סעדים מתאימים שיהיו מודעים לאופן שבו מכוננת גבריות הגמונית, ואשר יחוללו שינוי בקשר בין גבריות לבין שליטה כלכלית במשפחה, אשר רלוונטי במיוחד בהקשר של אלימות כלכלית.

-
- Martha Albertson Fineman, *Feminisms and Resilience* (resilience) חברתי איתן יותר באמצעות המדינה. *Masculinities: Questioning the Lure of Multiple Identities*, in *EXPLORING MASCULINITIES: FEMINIST LEGAL THEORY REFLECTIONS* 17 (Martha Albertson Fineman & Michael Thomson eds., 2013); Martha Albertson Fineman, *Feminism, Masculinities, and Multiple Identities*, 13 *NEV. L.J.* 619 (2013) (להלן: *Fineman, Feminism, Masculinities*).
- Nancy E. Dowd, Nancy Levit & Ann C. McGinley, *Feminist Legal Theory Meets Masculinities Theory*, in *MASCULINITIES AND THE LAW: A MULTIDIMENSIONAL APPROACH* 25, 27 (Frank Rudy Cooper & Ann C. McGinley eds., 2012) 16
- .NANCY E. DOWD, *THE MAN QUESTION: MALE SUBORDINATION AND PRIVILEGE* 65 (2010) 17
- Nancy E. Dowd, *Asking the Man Question: Masculinities Analysis*; 120-105 בעמ' *and Feminist Theory*, 33 *HARV. J.L. & GEN.* 415, 419 (2010) 18
- Dowd, לעיל ה"ש 18, בעמ' 419. דאוד טוענת כי פירוק זכויות-היתר הנתונות לגברים אפשרי רק אם נבין כיצד הן נוצרות. Dowd, לעיל ה"ש 17, בעמ' 60. 19
- ראו, למשל, אריאן רנן-ברזילי "הורים א/עובדים: רב-ממדיות והפמיניזם החברתי של מעמד הפועלות – תשתית תיאורטית לשילוב משפחה ועבודה בישראל" עיוני משפט לה 307 (2012); Vicki Schultz, *Life's Work*, 100 *COLUM. L. REV.* 1881 (2000) 20

עם זאת, אין להסתפק בפרספקטיבה של לימודי גבריות במנותק מהתובנות הגלומות בתיאוריות הפמיניסטיות.²¹ ניתוח כזה עלול לעצור בעצם הבנת ההבניות החברתיות, או חמור מכך – בהצדקתן של התנהגויות פוגעניות מכוח אותן הבניות חברתיות, תוך אי-התייחסות לנזק שהן גורמות, על-פירוב לנשים. בצד ההבנה הדסקריפטיבית שמציעים מחקרים רבים בתיאוריות הגבריות, אין להתעלם מן המטרה הנורמטיבית של קידום תפיסת השוויון המגדרי, אשר מתקבלת מן המהלך הדיאדי של התייחסות לביקורת הפמיניסטית ולביקורת הגבריות גם-יחד.²²

המאמר שואל את "שאלת הגבר"²³ במסגרת העיסוק בתופעת האלימות הכלכלית, ומנסה ללמוד מהתשובה תובנות שיאפשרו התמודדות עם התופעה, ואולי אף עם השליטה הגברית הכלכלית במשפחה בכלל. עם זאת, הוא שואל את שאלת "הגבר" באופן שאינו נשאל לרוב בתיאוריות הגבריות. למשל, בהקשר של אלימות פיזית במשפחה, חוקרי גבריות מציעים להפנות את המבט אל הגברים תוך שימת לב לעובדה שגם הם היו קורבנות של אלימות במשפחה, ולראות כיצד הם משעתקים בבגרותם את האלימות שחוו בילדותם.²⁴ מהלך המאמר שונה, ולו משום שמדובר בתופעה המצויה בחיתוליה ונראה שיש לה היבט מגדרי מובהק. המאמר אינו עוסק בשאלה אם יש גברים הסובלים מאלימות כלכלית המופעלת על-ידי בנות-זוגן, אלא מתחקה אחר הגורמים בגבריות ההגמונית הקשורים לתופעה – לאלימות, מצד אחד, ולכלכלת המשפחה, מצד אחר. מהלך דומה הוצע על-ידי חוקרי גבריות, אבל לרוב לא יושם.²⁵ יישומו במאמר זה מראה כיצד הבניית הגבריות ההגמונית מהווה כר נוח ופורה לגברים מסוימים לנקוט אלימות כלכלית מתוך רצון להעצים את גבריותם.²⁶ המהלך של הבנת התופעה גם מתוך תיאוריות הגבריות מסייע במתן מענה לשאלה כיצד על פמיניזם משפטי להתמודד עם התופעה.²⁷ בתוך כך המאמר מבקש להציב את התמודדותו עם תופעת

21 אבל ראו את הביקורת אצל Dowd, לעיל ה"ש 17, בעמ' 55. אנו שותפות לטענה כי לימודי גבריות צריכים בעיקר לעזור לגברים להבין את ההבניות החברתיות שהם כפופים להן ו"ליטול אחריות על זכויות-היתר שלהם", וכי פמיניזם הוא תנועה אינטלקטואלית לשהרור מדיכויו.

22 דאוד טוענת (שם, בעמ' 121), במיוחד בהקשר של אלימות במשפחה, כי: "[m]asculinities scholarship can be enormously helpful in further exposing the place of violence in masculinity norms and therefore the necessity for proactive policies; feminist scholarship can be helpful in pushing masculinities scholars to analyze how power is replicated and how it might be undermined"

23 שם, בעמ' 66.

24 הדגש הוא בהפניית המבט אל המקום שבו גברים הם קורבנות. שם, בעמ' 66 ו-73-140.

25 שם, בעמ' 66.

26 שם.

27 Ann C. McGinley & Frank Rudy Cooper, *Introduction – Masculinities, Multidimensionality, and Law: Why They Need One Another*, in *MASCULINITIES AND THE LAW: A MULTIDIMENSIONAL APPROACH* 1, 4 (Ann C. McGinley & Frank Rudy Cooper eds., 2012)

האלימות הכלכלית במשפחה כדוגמה להזנה הדדית בין תוכנות פמיניסטיות ללימודי גבריות, וכדוגמה ליחסים האפשריים בין פמיניזם ללימודי גבריות.²⁸

א. שיום והמשגה: מהי אלימות כלכלית?

"הייתי מבקשת ממנו כסף, והוא היה אומר שלא צריך הוא יביא הכל בדרוכו הביתה... בשבילי אין צורך בכסף."²⁹

"הכסף הוא של בעלי והוא תמיד מתנגד לבקשות שלי להוציא כסף... תמיד יש חקירות של 'למה את צריכה'."³⁰

"הכל הוא רצה לדעת. הכל. כל שקל שאני מוציאה. איפה הלך, מה הלך, כמה הלך, למי נתתי, למי לא נתתי. אני בסך הכל גם עובדת. זה גורם אי נעימות שאת יודעת שאת עובדת ונותנת את חלקך בבית, אבל בעצם כשאת רוצה להוציא אז את צריכה כביכול כמו רשות."³¹

1. קולות מן השטח

תופעות של אלימות פיזית, מינית ונפשית בתוך המשפחה מוכרות כיום היטב בספרות המשפטית.³² לאחרונה נשמעים קולות המספרים על תופעה של "אלימות כלכלית" או

28 חלוקה נוקשה ל"גברי" ול"נשי" בעולם שהוא נוזל ומגוון הרבה יותר מעוררת את הסכנה שבדטרמיניזם ובמהותנות (אסנציאליזם), ועימה את סכנת הסטריאוטיפיזציה. עם זאת, לטעמנו יש לתופעה מאפיינים מגדריים, והניתוח במאמר שואף לחשוף ולאתגר תפקידים הנראים ניטרליים או טבעיים מבחינה מגדרית. ראו, באופן דומה: Joan C. Williams, *Deconstructing Gender*, 87 MICH. L. REV. 797, 804–805 (1989).

29 אילהם עיסא ואח' "נייר עמדה בנושא: אלימות כלכלית במערכת יחסים זוגית – הגדרת התופעה ופתרונותיה" 6 (ריטל קשינבסקי מנחה ועורכת, 2012) weblaw.haifa.ac.il/he/AcademyInCommunity/ClinicList/Documents/%D7%A0%D7%99%D7%99%D7%A8%20%D7%A2%D7%9E%D7%93%D7%94%20%D7%9E%D7%90%D7%91%D7%A7%20%D7%91%D7%90%D7%9C%D7%99%D7%9E%D7%95%D7%AA%20%D7%9B%D7-9C%D7%9B%D7%9C%D7%99%D7%AA.pdf.

30 שם, בעמ' 10.

31 יעל עבאדי "תופעה: אלימות כלכלית במשפחה" *mako* – חדשות (תכנית חיסכון) 10.9.2013 www.mako.co.il/news-channel2/Economy-Newcast/Article-8627b2b77b80141004.htm (בנקודת הזמן 01:10 בסרטון).

32 דנה פוגין "ברצון שניהם ובשמחתם" – אינוס בידי בן זוג והתוויית גבולות המשפט הפלילי בחברה משתנה "עיונים במשפט, מגדר ופמיניזם" 503, 501 (דפנה ברק-ארוז, שלומית יניסקי-רביד, יפעת ביטון ודנה פוגין עורכות, 2007) (להלן: פוגין "ברצון שניהם"); בילסקי "נשים מוכות", לעיל ה"ש 9; ליאור ברשק ודנה פוגין "בין פרטי לציבורי: המשפט הפלילי והמשפחה" מחקרי משפט כ 7, 13 (2003); הדר דנציג-רוזנברג ודנה פוגין "כשאהבה כואבת": על דילמת ההתחשבות בבקשתן של נשים החיות בצל האלימות להקל בענישת הפוגע" מחקרי משפט

"התעללות כלכלית" בין בני-זוג. כך, נשים שפנו לקליניקה לפמיניזם משפטי בפקולטה למשפטים באוניברסיטת חיפה סיפרו כיצד נאלצו "להתחנן" לפני בעליהן שייטנו להן כסף לצרכים טריוויאליים, כגון הוצאות שוטפות, או כיצד הן חיות מ"דמי-כיס" שבעליהן מקצים להן, תוך שהם חוסמים את גישתן לכסף. תופעות אלה עומדות בסתירה לנורמה המשפטית המכירה בבני-זוג כמעין שותפים בכספם – בין באמצעות חזקת השיתוף, המכירה בהם כשותפים במהלך הזוגיות, ובין באמצעות חוק יחסי ממון, העורך איזון משאבים בעת פירוק הנישואים.³³ נוסף על כך התגלו מקרים שבהם בעלים מסרבים לאפשר לנשותיהם לצאת ולהשתכר או לחלופין דווקא "מסרסרים" בכושר עבודתן.³⁴ לאחרונה אף החלו להישמע הדים תקשורתיים לתופעה.³⁵ במסגרת זו תוארו מופעים שונים של התופעה, כגון מקרים

כו 589 (2010); יובל סיני ובנימין שמואלי "הגיעו מים עד נפש" – דרכי התמודדות עם התעללות בבני-זוג בדיני הנזיקין, בדין הפלילי ובדיני המשפחה: הצעת מודל חדש-ישן" מאוני משפט ו 273, 278-279 (2007); נתן זלוצ'ובר "מגמות בחקיקה בתחום האלימות בין בני-זוג" משטרה וחברה 8, 5 (2004); ענת פירסט ומיכל אגמון-גונן "המכונת שווה יותר?! הענישה בעבירות אלימות נגד בנות זוג" עיונים במשפט, מגדר ופמיניזם 545 (דפנה ברק-ארוז, שלומית יניסקי-ריבד, יענת ביטון ודנה פוגץ' עורכות, 2007); עמנואל גרוס "האישה המוכה – האם לא הגיעה העת כי המשפט הפלילי יגן עליה?" הפרקליט מד 102 (1998); ליאורה בילסקי "אלימות האלם: ההליך המשפטי בין חלוקה לקול" עיוני משפט כג 421 (2000); דפנה לביא "אלימות וגישור: האמנם אוקסימורון?" משפחה במשפט א 117 (2007); חוק למניעת אלימות במשפחה, התשנ"א-1991; ס' 86 לחוק העונשין, התשל"ז-1977.

33 שחר ליפשיץ "יחסי משפחה וממון: אתגרים ומשימות בעקבות תיקון מס' 4 לחוק יחסי ממון" חוקים א 227, 263-265 (2009) (להלן: ליפשיץ "אתגרים ומשימות"); יעל ברוידא-בהט "מעורבותם של ארגוני הנשים בחקיקת חוק יחסי ממון בין בני זוג בשנים 1948-1973: המאבק שנשכח" משפט וממשל טו 27 (2013); דפנה הקר "מה נשתנה השנה? דיני משפחות – בין הכאוטי להרמוני" דין ודברים ט 295, 307, 314 (2015) (להלן: הקר "דיני משפחות"); איילת בלכר-פריגת "על זכויות, גבולות ומשפחה" עיוני משפט כו 539 (2003); רות הלפרין-קדרי "פלורליזם משפטי בישראל: בג"צ ובתי-הדין הרבניים" עיוני משפט כ 683 (1997); שחר ליפשיץ "על נכסי עבר, על נכסי עתיד ועל הפילוסופיה של חזקת השיתוף" משפטים לד 627, 646 (2004) (להלן: ליפשיץ "על נכסי עבר"); איילת בלכר-פריגת "מזוגיות להורות משותפת – מסגרת משפטית להסדרת היחסים הכלכליים בין הורים במשותף" משפט ועסקים יט 821 (2016).

34 Marilyn Howard & Amy Skipp, *Unequal, Trapped & Controlled: Women's Experience of Financial Abuse and Potential Implications for Universal Credit* 22 (Women's Aid 2015), <https://www.tuc.org.uk/sites/default/files/UnequalTrappedControlled.pdf>; Susan Lloyd & Nina Taluc, *The Effects of Male Violence on Female Employment*, 5 VIOLENCE AGAINST WOMEN 370 (1999); Angela M. Moe & Myrtle P. Bell, *Abject Economics: The Effects of Battering and Violence on Women's Work and Employability*, 10 VIOLENCE AGAINST WOMEN 29 (2004).

35 ראו ורד לי "זו לא קמצנות, זו אלימות" הארץ 19.2.2007 www.haaretz.co.il/misc/1.1387635; שם תואר סיפורה של מירי, אשר גילתה כי אף שעבדה כמרצה באוניברסיטה שנים רבות, קופות הגמל שלה וחסכוניותה נותרו ריקים: "בעלי טען לכל אורך השנים שהמצב הכלכלי

של בעלים שלא התירו לנשותיהם להסתובב עם צ'ק או עם כרטיס אשראי, אלא רק עם כסף מזומן שהם הקצו להן;³⁶ מקרים שבהם נאלצו נשים לבקש מבעליהן כסף על-מנת לממן טיפולים רפואיים שאינם כלולים בסל התרופות, ונתקלו בסירוב ובפטירת העניין בכך שהאישה תסתפק באפשרות טיפול זולה; מקרים שבהם אף-על-פי שאישה עבדה במשך שנים, קופות הגמל שלה רוקנו והסכונותיה נפרצו; מקרים שבהם גברים שלטו בכל הוצאה ביתית, והפרישו לנשותיהם סכום מגוחך לשבוע, תוך דרישה לדעת על כל הוצאה והוצאה; מקרים שבהם אילצו גברים את נשותיהם לנסוע בטרמפים בעודם נוסעים ברכב, ודנו עימן על כל הוצאה והוצאה;³⁷ וכן מקרים של נשים שנאלצו לדווח לבעליהן על כל הוצאה כספית ולנמק את הסיבה שבגינה החליטו לרכוש כל מוצר ומוצר.³⁸ אף שתופעות אלה קיימות בשטח, המשפט הישראלי טרם פיתח כלים טובים להתמודד עימן.³⁹

מתברר כי המקרים המתוארים אינם תופעה שולית. סקר שנערך על-ידי ארגון נעמ"ת⁴⁰ מצא כי 5% מהנשים שחיות עם בני-זוג ומנהלות משק-בית משותף מעידות כי הן אינן חופשיות לפעול באופן עצמאי בחשבון הבנק שלהן או בחשבון המשותף, אף לא למטרות של הוצאות שוטפות, כגון רכישת מזון ותרופות. 21% מהנשאלות דיווחו כי בני-זוגן בוחנים את הוצאותיהן הכלכליות, ו-9% מהנשאלות ציינו כי הן זקוקות לאישור של בני-זוגן כדי לבצע רכישה ולקנות דבר-מה. 14% ציינו כי אין להן מידע על ההכנסות והרכוש של בני-

שלו לא טוב. הוא לא איפשר לי להסתובב עם צ'קים או כרטיס אשראי, אלא רק עם כסף מזומן. הוא הפריש לי רק כ-20 שקל בשבוע ודרש לדעת על מה הם הוצאו. הוא היה מחליט לגבי כל הוצאה לבית. הוא היה היחיד שערך את הקניות לבית, אם הייתי מבקשת להצטרף הוא היה אומר 'את צריכה לנוח'. הוא נסע ברכב והיה מאלץ אותי לנסוע בטרמפים לעבודה. הוא לא איפשר לי לקנות מתנות יום הולדת למשפחה ודן אתי על כל הוצאה. "ראו גם בילי בסרגליק" "אשה כמוני, משכילה, חכמה, חוותה סוג של אלימות כלכלית" Local העיר שלי
www.local.co.il/raanana/90986/article.htm 29.12.2011

36 עבאדי, לעיל ה"ש 31, סיפורה של מ' (בנקודת הזמן 00:25 בסרטון).

37 לי, לעיל ה"ש 35.

38 בילי פרנקל "האם אתם קורבן לאלימות כלכלית במשפחה?" ynet 29.6.2010
www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3909583,00.html

39 התייעוד והכתיבה על-אודות התופעה מצויים בחיתוליהם גם מחוץ לגבולות ארצנו. Prue Cameron, *Relationship Problems and Money: Women Talk about Financial Abuse* 4 (Research Report, WIRE – Women's Information, 2014), http://www.wire.org.au/wp-content/uploads/2014/08/WIRE-Research-Report_Relationship-Problems-and-Money-Women-talk-about-financial-abuse-August2014.pdf; Olufunmilayo I. Fawole, *Economic Violence to Women and Girls: Is It Receiving the Necessary Attention?*, 9 TRAUMA, VIOLENCE & ABUSE 167, 168 (2008). כן ראו Howard & Skipp, לעיל ה"ש 34, בעמ' 12.

40 "לקראת כנס נעמת בנושא אלימות כלכלית: נשים צריכות אישור לקניות, גברים מסתירים מהן הכנסות" אתר נעמת (21.11.2011) www.naamat.org.il/news.php?cat=0&incat=&read=460 (21.11.2011) בשנת 2011 לכבוד יום האישה הבינ-לאומי, ובמסגרתו נשאלו טלפונית 520 נשים המהוות מדגם ארצי מייצג של הנשים הבוגרות ביישובים היהודיים בישראל (הסקר המלא מצוי אצל הכותבות).

וזגן.⁴¹ שיעור הנשים שבני-זוגן אינם נוהגים לברוק את הוצאותיהן נמוך בקרב נשים מגילאי 18-34, ושיעור הנשים שחופשיות לפעול באופן עצמאי בחשבון הבנק גבוה יחסית בקרב בעלות השכלה גבוהה. מחקרים אחרים מעלים כי במסגרת פניות לשירותים החברתיים בבתי-החולים ובקהילה ביחס לאלימות בין בני-זוג, כ-4% מן הפונות הלינו על התעמרות כלכלית ו/או מניעת זכויות כלכליות.⁴²

קולות דומים החלו להישמע גם מעבר לגבולותינו.⁴³ בארצות-הברית, למשל, תוארו מקרים של נשים שנאלצו להוכיח לבעליהן כי יש להן צורך במוצרים בסיסיים על-מנת שירכשו אותם בעבורן ובעבור הילדים, וכן מקרים של בעלים שמנעו גישה אל מוצרים בסיסיים הקיימים בבית באמצעות החזקתם מאחורי מנעול ובריה, למשל.⁴⁴ באוסטרליה תועדו יותר מ-200 נשים שתיאוריהן דומים להפליא:⁴⁵ למשל, אישה לא הורשתה דרך קבע לנסוע ברכב כדי לבקר חברים או בני משפחה בגלל עלויות הדלק;⁴⁶ ואם לשלושה לא הורשתה ככלל לערוך קניות לבית, וכאשר הורשתה, היה בעלה בודק כל פריט בעגלת הקניות ומחליט אילו מצרכים מהווים קנייה נדרשת.⁴⁷ נשים אחדות דיווחו גם כי בני-זוגן השתמשו בכל

41 ש.ם.

42 אורלי אלמגור לוטן "אלימות נגד נשים – ריכוז נתונים לשנת 2010" (הכנסת – מרכז המחקר והמידע, 22.11.2010, www.knesset.gov.il/mmm/data/pdf/m02674.pdf); אורלי אלמגור-לוטן "אלימות כלפי נשים – ריכוז נתונים לשנת 2011" (הכנסת – מרכז המחקר והמידע, 24.11.2011, www.knesset.gov.il/mmm/data/pdf/m02959.pdf); שלי מזרחי "אלימות כלפי נשים – ריכוז נתונים לשנת 2012" (הכנסת – מרכז המחקר והמידע, 22.11.2012, www.knesset.gov.il/mmm/data/pdf/m03123.pdf); גיא ראביד "זה בידים שלנו: ניתוח תחום מניעת אלימות נגד נשים" מידות 1, 14 (2010) www.midot.org.il/Sites/midot/content/Flash/; www.midot.org.il/Sites/midot/content/Flash/sector_analysis_its_on_our_hands.pdf.

43 לקולות מארצות-הברית, למשל, ראו: Laura Shin, 'I'll Take Care Of The Bills': The Slippery Slope Into Financial Abuse, FORBES (Mar. 19, 2015), <http://www.forbes.com/sites/laurashin/2015/03/19/ill-take-care-of-the-bills-the-slippery-slope-into-financial-abuse>. יוער כי ייתכנו הבדלים תרבותיים משמעותיים בין המדינות המוזכרות מכאן והלאה כאשר ליחסים המגדריים בתא המשפחתי, ויש אף הבדלים בתוך החברה הישראלית בקרב אוכלוסיות שונות. עם זאת, אין באפשרותנו במאמר ראשוני זה לדון בכך בהרחבה, ואנו מציעות להשאיר היבט זה לפיתוח נפרד. ביחס לחברה הישראלית יש אף מקום להבחנות רגישות יותר בחלוקות הפנים-ישראליות גם כאשר לליקוט הנתונים על אלימות כלכלית.

44 Margaret E. Johnson, *Redefining Harm, Reimagining Remedies, and Reclaiming Domestic Violence Law*, 42 U.C. DAVIS L. REV. 1107, 1109 (2009).

45 Cameron, לעיל ה"ש 39.

46 שם, בעמ' 14. כך מתארת ליאן: "When we were married he had a book and he used to write down what I spent to try to keep me to a minimum budget. He wouldn't give me too much petrol money so I wouldn't be able to see people"

47 שם, בעמ' 13-14. כך מתארת לואיזה: "He would go through the trolley and he would pull out everything that I wasn't allowed to have for the children, like wipes, and he would say, 'What do we need this for?' in front of people and I would be embarrassed, humiliated, in fear all the time. And then he would say, 'I'll take the kids, you take

משאביהן הכלכליים לצורכי הימורים.⁴⁸ באנגליה סיפרו נשים כי כאשר הורשו להשתמש בכרטיס אשראי, הן אולצו להסביר ולהצדיק כל חיוב, וחששו תמיד לקראת מועד החיוב היות שצורכיהן וסיבותיהן מעולם לא היוו סיבה מוצדקת בעיני בני-זוגן.⁴⁹ נשים אחדות שעבדו והתפרנסו דיווחו כי בני-זוגן נהגו כלפיהן בקנאה ובחשדנות,⁵⁰ החרימו את כרטיס האשראי שלהן והקצו להן תקציב כספי יומי.⁵¹

מבחינת שכיחות התופעה בעולם נראה כי איסוף הנתונים עודנו בחיתוליו.⁵² עם זאת, במחקר על אלימות במשפחה שנערך במדינת מסצ'וסטס בארצות-הברית נמצא כי כמחצית הנשים שרואיינו דיווחו על שליטת בני-זוגן במשאבים הכלכליים באופן שמתעלל בהן.⁵³ מחקר נוסף, שנערך בקרב נשים מלבנון, מצא כי 45% מהנשים שרואיינו חוו אלימות כלכלית מצד בני-זוגן.⁵⁴ במחקר שנערך במצרים בקרב נשים שחוו אלימות כלכלית נמצא כי 25% מאותן נשים אולצו על-ידי בני-זוגן ליטול הלוואה על שמן בלבד לצורכי המשפחה, ובני-זוגן של 14% מהנשים סירבו להוציא כסף על הוצאותיהן האישיות.⁵⁵ מחקר שנערך באנגליה מצא כי יחסי האלימות הכלכלית נמשכים לרוב זמן רב.⁵⁶ כאשר נשאלו המרואיינות כיצד באה האלימות הכלכלית לידי ביטוי, 76% מהן השיבו כי בני-זוגן הסתירו מהן מידע פיננסי,

the shopping' and I was so frightened because his behaviour was so erratic and so controlling".

48 שם, בעמ' 16. כך עולה מדבריה של אָמה, שתיארה כיצד בן-זוגה התעלל בה כלכלית בכך שהימר והשתמש בכספיה ללא ידיעתה עד שאיבדה את ביתה ואת העסק שלה.

49 Howard & Skipp, לעיל ה"ש 34, בעמ' 22. כך עולה מתיאורה של אנה אשר הייתה נשואה לבן-זוגה במשך עשרים שנה: "When the bill came in on the fourth he'd make me itemise it into categories he'd made up and I'd have to justify every item. The reasons were never good enough. He always thought I was overspending. But if I asked for a budget he'd say 'just spend what you need.' He'd shout and swear at me every time a bill came in... I lived in terror. He controlled me by telling me what to buy but then with the fear of the ramifications".

50 שם, בעמ' 29. 4.8% ממשתתפות המחקר הוכו פיזית כאשר רצו ללכת לעבוד, 7.9% ממשתתפות המחקר התבקשו על-ידי בני-זוגן לא לעבוד, על 15.9% מהמשתתפות נאסר על-ידי בני-זוגן לעבוד, ו-27% מהמשתתפות דיווחו כי בני-זוגן דרשו מהן לעזוב את עבודתן.

51 כך תיארה אחת המשתתפות במחקר (שם, בעמ' 22): "I had a weekend job and got money paid into my account each week. He took my bank card off me. I was given a daily £10 allowance for everything I needed during my pregnancy, including all our food shopping".

52 Fawole, לעיל ה"ש 39, בעמ' 168.

53 Eve Buzawa, Gerald T. Hotaling, Andrew Klein & James Byrne, *Response to Domestic Violence in a Pro-Active Court Setting – Final Report* (U.S. Department of Justice, Washington D.C., 1999).

54 Jinan Usta, Nisrine N. Makarem & Rima R. Habib, *Economic Abuse in Lebanon: Experiences and Perceptions*, 19 VIOLENCE AGAINST WOMEN 356, 357 (2013).

55 שם.

56 Howard & Skipp, לעיל ה"ש 34, בעמ' 16.

68% ציינו כי החלטות כלכליות חשובות התקבלו מבלי לשאול לדעתן, 65% נדרשו לפרט כיצד הן מוציאות את כספן, ו-54% נאלצו לבקש מבני-זוגן כסף כל אימת שנזקקו לכך.⁵⁷ מחקר באוסטרליה מצא תופעה של גברים שמנעו מבנות-זוגן כסף עד כדי כך שלא היה באפשרותן לרכוש מזון, לבוש ומוצרי היגיינה או להתנייד בתחבורה.⁵⁸ עוד נמצא כי גברים עשו שימוש בכספי המשפחה לטובת עצמם ובהתאם לרצונם בלבד, כך שהאישה נושלה מקבלת ההחלטות הפיננסיות.⁵⁹ במחקר שנערך בטורקיה, בהשתתפות יותר מ-1,000 נשים נשואות, נמצא כי כ-25% מהן חוו או חוות אלימות כלכלית.⁶⁰ נראה אם כן כי במסגרת המשפחתית יש להתעללות כלכלית מאפיינים מגדריים, ולרוב נטען כי הבעל הוא המונע את גישת האישה לכספים.⁶¹ נתונים אלה מהווים רק חלקים מתַצְרָף שטרם הושלם, אך יש בהם כדי לאפשר את שרטוט גבולותיה והמשגתה של התופעה.

2. המשגה

גופים אקטיביסטיים ומחקריים בעולם החלו להתייחס אל התופעה המתוארת כאן כאל "אלימות כלכלית" או "התעללות כלכלית".⁶² עם מופיעיה הם מנו מגוון של התנהגויות, כגון שליטה בלתי-סבירה במשאבים הכלכליים, השוללת את עצמאותו הפיננסית של אדם ללא הסכמתו; מניעת תמיכה כספית הנדרשת לקיום חיים סבירים; כפיית אדם לוותר על שליטתו בנכסים; מניעת קבלת החלטות ביחס למשק-הבית, להוצאות ולרכוש המשותף באופן בלתי-סביר; ויצירת חובות על-ידי אחד מבני-הזוג והטלתם על האחר.⁶³ מופעים נוספים של אלימות כלכלית שתוארו בכתובים הם רישום של כל הרכוש המשפחתי על שם בן-זוג

57 שם, בעמ' 23.

58 Elizabeth Branigan, 'His Money or Our Money': *Financial Abuse of Women in Intimate Partner Relationships* 21 (The Coburg Brunswick Community Legal and Financial Counselling Centre Inc., 2004), http://www.communitylaw.org.au/clc_morelandhome/.cb_pages/images/238_Financial_Abuse_Projec.pdf

59 שם, בעמ' 20-22.

60 Taner Akar et al., *The Prevalence of Domestic Violence Against Women Among a Group Woman: Ankara, Turkey*, 25 J. FAM. VIOL. 449, 451 (2010)

61 Susan L. Pollet, *Economic Abuse: The Unseen Side of Domestic Violence*, 83 N.Y. ST. B.J. 40, 41 (2011). אלימות כלכלית עשויה להתרחש גם בזוגיות חד-מינית. Cameron, לעיל ה"ש 39, בעמ' 15.

62 בין המושגים הנפוצים לשיום התופעה ניתן למצוא: economic violence, economic control, economic abuse, financial abuse, financial control, economic bullying, למשל, Cameron, לעיל ה"ש 39, בעמ' 5; Pollet, לעיל ה"ש 61; Usta et al., לעיל ה"ש 54, בעמ' 357; Buzawa et al., לעיל ה"ש 53; Fawole, לעיל ה"ש 39; Howard & Skipp, לעיל ה"ש 34, בעמ' 22; Adrienne E. Adams, Cris M. Sullivan, Deborah Bybee & Megan R. Greeson, *Development of the Scale of Economic Abuse*, 14 VIOLENCE AGAINST WOMEN 563, 565 (2008); Maureen Outlaw, *No One Type of Intimate Partner Abuse: Exploring Physical and Non-Physical Abuse Among Intimate Partners*, 24 J. FAM. VIOL. 263 (2009). Cameron, לעיל ה"ש 39, בעמ' 5. כן ראו: The Commonwealth Family Law Act 1975.

אחד בלבד, גנבת כספים והשחתה של נכסים משפחתיים, מניעת מידע על-אודות כספים, מניעת עיסוק במשלח-יד, אי-עמידה בהתחייבויות טיפול משפחתיים והטלת נטל כספי על הצד המטפל במשפחה.⁶⁴ מופעים אלה אורגנו בשלוש קטגוריות מרכזיות:⁶⁵

1. הגבלות לגבי צבירת משאבים⁶⁶ – בקטגוריה זו נכללות התנהגויות המונעות אישה מלהתפרנס בכוחות עצמה – לעיתים באמצעות הגבלה חדר-משמעת ולעיתים באמצעות סיכול נסיונותיה להגיע לראיונות-עבודה, מניעת הוצאת רשיון נהיגה והימנעות מטיפול בילדים על-מנת להטיל עליה את הטיפול העיקרי בהם – וכך מונעות ממנה את היכולת לרכוש משאבים כלכליים באופן עצמאי. קטגוריה זו כוללת גם את הגבלת אפשרויותיה של האישה לרכוש השכלה וכישורי חיים.⁶⁷

2. הגבלת שימוש במשאבים קיימים ומניעת מידע⁶⁸ – דוגמות לכך הן הגבלת האישה בהוצאת כסף; הקצאת כספים מועטה לאישה תוך מניעת גישתה לחשבונות המשותפים; הגבלת שימושה של האישה במשאבים כגון רכב, כרטיסי אשראי או פנקס צ'קים; ואף הסתרת המידע על-אודות המצב הכלכלי של בני-הזוג.⁶⁹

3. ניצול לרעה של משאבים – קטגוריה זו כוללת גנבת כספים משפחתיים, הימור עליהם והשחתת רכוש.⁷⁰ ניצול זה יכול לבוא לידי ביטוי גם באילוץ האישה לעבוד ובהשתלטות על משכורתה,⁷¹ או ביצירת "חוב כפוי" המשמש אמצעי בידי הגבר לסחיטת האישה או לכבילתה.⁷²

צורות אלה של התנהגות יוצרות תלות מוגברת ומתמשכת של האישה בבן-זוגה.

3. המצב המשפטי בישראל

הקושי להתמודד עם התופעה, ואף להמשיגה ולהגדירה, הגיע גם לפתחי בית-המשפט. בפסיקה הישראלית מצאנו מקרים שתיארו התעללות כלכלית בין בני-זוג במסגרת היחסים הזוגיים, אך בתי-המשפט לא המשיגו את ההתנהגות ככזו או לא ידעו כיצד לנהוג ביחס אליה. במקרים רבים מצאנו כי מועלות טענות עובדתיות בדבר אלימות כלכלית או התעללות כלכלית בהקשרים פליליים, נזקקים ומשפחתיים. עם זאת, מצאנו שלעיתים הטוענים אינם

64 Pollet, לעיל ה"ש 61, בעמ' 40.

65 Adams et al., לעיל ה"ש 62, בעמ' 563 ו-565-567. יוער כי הקטגוריות נועדו רק להבהיר מה יכול להיחשב אלימות כלכלית, וברי כי במציאות ייתכנו תסריטים העונים על יותר מקטגוריה אחת.

66 Pollet, לעיל ה"ש 61, בעמ' 41.

67 Adams et al., לעיל ה"ש 62, בעמ' 563.

68 שם, בעמ' 567.

69 Pollet, לעיל ה"ש 61, בעמ' 40.

70 Adams et al., לעיל ה"ש 62, בעמ' 567.

71 שם, בעמ' 566.

72 Angela Littwin, *Coerced Debt: The Role of Consumer Credit in Domestic Violence*, CAL. L. REV. 951, 959 (2012). ניכר שתופעת החוב הכפוי מתרחבת בתרבות הצריכה של ימינו, המבוססת על קבלת אשראי מן הבנקים וחברות האשראי, ודומה שבני-זוג מתעללים למדו לנצל תרבות זו. שם.

מתרגמים את טיעונם העובדתי לעילה משפטית, וגם כאשר הם עושים זאת, בתי־המשפט אינם יודעים כיצד להתייחס לטענות אלה, אם בכלל.⁷³

כעת נסקור באופן כרונולוגי את התפתחות ההתייחסות לאלימות כלכלית בפסיקה הישראלית. מכיוון שמדובר במופעים שונים של התופעה, ננסה להנהיר את הדוגמות על־ידי הצבעה על הסיווג שלעיל. בפרשת פתחי⁷⁴ דובר בבני־זוג בהליך גירושים, שגרו בבית שהיה רשום על שם הגבר בלבד.⁷⁵ במסגרת ההליך טענה האישה כי הגבר נוהג בה בקמצנות, ומסכל את נסיונותיה להתפרנס.⁷⁶ בית־המשפט לא התייחס לטענות הללו, אף שהן מעלות חשד למניעת שימוש בזכויות ובנכסים ולהגבלת צבירה של משאבים, ואף קבע כי עד אשר יגיעו בני־הזוג להסכמה בנושא הרכושי, תורשה האישה להשתמש רק באחד מחדרי הבית למגוריה. בפרשת מזרחי נדונה תביעה פלילית תקיפתו של גבר כלפי בת־זוגו.⁷⁷ באותו מקרה לקח בן־הזוג את הארנק מתיקה של המתלוננת, הוציא ממנו כרטיס אשראי ופנקס המחאות וגזר אותם לנגד עיניה "מפאת הסכומים הגדולים בהם חויבו".⁷⁸ כאשר ביקשה האישה לצאת מהחדר, תקף אותה הגבר עד שהצליחה לברוח. האישה טענה כי הוטלו עליה סנקציות כלכליות, אך אלה לא קיבלו ביטוי בפסק־הדין, אף שטענתה מעלה חשד למניעת שימוש במשאבים. באותו מקרה הרשיע בית־המשפט את הגבר בתקיפה ובגרימת היזק בודון לכרטיס האשראי. בפרשת פלונית⁷⁹ פנתה אישה לבית־המשפט בתביעה לקבלת מזונות אישה ומזונות ילדים. במסגרת תביעה היא טענה כי במהלך חייהם המשותפים לא אפשר לה הגבר להשתמש בכרטיסי אשראי או במזומן, והיא נאלצה לבקש את אישורו לכל הוצאה.⁸⁰ במקרה זה התקבלו אומנם תביעות המזונות, אך בית־המשפט לא התייחס לטענת האלימות הכלכלית בדבר הגבלת השימוש במשאבים. בפרשת ב. מ.⁸¹ דובר בתביעה נזיקת של אישה כלפי בעלה בגין סרבנות גט וכן בגין התעללות פיזית, מינית, רגשית וכלכלית. במסגרת התביעה טענה האישה כי הגבר מנע ממנה שימוש במים חמים לשתיה ולרחצה,

73 ראו, למשל, תפ"ח (מחוזי י-ם) 11623-12-13 מדינת ישראל נ' איתן (פורסם בנבו, 13.7.2015); תמ"ש (משפחה נצ') 34258-07-13 נ.נ. נ' ר.ח. (פורסם בנבו, 21.7.2014); תמ"ש (משפחה י-ם) 3061/08 אלמונית נ' פלוני (פורסם בנבו, 29.10.2011); ה"ט (משפחה כ"ס) 1818-01-12 פלונית נ' פלוני (פורסם בנבו, 5.2.2012); תיק (אזורי אש') 65895/6 פלונית נ' פלוני (פורסם בנבו, 11.9.2014); תפ"ח (מחוזי ב"ש) 1179-07 מדינת ישראל נ' ח.נ. (פורסם בנבו, 7.12.2010); כש"א (משפחה כ"ס) 248/03 פלונית נ' פלוני (פורסם בנבו, 7.11.2004). התייחסות מוצעת ראו להלן בפרק ג במסגרת הדיון בסעדים.

74 מ"א (מחוזי ת"א) 702/90 פתחי נ' פתחי (פורסם בתקדין, 29.12.1991). בעניין זה נדונה תביעתה של אישה למזונות, למדור ולהחזקת ילדים.

75 שם, פס' 3.

76 שם, פס' 4.

77 ת"פ (שלום פ"ת) 1533/02 מדינת ישראל נ' מזרחי (פורסם בתקדין, 11.2.2003).

78 שם, פס' 24.

79 תמ"ש (משפחה י-ם) 6690/05 פלונית נ' אלמוני (פורסם בנבו, 5.10.2006).

80 שם, פס' 3.

81 תמ"ש (משפחה י-ם) 20673/04 ב. מ. נ' ב. ה. א. (פורסם בנבו, 9.3.2008).

ואף ניתק את הגז כבית בגלל העלויות הכלכליות.⁸² טענותיה של האישה בדבר אלימות נפשית התקבלו בשל "הביזוי וההשפלה" שחוותה,⁸³ אולם בית-המשפט לא התייחס באופן מפורש לאלימות הכלכלית.

בפרשת פלוני משנת 2009⁸⁴ דובר במסכת התעללות קשה, אשר כללה, לטענת האישה, סרסור שלה לזנות ואיום של הבעל לבל תתפרנס בדרכים אחרות. טענות אלה מעלות חשד להגבלת צבירה של משאבים, אך אף שהיו תימוכין לטענות האישה בדבר אלימות, לא קיבל בית-המשפט את טענותיה בדבר אלימות כלכלית, משום שהן לא עברו את הרף הראייתי הנדרש. עם זאת, נפסקו לאישה פיצויים על הנזק הרגשי שנגרם לה בשל מסכת ההתעללות שחוותה. בפרשת ד.מ.ש.⁸⁵ נדונה תביעה נזיקית שבה הלינה האישה על אלימות כלכלית, וזאת נוסף על אלימות פיזית, מינית ונפשית. היות שדובר במקרה של התעללות קשה ביותר, ניאות בית-המשפט לבקשת האישה ופסק לה פיצויים. עם זאת, טענת האישה לאלימות כלכלית לא זכתה בהתייחסות מהותית בפסק-הדין. בפרשת האישה נ' הבעל⁸⁶ תבעה אישה את גרושה בניזיקין, וטענה לאלימות פיזית, נפשית וכלכלית.⁸⁷ האישה תיארה אלימות כלכלית שבאה לידי ביטוי בקמצנות קיצונית אשר מנעה ממנה חיים סבירים. כך, למשל, הגבר סירב לרכוש בגדים והנעלה לבני המשפחה, סירב לשאת בהוצאות הקשורות לרווחת הילדים, ואף מנע רכישת מכונת כביסה, כך שבמשך שנים אולצה האישה לכבס כמו ידיה, וזאת אף שהבעל היה אמיד ובעל רכוש רב.⁸⁸ תביעתה לאלימות פיזית התקבלה, ובית-המשפט אף התייחס לטענות בדבר אלימות כלכלית, אך קבע כי לא הוכחו התקיימותם של נזק וקשר סיבתי לאלימות הכלכלית.

בפרשת ע. נ. נ' א. נ. נדונה תביעת רכוש ומזונות ילדים, ונטענה טענה בדבר הפעלת "טרור כלכלי" מצד הגבר.⁸⁹ כאן קיבל בית-המשפט את התיאור העובדתי, וקבע כי במהלך חייהם ולאחר פירוקם כפה הגבר את חסכנותו וקמצנותו על המשפחה, השליט רמת חיים נמוכה בהרבה מזו שהם יכלו להרשות לעצמם, ועקב אחר מסמכיה האישיים וזכויותיה

82 שם, בעמ' 5.

83 שם, בעמ' 26. יוער כי הבעל עיכב את הגט כמשך כעשרים שנה. בית-המשפט קבע כי בשל השיהוי של טענת האלימות הפיזית והנפשית של האישה, הערך ההרתעתי פוחת, ולכן הפחית את הפיצוי בצורה משמעותית. שם.

84 ע"פ 1275/09 פלוני נ' מדינת ישראל (פורסם בנבו, 1.9.2009). הגבר ערער על פסק-דינו של בית-המשפט המחוזי בתל-אביב, אשר זיכה אותו מהאישומים בגין הבאת אדם לזנות וסרסורות אך הרשיע אותו בתקיפה, באיומים, בכליאת-שווא ובהטרדה.

85 תמ"ש (משפחה ת"א) 82377-99 ד.מ.ש. נ' צ.ש (פורסם בנבו, 16.5.2011).

86 תמ"ש (משפחה חי') 9250-11-08 האישה נ' הבעל (פורסם בנבו, 15.8.2012).

87 האישה תבעה גם פירוק שיתוף, אך תביעתה לזכויות בבית המגורים מכוח "הלכת השיתוף" או "מאמץ משותף" נדחתה בשל העובדה שהבעל קיבל את בית המגורים במתנה, וזאת אף שהזוג חי בבית המגורים ארבע-עשרה שנה ואף שהנכס הושבח על-ידי שניהם. האישה קיבלה זיכוי על ההשבחה בלבד. עם זאת, בית-המשפט הכיר בקושי העולה מפסק-הדין ביחס לאי-חלוקת הנכס. ראו שם, פס' 13.3 לפסק-הדין.

88 שם, בעמ' 12.

89 תמ"ש (משפחה י-ם) 1550/09 ע. נ. נ' א. נ. (פורסם בנבו, 21.12.2012).

הרכושיות של האישה בקפדנות.⁹⁰ במקרה זה נראה כי יש התייחסות לטענת האלימות הכלכלית וקביעה פוזיטיבית בדבר "שתלטנות כלכלית" שהגבילה את השימוש במשאבים הכלכליים.⁹¹ עם זאת, בית המשפט קובע סעד מינורי יחסית: הוא קובע כי הגבר לא יוכל ליהנות מפירות הטרור הכלכלי שהשית על בני המשפחה, וכי סכומי המזונות ייקבעו ביחס ליכולתו הכלכלית, ולא ביחס לרמת החיים שהנהיג.⁹² גם בפרשת פלוני משנת 2013⁹³ דובר באישה שחווה מסכת התעללות שכללה אלימות פיזית ואלימות כלכלית, שבמסגרתה אסר עליה הגבר להשתמש בגז, בחשמל ובמים, ואף מנע ממנה שימוש במאוורר או במקלחת. לפי דוח העוברת הסוציאלית, האישה הייתה חשופה לאלימות כלכלית, שכללה הגבלת גישה לכספים ומניעת קבלת כספים לצרכים אישיים.⁹⁴ עם זאת, פסק-הדין אינו מתייחס לאלימות הכלכלית, ומרשיע את הגבר באלימות פיזית בלבד.

לכסוף, לאחרונה, בפרשת פלוני משנת 2015, טענה אישה כי בעלה הפעיל אלימות כלכלית, פיזית ומינית קשה כלפיה וכלפי בני המשפחה.⁹⁵ לטענתה, במשך שנים רבות, אף שהשתכרה מעבודות ניקיון, היא נאלצה להתחנן לפני בן-זוגה שייתן לה כסף, היות שהלה, אשר לא עבד, שלשל את משכורתה לכיסו. היא תיארה כי לאחר שביקשה ממנו כסף לאוכל בעבור ילדיה, תקף אותה הגבר באלימות פיזית עד שנחבלה חמורות.⁹⁶ במסגרת הרשעת הבעל קיבל בית המשפט במפורש את טענות האישה ביחס לאלימות הכלכלית, יחד עם טענותיה על האלימות הפיזית, המינית והנפשית, אך לא נתן סעד מיוחד על האלימות הכלכלית.

עולה אם כן כי לאחרונה החלה "אלימות כלכלית" כמושג לחלחל לשיח המשפטי. עם זאת, הגדרת המושג עודנה בהתהוות. לעיתים נתבע סעד בגינה ולעיתים לא, אך גם כאשר נתבע בגינה סעד, ניכר כי אין המשגה קוהרנטית שתאפשר לבתי המשפט להעניק סעד בגינה.⁹⁷ נראה כי במקרים רבים מדובר במופעים שונים של התנהגות אשר מונעת שימוש במשאבים, בנכסים או בזכויות, מקשה על התנהלות כלכלית של בת-הזוג או פוגעת בנייהול החיים התקין בדרך של שליטה בהתנהלות הכלכלית.

בשנת 2009 הוגשה לראשונה הצעת חוק למניעת אלימות כלכלית בין בני-זוג, על-ידי חברת הכנסת אורית זוראץ.⁹⁸ הצעת חוק זו, אשר לא התקבלה, ביקשה להגן על נשים בישראל הסובלות מאלימות כלכלית. המונח "אלימות כלכלית" הוגדר במסגרתה כ"אחד מאלה: (1) השתלטות מלאה וחד צדדית על נכס משותף, תוך הדרה מוחלטת של בן הזוג משימוש בו;

90 שם, בעמ' 60-61.

91 שם, בעמ' 61.

92 שם, בעמ' 58. יוער כי במקרה זה לא התבקש סעד נוסף בגין האלימות הכלכלית.

93 תפ"ח (מחוזי ב"ש) 39094-07-12 מדינת ישראל נ' פלוני (פורסם בנבו, 14.2.2013). בפרשה זו יוחסו לגבר עשרה אישומים בגין כליאת-שווא, תקיפה, אימים, סחיטה ואף עברות רבות של אינוס.

94 שם, בעמ' 22.

95 ע"פ 1385/12 פלוני נ' מדינת ישראל (פורסם בנבו, 4.1.2015) (להלן: עניין פלוני-2015).

96 שם, פס' 12.

97 התייחסות מוצעת לסעדים ראו להלן בפרק ג.

98 הצעת חוק למניעת אלימות כלכלית בין בני זוג, התש"ע-2009, פ/18/1681 (להלן: הצעת חוק אלימות כלכלית, 2009).

(2) יצירת אווירת איום תמידית ותחושת משבר כלכלי על ידי בן הזוג באמצעים שונים לרבות באמצעות איומים; (3) מניעת כסף מבן הזוג לצרכים רפואיים; (4) יצירת מצב של מחסור במוצרי יסוד בבית המגורים המשותף של בני הזוג; (5) העברת הנכסים המשותפים על ידי בן זוג ללא ידיעת בן הזוג האחר למקום בלתי ידוע באופן שיטתי; (6) שימוש במרמה על מנת להשתלט על נכסים משותפים.⁹⁹ ביולי 2015 הוגשה הצעת חוק נוספת ביוזמת חברת הכנסת זהבה גלאון.¹⁰⁰ תכלית ההצעה הייתה מיגור תופעת אלימות הכלכלית, שהוגדרה כ"התנהגות סדרתית ונמשכת של בן זוג או בן משפחה... המהווה כפייה, הטעייה או שליטה שאינה סבירה בבן זוגו או בבן משפחתו". לפי ההצעה, אלימות כלכלית עשויה להתבטא, למשל, במניעת משאבים כלכליים הדרושים לצורך הוצאות מחיה סבירות, באיום במניעת משאבים או במניעת משאבים המגיעים על-פי דין, כאשר קיימת תלות כלכלית מוחלטת או כמעט-מוחלטת של הנפגע בבן-הזוג הפוגע. אלימות כלכלית עשויה להתבטא גם במניעה מכוונת של אוטונומיה כלכלית מהנפגע, לרבות מניעת השתתפות בשוק העבודה, הדרה מהחלטות כלכליות משמעותיות הנוגעות במשאבים משותפים של הפוגע והנפגע ומניעה או הסתרה של מידע על קיומם ומצבם של משאבים; או בלקיחה ללא רשות של חפצים אישיים והשמדתם, כדי להשיג ציות או שיתוף-פעולה כלכלי.¹⁰¹ בימים אלה שוקדת חברת הכנסת גילה גמליאל על הכנת הצעת חוק ממשלתית שלפיה אלימות כלכלית תיכלל במסגרת החוק למניעת אלימות במשפחה, ויינתנו כגינה צווים על-פיו.¹⁰² אך הצעות אלה טרם התקבלו, ויחד עם פסיקות בית-המשפט שתוארו לעיל מצטיירת תמונה של הססנות מצד מערכת המשפט בטיפול בתופעה. עם זאת, מהדברים האמורים עולה כי ניתן להגדיר אלימות כלכלית כשליטת הזכות לשלוט במשאבים הכלכליים והפיננסיים שהאדם זכאי להם.¹⁰³ ודוק, ייתכנו מקרים שבהם שליטה כלכלית בלעדית של הבעל לא תיפול לגדר אלימות כלכלית, וזאת אם היא נעשית בהסכמה ובהגינות.¹⁰⁴

99 שם, ס' 2.

100 הצעת חוק למניעת אלימות כלכלית בין בני זוג ובני משפחה, התשע"ה-2015, פ/1694/20 (להלן: הצעת חוק אלימות כלכלית, 2015).

101 שם, ס' 1.

102 ראו לעיל ה"ש 5.

103 ראו, באופן רומה: Pami Vyas, *Reconceptualizing Domestic Violence in India: Economic Abuse and the Need for Broad Statutory Interpretation to Promote Women's Fundamental Rights*, 13 MICH. J. GENDER & L. 177, 179 (2006).

104 בהקשר זה עולה השאלה אם ניתן להתייחס לאישה אשר נתנה את הסכמתה לכך שהגבר ינהל באופן בלעדי את כלל המשאבים הכלכליים, והיא מצידה תקבל "דמי-כיס", כחווה אלימות כלכלית. מבחינת הפמיניזם הליברלי, יש ליתן להסכמה כזו תוקף כפועל יוצא מאוטונומיית האישה. לעומת זאת, לגישת הפמיניזם הרדיקלי, לא תיתכן בכלל הסכמה במצב של חוסר שוויון מובנה. לטעמנו, יהיה צורך לבחון כל מקרה כזה לגופו, ולשקול במקביל להסכמה את השאלה אם ההסדר בין בני-הזוג הוא גם הוגן. ראו קתרין מקינן "שוני ושליטה: על אפליה מינית" פמיניזם משפטי בתיאוריה ובפרקטיקה 23, 23-25 (דפנה ברק-ארוז עורכת, עידית שורר מתרגמת, 2005); יפעת ביטון "חוויות-חיים נשית' וצפיות של נזק" משפטים לג 585, 592 (2003) (להלן: ביטון "חוויות-חיים נשית"). כן ראו ג'ון סטיוארט מיל "שעבוד הנשים,

4. דילמה של שיום

שיום¹⁰⁵ של תופעות חברתיות מסייע בהגנה על זכויות הפרט ומהווה ציון-דרך בקבלת הגנה באמצעות התדיינות בבית-המשפט.¹⁰⁶ במקרה דנן, עצם שיום התופעה מעורר דילמה. תופעת השליטה בנושים באמצעות משאבים כלכליים יכולה להיקרא, כפי שראינו, "אלימות כלכלית", "התעללות כלכלית", "התעמרות כלכלית", "שליטה כלכלית", "טרור כלכלי" או "דיכוי כלכלי". במונח "אלימות כלכלית" יש אפשרות להאיר את חומרת התופעה, לקשור אותה למעגל האלימות במשפחה, ואולי אף לְחַבְרָה עם הדין הפלילי. מאידך גיסא, המונח טומן בחובו את סימון האישה כחלשה ואת כינונו של הגבר כתוקפן. לעומת זאת, שימוש במונח "התעללות כלכלית" אולי מתון יותר, ומסמן התנהלות ממושכת וארוכת-טווח, כפי שאכן קורה בפועל פעמים רבות. "שליטה כלכלית", "טרור כלכלי" ו"דיכוי כלכלי" תואמים את הלך-רוחה של התופעה, אך הם מונחים מוכרים פחות וישימים פחות בשיח המשפטי, ולכן האפקטיביות שלהם עלולה להיות פחותה.

נראה לנו נכון לשיים את התופעה כ"אלימות כלכלית", משום שהשימוש במונח זה בישראל כבר החל לסלול את הדרך להכרה בתופעה. נוסף על כך, מכיוון שאלימות ככלל הינה שימוש בדפוס התנהגות מתעלל על-מנת לקבל או לשמר כוח ושליטה של אחד הצדדים במערכת היחסים, ומכיוון שהיא יכולה להיות כל מעשה או איום פיזי, מיני, רגשי, פסיכולוגי וכלכלי אשר משפיעים על אדם אחר, היא מתאימה לשיום התופעה.¹⁰⁷ אלימות כלכלית כלפי נשים הינה ביטוי של יחסי כוח וניסיון של גברים לשמר את עליונותם תוך שמירת השליטה בנשותיהם.¹⁰⁸ עם זאת, סיווג העוול כ"אלימות" מסייע אומנם בזיהוי ומסמנו בכירור כפסול, אך עלול לגרום לזילות של סוגי אלימות אחרים. זאת ועוד, התיג השלילי הגלום בשיום התופעה כ"אלימות" עלול לשעתק באופן סמלי את כינון הגבריות כאלימה בו-בזמן שהוא חותר לשינויה. יתר על כן, יש לציין ולהבחין כי עצם שיום התופעה כ"אלימות כלכלית" אינו מחייב בהכרח סעד במישור הפלילי, אשר עלול בפועל לשעתק את כינון הגבריות כאלימה.

1869" (שרון הלוי עורכת, דפנה רוזנבלוט מתרגמת) ללמוד פמיניזם: מקראה 41, 43-44 (דלית באום ואח' עורכות, 2006). ראו, באופן דומה, הלה קרן "הצעת חוק הממונות ובעיית האונס החוזי: היש חדש תחת השמש?" עיונים במשפט, מגדר ופמיניזם 287, 310-311 (דפנה ברק-ארוז, שלומית ניסקי-רביד, יפעת ביטון ודנה פוגץ' עורכות, 2007); ברשק ופוגץ', לעיל ה"ש 32, בעמ' 19.

105 הכוונה לתהליך של מתן שם לתופעה במטרה להעלות את המודעות אליה ולגדר את גבולותיה (naming).

106 ברק-ארוז, לעיל ה"ש 11, בעמ' 36.

107 Pollet, לעיל ה"ש 61, בעמ' 40.

108 .RUSSELL DOBASH, VIOLENCE AGAINST WIVES: A CASE AGAINST THE PATRIARCHY (1979)

הערת ביניים: דוקטרינת הכיסוי, שליטה כלכלית ואוטונומיה משפחתית

יכולתו של בית-המשפט להתמודד עם תופעת האלימות הכלכלית מושפעת לרעה מהעדר השימוש וההמשגה של התופעה, מהעדר המודעות לה ומהעדר סעדים מתאימים לטיפול בתופעה, ועל-כן ראינו כי טענות של אלימות כלכלית אינן מתקבלות על-פירוב, ובתי-המשפט אינם נענים להן. עם זאת, לטעמנו, חלק מהקושי להתמודד עם תופעת האלימות הכלכלית נובע משתי "הנחות-יסוד" או "אמיתות" שנתפסות עדיין כטבעיות במידה רבה: מיתוס המשפחה כמרחב פרטי-אוטונומי, מחד גיסא, ותפיסת הבעל כמפרנס העיקרי וכשליט הכלכלי, מאידך גיסא. תפיסת הבעל כשליט הכלכלי הינה היבט מרכזי בכינון הגבריות ההגמונית, שאליה נתייחס בפרק הבא. כעת נציין כי שתי ההנחות – הן מיתוס המשפחה כמרחב פרטי-אוטונומי והן תפיסת הבעל כשליט הכלכלי קשורות לדוקטרינה משפטית עתיקת-יומין, היא דוקטרינת ה-"coverture" – "כיסוי" האישה על-ידי הבעל בנישואים – אשר מופעים אחדים שלה מהדהדים עד היום.¹⁰⁹ כך, לא מן הנמנע שהיסוסה של מערכת המשפט להתייחס בצורה משמעותית לטענות בדבר אלימות כלכלית נובע גם מהחשש להיכנס למרחב "פרטי"¹¹⁰ ולהתערב במערכת יחסים כלכלית אינטימית שבה שליטתו היומיומית של הבעל בכלכלת המשפחה נתפסת כטבעית.

דוקטרינת הכיסוי הינה דוקטרינה שהתקיימה במשפט האנגלו-אמריקני במשך מאות שנים עד ששונתה.¹¹¹ על-פי הדוקטרינה, נישואים הפכו איש ואישה לבעל ואישה, ו"איחודו" את האישיות המשפטית של שניהם באישיות המשפטית של הבעל. האישה נהפכה ל"מכוסה" על-ידי בעלה, ואישיותה המשפטית נבלעה באישיותו. משמעות ההיבלעות הייתה, בין היתר, שהאישה איבדה את השליטה ברכושה, והשליטה ברכוש ובביצוע פעולות במשאבים הכלכליים נמסרה כולה לידי הבעל,¹¹² שחויב לתמוך באישה בתמורה לקניינה ולשליטה בנכסיה.¹¹³ כך, למשל, האישה לא יכלה להתקשר בחוזה בלי הסכמת הבעל או לתבוע בשמה

109 ראו, למשל: Reva B. Siegel, "The Rule of Love": Wife Beating as Prerogative and

Reva B. Siegel, (Siegel, *Wife Beating*) (להלן: Privacy, 105 YALE L.J. 2117 (1996)

The Modernization of Marital Status Law: Adjudicating Wives' Rights to Earnings,

JILL ELAINE HASDAY, (Siegel, *Adjudicating*) (להלן: 1860–1930, 82 GEO. L.J. 2127 (1994)

.FAMILY LAW REIMAGINED 97–120 (2014).

110 יובל שני "ביתי אינו מבצרי: אלימות במשפחה כסוג של עינוי אסור על פי המשפט הבינלאומי"

המשפט ז' 151, 153, 161 (2002).

111 משמעותה על-פי בלקסטון: "By marriage, the husband and wife are one person in law:

that is, the very being or legal existence of the woman is suspended during the marriage,

or at least is incorporated and consolidated into that of the husband: under whose wing,

protection and cover, she performs everything..." WILLIAM BLACKSTONE, COMMENTARIES

.ON THE LAWS OF ENGLAND 442 (1765)

.HENDRIK HARTOG, MAN AND WIFE IN AMERICA: A HISTORY 93–106 (2002) 112

113 שם, בעמ' 115–118 ו-136–137.

נזקים שנגרמו לה או לקניינה.¹¹⁴ דוקטרינת הכיסוי העניקה לבעל זכות ברכוש אשתו, ואסרה על נשים להחזיק ברכוש. גם לאחר שדוקטרינה זו בוקרה על-ידי פמיניסטיות ושונותה, המשיכו בתי-המשפט לאזכר אותה בהגדרים את תפקיד הבעל במשפחה כמפרנס העיקרי.¹¹⁵ כך, נראה כי במשך שנים, על-פי המודל המשפחתי הרווח, "רכש" הבעל את אשתו ואת שירותיה, ותפקידו היה לפרנסה.¹¹⁶ גם לאחר ששונותה באופן פורמלי דוקטרינת הכיסוי, תפיסת-העומק בדבר שליטתו הכלכלית של הבעל במשפחה ממשיכה להתקיים. זאת, בין היתר, בשל ההפרדה שנוצרה בעקבות המהפכה התעשייתית בין הספרה הביתית-הפרטית לבין זו הציבורית-השוקית. במסגרת הפרדה זו, מיתית ככל שתהיה,¹¹⁷ שויכו נשים לספרה הביתית, ואילו גברים שויכו לספרה השוקית, באופן שחזק את שליטתו הכלכלית של הבעל במשפחה והפך את האישה לתלויה בו כלכלית. למעשה, עד ימינו המודל המשפחתי ההטרונורמטיבי הוא של גברים כמפרנסים העיקריים.¹¹⁸ יתר על כן, הקר טוענת כי עד היום עצם הכניסה לנישואים מחלישה את כוחן הכלכלי של נשים בשל הציפיות להתחייבויות טיפוליות שלהן.¹¹⁹ יוצא, אם כן, כי בעוד שהשליטה הכלכלית של הבעל במשפחה הובנתה בעבר כטבעית באמצעות דוקטרינת הכיסוי, כיום היא עדיין נתפסת ככזו במידה משמעותית בשל כינונו של הבעל כמפרנס העיקרי.

דוקטרינת הכיסוי אפשרה אלימות פיזית במשפחה כנגזרת שלה: מכיוון שהבעל היה אחראי להתנהגות אשתו, ניתן בידו הכוח "לחנך" אותה, אף בכוח הזרוע.¹²⁰ המשפט המקובל האנגלו-אמריקני אפשר לבעל להכות את אשתו, כל עוד הוא לא הסב לה נזק "קבוע", כחלק מהשליטה הגברית במשפחה.¹²¹ אלימות נגד נשים במשפחה נתפסה כמצויה מחוץ לגבולות המשפט, וכמוגנת על-ידי פררוגטיבת הבעל והפרטיות המשפחתית – "הכסות של הקשר

114 שם, בעמ' 115-116.

115 Siegel, *Adjudicating*, לעיל ה"ש 109, בעמ' 2127.

116 ראו, למשל, אצל: Zvi Triger, *Introducing the Political Family: A New Road Map for* *Critical Family Law*, 13 THEORETICAL INQ. L. 361, 367-368 (2012).

117 כיום ההבחנה בין המשפחה כמרחב ה"פרטי" לבין המשפט והמדינה כמרחב ה"ציבורי" אינה מקובלת עוד כדיכטומית. אנו יודעים כי אין היבט של המשפחה שאינו קשור גם להיבטים של

המדינה, המשפט והשוק. ראו: Frances E. Olsen, *The Family and the Market: A Study of* *Ideology and Legal Reform*, 96 HARV. L. REV. 1497, 1499-1501, 1507 (1983) ראו גם

Hasday, לעיל בה"ש 109, בעמ' 96-67.

118 Arianne Renan Barzilay, *You're on Your Own, Baby: Reflections on Capato's Legacy*, 46 IND. L. REV. 557, 569 (2013); (Renan Barzilay, *You're on Your Own, Baby*: (להלן: 46 IND. L. REV. 557, 569 (2013)

JUDITH STACEY, BRAVE NEW FAMILIES: STORIES OF DOMESTIC UPHEAVAL IN LATE TWENTIETH CENTURY AMERICA 8 (1990); Nancy Fraser & Linda Gordon, *A Genealogy of Dependency: Tracing a Keyword of the U.S. Welfare State*, 19 SIGNS 309, 318 (1994)

119 דפנה הקר "מעבר ל'בתולה זקנה' ול'סקס והעיר הגדולה': רווקות כאפשרות חשובה לנשים ויחסו של המשפט הישראלי אליה" עיוני משפט כח 903, 910, 917 (2005) (להלן: הקר "רווקות כאפשרות").

120 HARTOG, לעיל ה"ש 112, בעמ' 115-116.

121 Siegel, *Wife Beating*, לעיל ה"ש 109, בעמ' 2117.

המשפחתית".¹²² הרעיון של "פרטיות" המשפחה והעדר המשפטיזציה של יחסים משפחתיים יומיומיים ונמשכים הנציחו את יחסי הכוח המגדריים, ותרמו להכפפה של נשים לגברים בתוך המשפחה.¹²³ גם כאשר נקבע, בעקבות פעילות פמיניסטית, כי אין לבעל זכות לפעול באלימות פיזית, המשיכו בתי המשפט, במשך תקופה ממשעותית, להתייחס אחרת להכאת אישה במסגרת הנישואים, וחששו "להתערב" ב"אוטונומיה המשפחתית", בפרטיות או ב"הרמוניה הביתית".¹²⁴ כך, באמצעות דוקטרינת הכיסוי ושרידיה הרעיוניים, דוגמת ההנחה בדבר אוטונומיה משפחתית, הוכשרו סוגים שונים של אלימות במשפחה.¹²⁵ המאבק הפמיניסטי העלה את הצורך להבין את המתרחש בספרה הביתית ואת השלכותיו הציבוריות.¹²⁶ הוא ערער על התפיסה שלפיה אל למדינה ולמשפט להתערב בנעשה בחייו הפרטיים של אדם היות שהתערבות כזו עלולה לפגוע במרקם התא המשפחתי ואף להוביל לפירוקו,¹²⁷ וחזק את הצורך לפרוש את הגנת המשפט גם על התייחסות הגומלין בין פרטים בתוך המשפחה.¹²⁸ בעבר נעשה הדבר ביחס לאלימות פיזית ומינית, וכעת מתברר הצורך במהלך דומה ביחס לאלימות כלכלית.

ראינו עד כה כי ההכרה המשפטית באלימות כלכלית עודנה מהוססת. את ההכרה המשפטית המהוססת באלימות כלכלית ניתן להקביל להכרה ההדרגתית באלימות מינית במשפחה. אחת הרפורמות המשמעותיות שהוליד המאבק הפמיניסטי נוגעת בסוגיית האינוס על-ידי בן-זוג.¹²⁹ בעבר הוציאו ספרי החוקים מגדר עֵבֶרֶת האינוס קיום יחסי מין בכפייה בין בני-זוג, מתוך תפיסה שהם מותרים.¹³⁰ בתחילה אימץ החוק הישראלי את הדוקטרינה האנגלית שעל-פיה קיום יחסי מין הוא חלק מזכותו של הבעל במסגרת הנישואים,¹³¹ ורק בשנות השמונים החל שינוי משפטי.¹³² בפרשת כהן נדרש בית המשפט העליון לשאלה אם כפיית יחסי מין של בעל כלפי אשתו עולה כדי אינוס. בית המשפט קבע כי על-פי הדין העברי אין לקיים יחסי מין בכפייה, כפי שעולה גם מעקרונות היסוד של כבוד האישה, ואישר לראשונה הרשעה של בעל באינוס.¹³³ בשנת 1988 התקבל תיקון לחוק העונשין

122 שם, בעמ' 2196-2206.

123 ELIZABETH M. SCHNEIDER, BATTERED WOMEN AND FEMINIST LAWMAKING 87 (2000).

124 שם. כן ראו Littwin, לעיל ה"ש 72, בה"ש 16-23 וכן בעמ' 955-957.

125 Siegel, *Wife Beating*, לעיל ה"ש 109, בעמ' 2117.

126 JEANNIE SUK, AT HOME IN THE LAW: HOW ראו גם: בעמ' 13.

THE DOMESTIC VIOLENCE REVOLUTION IS TRANSFORMING PRIVACY 4 (2009).

127 שני, לעיל ה"ש 110, בעמ' 161.

128 שם, בעמ' 165; עירית נגבי ותמר ברנבלום "מבט פמיניסטי ביקורתי על הישגי הרפורמות

החקיקתיות בדיני האונס" המשפט טז 209, 210 (2011).

129 פוגין' "ברצון שניהם", לעיל ה"ש 32, בעמ' 503.

130 Nadine Taub & Elizabeth M. Schneider, *Perspectives on Women's Subordination and**the Role of Law, in* THE POLITICS OF LAW 328, 331-332 (David Kairys ed., 1998).

131 פוגין' "ברצון שניהם", לעיל ה"ש 32, בעמ' 511. כן ראו ע"פ 354/64 כטיב נ' היועץ המשפטי

לממשלה, פ"ד (2) 136, 139-138 (1966).

132 פוגין' "ברצון שניהם", לעיל ה"ש 32, בעמ' 517.

133 ע"פ 91/80 כהן נ' מדינת ישראל, פ"ד לה (3) 281, 290-291 (1980).

שעל-פיו "שימוש בכוח" הוא הקובע בשאלה אם התקיים אונס.¹³⁴ התנועה הפמיניסטית היא שהעלתה את המודעות לנושא האלימות במשפחה ככלל ולעברת האינס על-ידי בן-זוג בפרט.¹³⁵ ההכרה באלימות כלכלית דומה מבחינת השלבים שעל המשפט לעבור מתפיסת התופעה זכות טבעית של הבעל עד להכרה בה כבעייתית. מעבר לכך, התהליך מצריך שינוי בהתייחסות אל המשפחה כאל יחידה אחת הנשלטת על-ידי הבעל.¹³⁶ כשם שכפיית יחסי מין על בת-הזוג לא נחשבה בעבר בעייתית – שהרי האישה נתפסה כרכוש בעלה והיחידה המשפחתית היוותה אישיות משפטית אחת – כך גם אלימות כלכלית עשויה עדיין להיחשב שפירה מכוח היות הבעל השליט הכלכלי ה"טבעי" במשפחה ומכוח השארים האידיאולוגיים הרואים במשפחה מרחב אוטונומי בלבד. כאמור, האלימות הכלכלית קיימת כיום כתופעה בפועל, אך אינה מפותחת בתודעה המשפטית, והמשפט אינו יודע כיצד להתמודד עם הסוגיה. כדי שתתהווה הכרה בתופעה, צריך להתרחש תהליך דומה לזה שהתרחש ביחס לעברת האינס על-ידי בן-זוג, דהיינו, להתגבר הן על חוסר המודעות והן על ההססנות ביחס להתערבות באוטונומיה המשפחתית. ההכרה המשפטית שהתהוותה בשנים האחרונות באלימות פיזית במשפחה, ובכלל זה באלימות מינית, היוותה פריצה משמעותית של התפיסה בדבר אוטונומיה משפחתית שנבעה מדוקטרינת הכיסוי,¹³⁷ ומן הראוי שהדבר יבוא לידי ביטוי גם ביחס לתופעת האלימות הכלכלית.

שרידיה הרעיוניים של דוקטרינת הכיסוי ניכרים גם כיום. אף שהתחוללו תמורות משמעותיות בנוגע לדוקטרינת הכיסוי, היבטים מסוימים של הדוקטרינה, שלפיה אישיותה המשפטית של האישה נבלעת בזו של הבעל עם הנישואים, מהדהדים עד ימינו.¹³⁸ נרגים זאת באמצעות העמדה של שני מקרים מן העבר אל מול שני פסקי-דין מימינו. המקרה הראשון התרחש בניו-יורק בשנת 1857. ארון ברנס וארון אלן היו שכנים. ארון אלן הסיע את גברת ברנס ובנה מביתה אל בית אביה. בעקבות זאת הגיש ארון ברנס תביעה לפיצויי נזיקין נגד מר אלן, שלפיה האחרון "פיתה" את אשתו ו"הרחיק אותה" ממנו. בית-המשפט בערכאה הראשונה זיכה את מר ברנס בפיצוי.¹³⁹ במקרה השני, שהתרחש גם הוא בניו-יורק חמישים שנה לפני כן, הגיש מר פרקר תביעה לפיצויים נגד המאהב של אשתו בגין אובדן הבלעדיות המינית של אשתו כלפיו, וזאת לאחר שבני-הזוג פרקר לא חיו יחד כבר כמה שנים. תביעות אלה ודומות להן התבססו לרוב על קונסטרוקציה משפטית שלפיה המאהב "הסיג גבול" כלפי הבעל כאשר "פיתה" את אשתו, ונשענו על תפיסה שלפיה מוסד הנישואים מחייב

134 חוק העונשין (תיקון מס' 22), התשמ"ח-1922, ס"ח 62. כן ראו פוג'ן 'ברצון שניהם', לעיל ה"ש 32, בעמ' 518.

135 ברשק ופוג'ן, לעיל ה"ש 32, בעמ' 22.

136 ראו, באופן דומה, שם, בעמ' 25-26.

137 Suk, Catharine A. MacKinnon, *Feminism Unmodified: Discourses on Life and Law* 93, 99-102 (1987) (להלן: MacKinnon, *Feminism Unmodified*).

138 Siegel, *Wife Beating*, לעיל ה"ש 109, בעמ' 2117; Siegel, *Adjudicating*, לעיל ה"ש 109, בעמ' 2127; Hasday, לעיל ה"ש 109, בעמ' 97-120.

139 *Barnes v. Allen*, 30 Barb. 663; 1860 N.Y. App. 98-96, בעמ' 112, לעיל ה"ש 112, בעמ' 98-96, Hartog, לעיל ה"ש 112, בעמ' 98-96, Div. LEXIS 5.

את האישה לציית לבעלה ולשמור על בלעדיות מינית כחלק מהיותה רכוש.¹⁴⁰ לאחרונה נתן בית-המשפט העליון בישראל פסק-דין בעניין הדומה דמיון רב לפרשות ברנס ופרקר. היה זה בפרשת פלוני נ' פלוני,¹⁴¹ שבה נדון עניינם של שני חברים שנישאו לשתי אחיות. לימים התפתח רומן בין אחת האחיות לגיסה. בעלה של אותה אחות תבע את הגיס על כך שניצל מינית את אשתו, גרם להתאהבותה בו, והסב לו נזק נפשי רב. לטענת הבעל, התנהגות הגיס מזכה אותו בפיצוי בעילה של רשלנות על הפרת החיוב החוקי-הדתי-המוסרי לא לקיים יחסים אינטימיים עם אדם נשוי. לקריאתנו, מה שעומד מאחורי תביעה כזו הוא תפיסה בדבר חיובי הנישואים, ביניהם חובת הנאמנות המינית, ואף תפיסה של זכות הבעל על אשתו כמעין קניין שלו, כך שפגיעה בקניינו מסיבה לו נזק. תביעת הבעל לפיצוי אומנם נדחתה, אולם הטעמים החשובים בעניינו לדחיית תביעה כזו חסרים בפסק-הדין. השופט עמית משעין את החלטתו על שלושה שיקולים מרכזיים: הראשון הוא שההתחייבות בין בני-זוג לקבל על עצמם את האיסור "אל תנאף" היא במישור החברתי-המוסרי-הדתי, ואין לייבא אל תוך המשפט, משום שדיני הניזיקין אינם "חרב התלויה מעל מיטת בני הזוג, ועולת הרשלנות אינה 'הנוסע השלישי' הנחבא בין הסדינים";¹⁴² השני הוא החשש מהצפת בתי-המשפט בתביעות פיצויים על בגידה; והטעם השלישי הוא הפגיעה בפרטיות שתיגרם כתוצאה מניהול תביעות מעין אלה. אמת, די בכך לדחיית התביעה, אולם אם מה שעומד ביסוד התביעה הוא, כפי שהצענו, התפיסה של פגיעה במה ששייך לבעל, דהיינו בבעלות הבעל באשתו, דומה כי היה מקום לומר ברחל בתך הקטנה כי בעידננו אין לקבוע דוקטרינות חדשות המתייחסות לנשים נשואות כאל קניין בעליהן. למעשה, בישראל, בשל המונופול של הדין הדתי על ענייני נישואים וגירושים, זוגות הטרנסקסואלים יהודים יכולים להתחתן בתוך גבולות המדינה רק על-פי דין תורה, אשר מגדיר את היחסים כיחסים שבין "בעל" לאישה, ואשר בו באופן סמלי האישה נקנית על-ידי בעלה עם הנישואים. מקרה כולט שבו ניכרת תפיסת הבעלות והכיסוי עלה בפרשת פלונית נ' בית הדין הרבני האזורי בנתניה.¹⁴³ באותו מקרה הגיש הבעל תביעת גירושים לבית-הדין הרבני, ואילו האישה ביקשה שלום-בית. הבעל חשד שאשתו בוגדת בו, ולכן נכנס באישון-לילה, מצויד במצלמה, לבית שהיה שייך מבחינה פורמלית לשניהם אבל שאותו עזב עם הפירוד, וראה את אשתו מקיימת יחסי מין עם אדם אחר. הוא צילם אותה, הגיש את התמונות כראיה לבית-הדין, וביקש לקבל על בסיס פסק-דין של גירושים. בית-הדין נעתר לבקשה בהסתמך על התמונות, וטענות האישה בדבר אי-קבילותן של התמונות כראיה מפאת הפגיעה בפרטיותה שנלוותה להשגתן נדחו. הסיבה לדחייה מאירת-עיניים: בערעור בבית-הדין הרבני הגדול הסביר הדיין דיכובסקי כי מרגע שבני-זוג נישאים הם נהפכים לגוף אחד ולישות אחת, ותהה בלשונו המטפורית: האם לא זכאית ה'יד' (הבעל) לדעת את שלום ה'רגל' (האישה)?¹⁴⁴ בעתירה לכג"ץ קבע הנשיא

140 Hartog, לעיל ה"ש 112, בעמ' 138; George Parker v. Alexander M'Dougall (N.Y., 19.10.1808).

141 מצוטט אצל Hartog, לעיל ה"ש 112, בעמ' 138 ו-347.

142 ע"א 8489/12 פלוני נ' פלוני (פורסם בנבו, 29.10.2013).

143 שם, בעמ' 7.

144 כג"ץ 6650/04 פלונית נ' בית הדין הרבני האזורי בנתניה (פורסם בנבו, 14.5.2006).

145 ערעור (גדול) 1-21-7661 פלונית נ' אלמוני 2 (פורסם בנבו, 29.6.2004).

ברק כי הזכות לפרטיות המעוגנת בחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו נפגעה בצורה חמורה, ולכן התמונות פסולות מלמשש כראיה.¹⁴⁵ למרות זאת, פסק־הדין של בית־הדין הרבני משקף הרהור עדכני של תפיסת הכיסוי.¹⁴⁶

כיום אלימות פיזית, אלימות מינית ואלימות נפשית מוכרות כתופעות חברתיות, ומהוות חלק מהשיח במערכות המשפט, הרווחה והבריאות, וזאת הודות לפעילות ענפה של אקטיביזם ומחקר פמיניסטי.¹⁴⁷ הכרה בתופעות אלה של אלימות במשפחה חייבה בזמנו שינוי קונספטואלי במחשבה המשפטית, ושכירה של ההנחה שבעל אינו יכול לפגוע באשתו מפני שמדובר באישיות משפטית אחת. באופן דומה, הכרה באלימות כלכלית מחייבת כיום שכירה של הנחה דומה בדבר היות היחידה הזוגית יחידה כלכלית הנשלטת באופן טבעי על־ידי הבעל/הגבר במשפחה.

ב. ייחוס "אשם": תובנות מתיאוריות פמיניסטיות ומלימודי הגבריות

בפרק זה ננסה לגבש הבנה מורכבת של תופעת האלימות הכלכלית ושל הגורמים המאפשרים אותה באמצעות ניתוח פמיניסטי בשילוב תובנות מלימודי הגבריות. תובנות מלימודי הגבריות על האופן שבו זהות גברית מכוננת, על החשיבות של שליטה כלכלית כחלק מגבריות הגמונית ועל השימוש באלימות כמשאב לכינון הגבריות מסבירות באופן מורכב את קיומה של תופעת האלימות הכלכלית, נוסף על ההסבר הפמיניסטי בדבר דומיננטיות גברית. הפמיניזם הרדיקלי לימד אותנו כי המדרג בין נשים לגברים והדומיננטיות הגברית משעתקים את חוסר השוויון, ולימודי הגבריות מפנים את המבט אל הגורמים שבגינם גברים מכפיפים לעיתים נשים. לימודי הגבריות חשובים במיוחד בהקשר של אלימות כלכלית בשל המרכזיות של שליטה כלכלית, של פרנוס ואף של אלימות בכינון גבריות הגמונית. ניתוח פמיניסטי של תופעת האלימות הכלכלית מתמקד בעיקר בהבנת התופעה כביטוי של דומיננטיות גברית, ובכסף כאמצעי השליטה המגדרי.¹⁴⁸ פמיניזם רדיקלי מתמקד בעיקר במדרג שבין גברים לנשים ובאופן שבו גברים שולטים בנשים, תוך שימת דגש בשליטה מינית בהן,¹⁴⁹ ומאתגר מוסדות חברתיים דוגמת המשפט בדרישה לבחון את האופן שבו הם משעתקים את הפטריארכייה ואת החלוקה הלא־שוויונית של משאבים ושליטה.¹⁵⁰ הפמיניזם הרדיקלי חרת על דגלו את הרעיון ש"הפרטי הוא הפוליטי", וקרא לפוליטיזציה של התחום

145 פרשת פלונית נ' בית הדין הרבני האזורי בנתניה, לעיל ה"ש 143.

146 פרשת פלונית נ' אלמוני, לעיל ה"ש 144, בעמ' 4-5.

147 Littwin, לעיל ה"ש 72, בה"ש 16-23 וכן בעמ' 955-957. בישראל ראו פוג' "ברצון שניהם", לעיל ה"ש 32, בעמ' 503; אריאלה שדמי "לקראת תפיסה אחרת של אלימות גברים נגד נשים: אחריות החברה והמדינה" ביטחון סוציאלי 64, 5 (2003).

148 ראו, למשל, עיסא ואח', לעיל ה"ש 29; Branigan, לעיל ה"ש 58, בעמ' 7.

149 MacKinnon, FEMINISM UNMODIFIED, לעיל ה"ש 137, בעמ' 3.

150 מקינון, לעיל ה"ש 104, בעמ' 24-25 ו-33-34.

הביתי, להחצנת הפנים ולחשיפת סוגיות משפחתיות כואבות לדיון ציבורי, משפטי ופוליטי.¹⁵¹ לשיטתו, השליטה הגברית ברובדי החברה היא המאפשרת מדרג, קיום סטנדרטים מוטים ("גבריים") וצבירת כוח.¹⁵² בעידן ניאורקפיטיסטי, שבו כסף מהווה מוקד של כוח בחברה,¹⁵³ ובמיוחד לאחר שסוגי שליטה אחרים, כגון שליטה פיזית ושליטה מינית, הוכרו כפסולים ואף כפלייליים, שליטה כלכלית הינה דרך לשמר את הדומיננטיות הגברית במשפחה. לשיטתנו, לימודי הגבריות עשויים לתרום תרומה משמעותית להבנתה (להבדיל מקבלתה) של תופעת האלימות הכלכלית כמכוננת על-ידי הבניה חברתית מסוימת של גבריות ושל גברים פְּתוּקֵפְנִיִּים וכמופקדים העיקריים על כלכלת המשפחה (וזאת מבלי לגרוע מאחריותם האישית של הגברים הפועלים באלימות).¹⁵⁴ לימודי הגבריות מחדדים את המבט אל האופן שבו גברים משיגים ומשמרים כוח, ואף אל המחירים שהם משלמים בעבור שליטתם. הסתכלות על האופן שבו המשפט והחברה מכוננים את הגבריות כתוקפנית ואת הזהות הגברית כמתמקדת בפרנסה תורמת, כפי שנראה להלן, להבנה מורכבת של ה"אָשֶׁם" באשר לתופעת האלימות הכלכלית.

ביקורת הגבריות כוחנת את התפקיד שמגדורם של גברים ממלא בסיטואציות חברתיות¹⁵⁵ ובמוסדות חברתיים.¹⁵⁶ לשיטתה של קונל, הנמנית עם חלוצי תיאוריות הגבריות, מגדר אינו סל אפריורי של תכונות, אלא מקבץ של פרקטיקות הנבנות דרך התייחסות-הגומלין החברתית.¹⁵⁷ התנהגויות והזדהויות גבריות מבטאות ומכוננות יחסי כוח שקיימים בחברה לא רק בין גברים לנשים, אלא גם בין גברים לגברים. תיאוריות של גבריות צמחו תחילה בשדה הסוציולוגיה והפסיכולוגיה,¹⁵⁸ ולאחרונה זכו בתהודה ובפיתוח מצד חוקרי המשפט. מקגינלי, מן המשפטניות המובילות בתחום, סבורה כי תיאוריות של גבריות¹⁵⁹ יסייעו בהבנת המניעים העומדים ביסוד התנהגויות פוגעניות של גברים,¹⁶⁰ ולבסוף יובילו להגברת השוויון

-
- Carol Hanisch, *The Personal Is Political*, in *RADICAL FEMINISM: A DOCUMENTARY READER* 151
 .113 (Barbara A. Crow ed., 2000).
- 152 מקינן, לעיל ה"ש 104, בעמ' 33-34.
- 153 ראו: LYNNE SEGAL, *SLOW MOTION: CHANGING MASCULINITIES, CHANGING MEN* 294 (1990);
 מיכל פרנקל, רפנה הקר ויעל ברודא "משפחות עובדות במשפט הישראלי: בין נאו-ליברליזם
 לזכויות אדם" מגדר בישראל כרך ב 682 (מרגלית שילה וגדעון כ"ץ עורכים, 2011).
- 154 Ann C. McGinley, *Masculinity, Labor and Sexual Power*, 93 B.U. L. REV. 795, 800
 (2013). (להלן: McGinley, *Masculinity, Labor and Sexual Power*).
- 155 ראו באופן דומה את מאמרה של אן מקגינלי "שיטור והתנגשות הגבריות" בגיליון זה.
- 156 McGinley & Cooper, לעיל ה"ש 27, בעמ' 1.
- 157 R.W. CONNELL, *MASCULINITIES* 71 (2nd ed. 2005) (1995).
- 158 Dowd, לעיל ה"ש 17, בעמ' 18-20.
- 159 הביטוי הוא ברבים כדי לסמן את ההיבט הלא-מהותני של התיאוריה, אין גבר אחד, אלא גברים
 הם שונים על פני מעמד, צבע, גזע וכולי. ראו McGinley & Cooper, לעיל ה"ש 27, בעמ'
 7-6.
- 160 Ann C. McGinley, *Creating Masculine Identities: Bullying and Harassment "Because of Sex"*, 79 U. COLO. L. REV. 1151 (2008); Nancy E. Dowd, *Masculinities and Feminist Legal Theory*, 23 WIS. J.L. GENDER & SOC'Y 201, 211-221 (2008); Ann C. McGinley,

המגדרי.¹⁶¹ דאוד, גם היא מן החוקרים הבולטים בתחום, סבורה כי תיאוריות של גבריות יכולות לסייע בהבנת האופן שבו זכויות-יתר ודומיננטיות גבריות מכוננות.¹⁶² גם על-פי מחקרים פמיניסטיים רבים וגם על-פי תיאורטיקאים של גבריות, מגדר הינו הבניה חברתית. הוא אינו נובע מביולוגיה שונה, אלא מובנה, מכונן, ומשועתק דרך הבניות חברתיות באשר לגברים ולנשים, לגבריות ולנשיות. תיאורטיקאים של גבריות סבורים כי גברים "משיגים" גבריות על-ידי עמידה בציפיות ובקודים חברתיים ביחס לגברים ולגבריות, ובאמצעות הפגנת גבריות (performance of masculinity) בהתאם להבניות החברתיות.¹⁶³ תיאוריות של גבריות רואות מעין מסגרת-על או אידיאולוגיה או נורמה חברתית הדורשות מגברים להתנהג כ"גברים אמיתיים".¹⁶⁴ אף שההגדרה של "גברים אמיתיים" משתנה, "גבריות הגמונית" מתארת את האידיאול הגברי כגבר בעל הכוח הרב ביותר בכל זמן והקשר נתונים.¹⁶⁵ אף שתיאוריות של גבריות שמות דגש הולך וגובר ביחס שבין גברים לגברים – למשל, בין גברים לבנים לשחורים או בין גברים ממעמדות שונים¹⁶⁶ – לשיטתנו חשוב להדגיש כי יחסי הכוח מופנמים על-ידי גברים ומיושמים גם בהקשרים שאין בהם נראות כלפי גברים אחרים. גבריות הגמונית משפיעה לא רק על התייחסות-הגומלין בין גברים, אלא גם (ואולי בעיקר) על התפיסה העצמית של גברים. לכן הפגנת גבריות אינה חייבת להיות מול גברים אחרים, ולעיתים היא מופנית כלפי נשים, בבית הפרטי ובאין רואה, במטרה להאדיר את תפיסת הגבריות העצמית. בהקשר של אלימות כלכלית, שליטה באישה ובמשאבים המשפחתיים מהווה ביטוי (פסול) של גבריות הגמונית.

-
- Ricci v. DeStefano: A Masculinities Theory Analysis, 33 HARV. J.L. & GENDER 581, 585 (2010) (להלן: Ricci, McGinley).
- Ann McGinley, *Work Caregiving, and Masculinities*, 34 SEATTLE U. L. REV. 703, 706 (2011). אבל ראו Fineman, *Feminism, Masculinities*, לעיל ה"ש 15. ביקורתה של מרתה פיינמן היא כי אף שלכאורה תיאוריות של גבריות מהוות השלמה לתיאוריות פמיניסטיות, ריבוי הזהויות אינו מקדם שוויון.
- Dowd, לעיל ה"ש 18, בעמ' 415.
- Dowd, לעיל ה"ש 17, בעמ' 26. הפגנת הגבריות משעתקת בתורה את כוחם של גברים כקבוצה.
- מקגינלי, לעיל ה"ש 155; David S. Cohen, *Sex Segregation, Masculinities, and Gender-Variant Individuals, in* MASCULINITIES AND THE LAW: A MULTIDIMENSIONAL APPROACH 167 (Frank Rudy Cooper & Ann C. McGinley eds., 2012).
- ראו: JAMES W. MESSERSCHMIDT, *MASCULINITIES AND CRIME: CRITIQUE AND RECONCEPTUALIZATION* OF THEORY 79–81 (1993) (להלן: MESSERSCHMIDT, *MASCULINITIES AND CRIME*); מקגינלי, לעיל ה"ש 155; McGinley & Cooper, לעיל ה"ש 27, בעמ' 5. אבל ראו: Stephen Whitehead, *Hegemonic Masculinity Revisited*, 6 GENDER, WORK & ORGANIZATION 58 (1999); RICHARD COLLIER, *MASCULINITIES, CRIME AND CRIMINOLOGY* (1998); R.W. Connell & James W. Messerschmidt, *Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept*, 19 GENDER & SOC'Y 829 (2005); Jeff Hearn, *From Hegemonic Masculinity to the Hegemony of Men*, 5 FEMINIST THEORY 49, 53 (2004).
- CONNELL, לעיל ה"ש 157, בעמ' 77–78.
- McGinley, Ricci, לעיל ה"ש 160.

בחברה המערבית גבריות הגמונית מתמקדת בתחרות, בתוקפנות, בשליטה, בהכפפה של האחר, בפטריארכייה משפחתית ובנכונות לאלימות.¹⁶⁷ על-פירוב גבריות קשורה לפרנוס או לכלכלת המשפחה,¹⁶⁸ וחוקרים טוענים כי פרקטיקה זו מסייעת לגברים לשמר את כוחם על נשים.¹⁶⁹ החברה המערבית מזהה את היכולת לכלכל משפחה כגברית.¹⁷⁰ במאות האחרונות הפגינו גברים את גבריותם כמפרנסים וכראשי משפחה.¹⁷¹ עבודה בשוק, תחרותיות והישגיות נתפסות כמעידות על גבריות.¹⁷² היכולת להרוויח כסף, לשלוט בו ולכלכל באמצעותו את המשפחה מוכיחה לגברים את גבריותם ומחזקת את תחושת הערך שלהם,¹⁷³ וכיום נראה כי גברים "מחויבים" להוכיח את גבריותם באמצעות כלכלת המשפחה.¹⁷⁴ בישראל גבריות הגמונית מתבטאת בכלכלת המשפחה, וגברים ישראלים הפנימו את התפקיד הממוגרר שלהם כפרנסי המשפחה.¹⁷⁵ בתרבות הישראלית העכשווית במיוחד, כסף מהווה "מדד" לגבריות.¹⁷⁶ המשפט לא רק משקף גברים ככלכלני המשפחה, אלא לעיתים אף מכונן אותם ככאלה.¹⁷⁷ כך, חוקי העבודה עוצבו מתוך תפיסת-עולם שלפיה העובד הוא גבר, שהוא המכלכל של

-
- JAMES W. MESSERSCHMIDT, NINE LIVES: ADOLESCENT MASCULINITIES, THE BODY, AND VIOLENCE 167
10 (2000); MICHAEL S. KIMMEL, THE GENDER OF DESIRE: ESSAYS ON MALE SEXUALITY 30
(2005); Dafna Lemish & Irit Lahav, *Much Ado about Nothing? Masculinities in Israeli
.Advertising*, 4 FEMINIST MEDIA STUD. 147, 147–148 (2004)
- מקגינלי, לעיל ה"ש 155, ליד ה"ש 81 ("הגבריות ההגמונית... מתארת בדרך-כלל גברים לבנים
168 בעלי מקצועות חופשיים מן המעמד הבינוני-הגבוה, המייצגים את הגרסה האידאולוגית של
הגבריות בגלל הקשר החשוב שבין גבריות לפרנסה"). ראו גם McGinley, Levit & Dowd,
לעיל ה"ש 16, בעמ' 43 ו-45.
- Ann C. McGinley, *Masculinities at Work*, 83 OR. L. REV. 359, 364 (2004) 169
רבים חובת הפרנסה אינה מובילה לאלימות, אולם היא משפיעה על יחסי הכוחות בבית, ובמקרים
מסוימים עלולה להוות כר נוח לתופעת האלימות הכלכלית.
- McGinley, *Masculinity, Labor and Sexual Power*, לעיל ה"ש 154, בעמ' 802. 170
- JOAN WILLIAMS, RESHAPING THE WORK-FAMILY DEBATE: WHY MEN AND CLASS MATTER 59 171
McGinley, *Masculinity, Labor*; (דיון בדיכטומיה שבין מפרנס לבין עקרת-בית);
and Sexual Power, לעיל ה"ש 154, בעמ' 803.
- מקגינלי, לעיל ה"ש 155; MESSERSCHMIDT, MASCULINITIES AND CRIME; לעיל ה"ש 164. 172
- McGinley, *Masculinity, Labor and Sexual Power*, לעיל ה"ש 154, בעמ' 802; 173
- Ricci, לעיל ה"ש 160, בעמ' 614; Keith Cunningham-Parmeter, *Men at Work, Fathers
at Home: Uncovering the Masculine Face of Caregiver Discrimination*, 24 COLUM. J.
.GENDER & L. 253 (2013) 174
- שם, בעמ' 259. 174
- Karin Carmit Yefet, *Feminism and Hyper-Masculinity in Israel: A Case Study in* 175
.Deconstructing Legal Fatherhood, 27 YALE J.L. & FEMINISM 47, 72, 81 (2015)
- עמליה רוזנבלום וצבי טריגר ללא מילים: התרבות הישראלית בראי השפה 90–92 (2007). 176
- Arianne Renan Barzilay, *Labor Regulation as Family Regulation: Decent*: למשל: 177
Renan (להלן: *Work and Decent Families*, 33 BERKLEY J. EMP. & LAB. L. 119 (2012)
(Barzilay, *Labor Regulation*

משפחתו, ושיש לו אישה שתדאג לצרכים הלא-כלכליים של המשפחה.¹⁷⁸ כתיבה ענפה מכירה בכך שנורמות העבודה בעבודות הנחשקות ביותר הן "גבריות".¹⁷⁹ המשפט מסייע בהבניית הגבריות ההגמונית בכך שהוא קובע למעשה כי עובד אידיאלי הוא עובד טוטלי, כזה שאינו יכול לעסוק גם בעבודת הטיפול המשפחתי.¹⁸⁰ בעשורים האחרונים, לצד תהליכי גלובליזציה, מתחזקת בישראל כלכלת השוק הניאורליברלית, אשר מאדירה את התחרותיות על מקומות עבודה ואת העדר הביטחון התעסוקתי.¹⁸¹ יותר ויותר עובדים חשופים ללחץ לעמוד בדרישות המעבידים לעבודה טוטלית.¹⁸²

טריגר טוען כי בעוד כסף "מקודד" בתרבות הפטריארכלית כ"גברי",¹⁸³ עיצבה הפטריארכייה יחסים "מסוכנים" בין נשים לבין כסף.¹⁸⁴ לטענתו, נשיות מאופיינת על-ידי התרבות הפטריארכלית כסבילה וכתלותית, ונשים מאופיינות כחסרות ידע ומיומנות בכל הנוגע בכסף ובפיננסים, מצד אחד, וכרודפות בצע וכפזרניות כספים חסרות אחריות, מצד אחר.¹⁸⁵ התרבות רוויה, לשיטתו, דימויים שמבטאים את העדר המיומנות לכאורה של נשים בכל הקשור לכסף וברזומן את חשקן בו ואת קלות-הרעת שבה הן משתמשות בו.¹⁸⁶ סער טוענת כי נשים הפנימו את הבנייתן, ואינן תופסות את עצמן כבעלות פוטנציאל להרוויח כסף ולהחזיק במשאבים כלכליים רבים, ואף מעדיפות להעביר את האחריות הכספית לבני-זוגן.¹⁸⁷ על-פי תיאוריות הגבריות, אחד הציוויים החזקים ביותר שהגבריות מצווה היא בכל מחיר לא להתנהג כמו אישה.¹⁸⁸ אין זה מפתיע, אם כן, שדווקא כאשר נשים מבססות את מעמדם בשוק, הדבר עלול ליצור "עצבנות"¹⁸⁹ אצל גברים וחשש מוגבר לגבריותם. כך, למשל, ניתן להבין מקרים של אלימות כלכלית שבהם מנעו גברים את נשותיהם מלהתפרנס בנוכחים מחשש לאיבוד גבריותם.

-
- 178 שם. כן ראו פרנקל, הקר וברוידא, לעיל ה"ש 153; Joan Williams, *Unbending Gender: Why Family and Work Conflict and What to Do About It* (2000).
- 179 Richard Collier, *Rethinking Men and Masculinities in the Contemporary Legal Profession: The Example of Fatherhood, Transnational Business Masculinities and Work-Life Balance in Large Law Firms*, 13 *NEV. L. REV.* 410, 414 (2013).
- 180 Renan Barzilay, *Labor Regulation*, 148 בעמ' 177, לעיל ה"ש 148.
- 181 פרנקל, הקר וברוידא, לעיל ה"ש 153, בעמ' 683.
- 182 שם.
- 183 צבי טריגר "כסף, חוזים ומגדר" *משפט ועסקים* יח 135, 136 (2014).
- 184 שם, בעמ' 142 ו-150.
- 185 שם, בעמ' 139-140.
- 186 שם.
- 187 עמליה סער "יזמות זעירה של נשים כמסלול ניעות חברתית – מספר היבטים פרדוקסליים" *סוציולוגיה ישראלית* יא 441, 450 (2010). מחקרים אחרים מצביעים על תופעה דומה גם מחוץ לגבולות ישראל. ראו Cameron, לעיל ה"ש 39, בעמ' 10.
- 188 Dowd, Levit & McGinley, לעיל ה"ש 16, בעמ' 29.
- 189 Richard H. Thaler, *Breadwinning Wives and Nervous Husbands*, *N.Y. Times* (June 1, 2013), <http://www.nytimes.com/2013/06/02/business/breadwinner-wives-and-nervous-husbands.html>

תיאוריות של גבריות טוענות כי יש לחץ תמידי על גברים כפרטים לשאוף לאידיאל של גבריות הגמונית.¹⁹⁰ אף שגברים מנסים לעמוד באידיאל זה, רבים מהם חשים כי הוא אינו ניתן להשגה.¹⁹¹ דומה שבעידן שבו העובד האידיאלי נדרש להיות עובד טוטל¹⁹² – כזה שעובד שעות רבות, עם חופשות מעטות ועם זמינות מוחלטת לדרישות המעביד – המירוץ להשגת הגבריות ההגמונית קשה ביותר. כתוצאה מכך, על-פי תיאוריות הגבריות, גברים עשויים לפתח התנגדות לגבריות ההגמונית או פרשנות מיוחדת שלה.¹⁹³ לעיתים הפרשנות הזאת כוחנית במיוחד.¹⁹⁴ כך, חוקרים שונים סבורים כי פשיעה ואלימות הן דרכים להפגנת גבריות.¹⁹⁵ לטענתם, גם השפלה, ביזוי והטרדה של האחר הם צורות של הפגנת גבריות,¹⁹⁶ וכך גם הכפפה של נשים.¹⁹⁷ עוד נטען כי גברים עסוקים בהפגנת גבריות כדי להבדיל את עצמם מנשים ובכך לחזק את גבריותם.¹⁹⁸ יתר על כן, גבריות מופעלת ביחס למוסדות חברתיים, דוגמת המשפחה.¹⁹⁹ תוכנה משמעותית של תיאוריות הגבריות היא שגברים כקבוצה אומנם נהנים מ"הריווידינד הפטריארכלי", קרי מהכוח ומהמשאבים הגלומים בעצם היותם גברים, אך כפרטים הם מרגישים לעיתים קרובות חסרי כוח בגלל הלחצים המופעלים עליהם להתנהג בהתאם לנורמות הגבריות.²⁰⁰ למעשה, דווקא מתוך תחושת חוסר הכוח נוצר הצורך לשלוט באחרים.²⁰¹

על רקע זה ניתן לחשוב על תופעת האלימות הכלכלית כפרשנות (פסולה כמובן) של גבריות הגמונית. על-פי חוקרי גבריות, פשיעה ואלימות הינן סוג של משאב שגברים

-
- 190 Michael S. Kimmel, *Masculinity as Homophobia*; 124–121 בעמ' 157, לעיל ה"ש CONNELL, *Fear, Shame and Silence in the Construction of Gender Identity*, in FEMINISM AND MASCULINITIES 182, 186–187 (Peter F. Murphy ed., 2004).
- 191 Dowd, *BARRIE THORNE, GENDER PLAY: GIRLS AND BOYS IN SCHOOLS* 106 (1993). כן ראו , לעיל ה"ש 18, בעמ' 421 "masculinity requires constant proof of one's manhood; it is a status never achieved, but one constantly to be established and to be tested" ,DOWD; לעיל ה"ש 17, בעמ' 30–31.
- 192 רנן-ברזילי, לעיל ה"ש 20, בעמ' 326.
- 193 THORNE, לעיל ה"ש 191, בעמ' 106.
- 194 ראו, באופן דומה, MESSERSCHMIDT, *MASCULINITIES AND CRIME*, לעיל ה"ש 164, בעמ' 11–12; Frank Rudy Cooper, "Who's the Man?": *Masculinities*; 160 לעיל ה"ש McGinley, Ricci *Studies, Terry Stops, and Police Training*, 18 COLUM. J. GENDER & L. 671 (2009).
- 195 MESSERSCHMIDT, *MASCULINITIES AND CRIME*, לעיל ה"ש 164, בעמ' 79–81.
- 196 Dowd, לעיל ה"ש 17, בעמ' 49–52; McGinley, Ricci, לעיל ה"ש 160, בעמ' 601–603.
- 197 מקינגילי, לעיל ה"ש 155, ליד ה"ש 137 ("שוטרים גברים מזלזלים בשוטרות וכן בנשים בקהילה, במטרה לחזק את גבריותם שלהם ואת זו של המשטרה"). ראו גם Cooper, לעיל ה"ש 194, בעמ' 697 Leigh Goodmark, *Hands Up at Home: Militarized Masculinity and Police Officers Who Commit Intimate Partner Abuse*, 2015 BYU L. REV. 1183.
- 198 McGinley, *Masculinity, Labor and Sexual Power*, לעיל ה"ש 154, בעמ' 801.
- 199 MICHAEL KIMMEL, *THE GENDERED SOCIETY* 113 (2004).
- 200 CONNELL, לעיל ה"ש 157, בעמ' 79–77, לעיל ה"ש 17, בעמ' 30–31.
- 201 שם, בעמ' 31.

מפעילים כאשר אין בידיהם משאבים אחרים כדי להפגין גבריות.²⁰² הפעלה של אלימות כלכלית היא אם כן דרכם של גברים מסוימים לזקוף לעצמם את הגבריות ההגמונית על-ידי הפגנת שליטה במשפחה, באישה ובכסף.

עם זאת, תיאוריות של גבריות מלמדות גם כי גברים משלמים מחיר בעבור זכויות-היתר שלהם בחברה.²⁰³ כך, למשל, הם משלמים מחיר בהורותם בכך שהם מפרנסים על-פי נורמות עבודה טוטליות אשר אינן מאפשרות הורות ממשית.²⁰⁴ הם משלמים מחיר בדמות הצורך לעמוד בלחצים שהשוק מטיל עליהם, על-אף התמורות שהוא מעניק להם – עבודה בשכר גבוה יותר ובתפקידים נחשקים.²⁰⁵ אך לשיטתנו, גברים משלמים מחירים לא רק בעבור זכויות-היתר, אלא גם על עצם שליטתם. ניתן לטעון כי השליטה בכסף לא רק מעצימה ומקנה זכויות, אלא גם מטילה מעמסה ודאגה. על גברים מן השכבות המוחלשות מוטלת המעמסה להשיג כסף, ואילו על גברים מן השכבות החזקות יותר – לשמר ולהרבותו. נוסף על כך, גברים משלמים מחיר על עצם שליטתם באחר. הצורך לשלוט באחר הוא גם מכביד, ולא רק מניב תועלות, שכן גלומים בו היבטים של מתח וחרדה. חוקרים נוספים מדגישים כי אף שגברים מכוננים על-ידי הבניות מגדריות, הם גם משמשים סוכנים – כקטגוריה וכפרטים, לעיתים דומיננטיים – של פרקטיקות חברתיות.²⁰⁶ כעיקרון הם עשויים גם לחרוג מהתסריט המוכתב על-ידי הגבריות ההגמונית. ברי כי שינוי של נורמות גבריות המבוססות על שליטה ואלימות מחייב היפרדות גם מזכויות-יתר שגברים נהנים מהן.²⁰⁷ אף שאנו משוכנעות כי יש גברים שיסיימו להיפרד מזכויות-היתר תמורת שינוי ההבניות השליליות המגדריות גבריות והחלפתן בהגדרות שונות ושוויוניות, איננו תולות את ייחבנו בכך בלבד, וראוי שהמשפט יסייע במיתון הצורך בהוכחת השליטה הכלכלית כחלק מכינון הגבריות. במסגרת זו נעמוד בפרק הבא על כמה דרכים שהמשפט יכול לנקוט ביחס לתופעת האלימות הכלכלית שיש בהן פוטנציאל מסוים לחולל שינוי גם ביחס לקשר שבין גבריות לבין שליטה כלכלית.

ג. תביעה: סעדים אפשריים

ראינו כי גבריות הגמונית מספקת כר ליחסים בין נשים לגברים המבוסס על שליטה כלכלית, וכי כר זה בעייתי במיוחד, בעיקר ככל הקשור לשליטה במשפחה ובכסף המשפחתי. ראינו עוד כי הולכת ומתבהרת תופעה של אלימות כלכלית, המופעלת לרוב על-ידי בני-זוג כלפי בנות-זוג. בפרק זה נציג כמה דרכים שהמשפט יכול לנקוט ביחס לתופעת האלימות הכלכלית. בתוך כך נאיר את האופן שבו סעדים מסוימים עשויים להגביר או למתן את המאפיינים הבעייתיים של גבריות הגמונית הרלוונטיים לאלימות כלכלית: הקישור בין גבריות לאלימות והקישור בין גבריות לשליטה כלכלית במשפחה.

-
- Messerschmidt, Masculinities and Crime, לעיל ה"ש 164, בעמ' 85; Dowd, לעיל ה"ש 202, בעמ' 33.
- Dowd, לעיל ה"ש 18.
- רנן-ברזילי, לעיל ה"ש 20, בעמ' 326-332; פרנקל, הקר וברוידא, לעיל ה"ש 153, בעמ' 687.
- Dowd, לעיל ה"ש 17, בעמ' 59.
- Hearn, לעיל ה"ש 164.
- Dowd, Levit & McGinley, לעיל ה"ש 16, בעמ' 30.

1. אפיק פלילי

האפיק הראשון שהוצע לטיפול בתופעה הוא האפיק הפלילי.²⁰⁸ בדין הישראלי יש עברות של גנבה,²⁰⁹ איומים,²¹⁰ עושק²¹¹ וסחיטה,²¹² אך אין עברה של אלימות כלכלית או התעללות כלכלית במשפחה. בהצעת חוק אלימות כלכלית משנת 2009 הוצע כי אלימות כלכלית תהיה עברה שעונשה שירות לתועלת הציבור לפי חוק העונשין.²¹³ מדינות מספר הכירו באלימות כלכלית כעברה פלילית. כך בהודו,²¹⁴ וכך גם באוסטרליה, למשל, שם בחלק מהמדינות נכללה התעללות כלכלית בהגדרת המונח "אלימות" על-פי חוקי מניעת האלימות במשפחה, ובחלקן היא נכללה בחוק הפלילי.²¹⁵

- 208 ניתן לטעון כי אפיק זה יכול להיות רלוונטי לכל אחת משלוש הצורות המרכזיות של אלימות כלכלית שצוינו בפרק א – הגבלות לגבי צבירת משאבים, הגבלת שימוש במשאבים קיימים ומניעת מידע, וניצול לרעה של משאבים.
- 209 ס' 383–384 לחוק העונשין.
- 210 ס' 192 לחוק העונשין.
- 211 ס' 431 לחוק העונשין.
- 212 ס' 428 לחוק העונשין.
- 213 הצעת חוק אלימות כלכלית, 2009, לעיל ה"ש 98, שבמסגרתה אף הוצע כי בית-המשפט יהיה רשאי לפסוק גם פיצויים לקורבן.
- 214 Vyas, לעיל ה"ש 103, בעמ' 179; The Protection of Women from Domestic Violence Act, No. 43 of 2005 India Code (2005), v.12
- 215 Mary Johnson Osirim, *Crisis in the State and the Family: Violence Against Women in Zimbabwe*, 7 AFR. STUD. Q. 153 (2003), available at <http://sites.clas.ufl.edu/africa-asq/files/Osirim-Vol-7-Issues-23.pdf>; Marcela Rodriguez, *Empowering Women: An Assessment of Legal Aid Under Ecuador's Judicial Reform Project* 20–21 (World Bank, Legal Vice Presidency, Washington, D.C., U.S.A., 2000). במדינת ויקטוריה שבאוסטרליה אלימות במשפחה כוללת התעללות כלכלית. ראו: Family Violence and Protection Act 2008, No. 52 of 2008 (Victoria); FIONA MACDONALD, SPOTLIGHT ON ECONOMIC ABUSE: A LITERATURE AND POLICY REVIEW 39–40 (2012). כך גם במדינות דרום אוסטרליה, צפון אוסטרליה וקווינסלנד. במדינת טסמניה שבאוסטרליה אלימות כלכלית היא עברה פלילית. ראו: Family Violence Act of 2004, No. 67 of 2004 (Tasmania). מדינות אחרות, כגון ויילס שבבריטניה, דרום-אפריקה, זימבבואה, אקוודור, קמבודיה, מונגוליה, אוקראינה, הרפובליקה הדומיניקנית, קוסטה-ריקה וכן מדינת מישיגן שבארצות-הברית, הכירו בהתעללות כלכלית במסגרת חוקיהם למניעת אלימות במשפחה. ראו: The Violence Against Women, Domestic Abuse and Sexual Violence (Wales) Act, 2015, c. 24, § 5 (Eng.), http://www.legislation.gov.uk/anaw/2015/3/pdfs/anaw_20150003_en.pdf. כך נעשה לאחרונה גם באנגליה: Serious Crime Act 2015 (the 2015 Act). בשנת 2002 המליצה מועצת אירופה להכליל את תופעת האלימות הכלכלית בהגדרת האלימות נגד נשים. ראו: The Protection of Women Against Violence – Recommendation No. R (2002) 5 of the Committee of Ministers and Explanatory Memorandum (Apr. 30, 2002), Johnson, לעיל ה"ש 44, בעמ' 1134; MICH. COMP. LAWS § 600.2950(1) (2007).

ניתן לטעון כי בעיגון האלימות הכלכלית כעברה פלילית בת-ענישה יש ערך סמלי של גינוי חריף לתופעה, וכי הוא אף עשוי להניע תהליך של העלאת מודעות לתופעה והרתעה מפניה.²¹⁶ יתרה מזו, חוק העונשין מאפשר לכתי-המשפט לפסוק פיצויים לטובת קורבן העברה, וזאת נוסף על הסנקציה שתוטל על העבריין במסגרת ההליך הפלילי.²¹⁷ חיוב זה עשוי להיטיב עם האישה בהנחה שהתביעה עמדה ברף ההליך הפלילי²¹⁸ ושלבעל יש מהיכן לשלם.²¹⁹ מצד אחר, מתעורר ספק ביחס להתאמתו של ההליך הפלילי. חוקרים שונים טוענים כי הכנסה מסיבית של המשפט הפלילי למתחם הביתי טומנת בחובה פן פטרנליסטי המרע עם נשים, שכן המדינה מחליטה כיצד להתערב בחיי בני-הזוג.²²⁰ נוסף על כך, ככל שהרבר נוגע ביחסים המשפחתיים, נראה כי המשפט הפלילי מפעיל לעיתים אמות-מידה מחמירות ביחס להתנהגותן של נשים כאשר זו חורגת מתפקידי מגדר ברורים.²²¹ לטעמנו, טענה משמעותית בהקשרנו היא שדווקא נקיטה של האפיק הפלילי עלולה לשעתק את כינון הגבריות כאלימה, שכן היא מסמנת את הגבר כאליים ובכך משעתקת את הקשר שבין גבריות לאלימות. מחקרים שהתייחסו לתיאוריות הגבריות העלו כי רפורמות לטיפול באלימות במשפחה תרמו להבניה של הגבריות ככרוכה באלימות בו-בזמן שהן ניסו לחתור תחת הבניה זו.²²² מעבר לכך, נציין כי מן המידע שנאסף במסגרת עבודת השטח נוכחנו כי פעמים רבות השאיפה של נשים שסבלו מאלימות כלכלית לא הייתה להכניס את בני-זוגן להליך הפלילי, אלא להשיב את כספן, ולעיתים אף לשקם את היחסים עימם.

216 כך, למשל, נטען בהקשר של הטרדה מינית כי עיגון העברה בחוק הפלילי נועד להביע את חומרת העברה, וכי הגדרה של תופעה כפלילית היא אולי האמצעי הבלעדי המשתקף בעיני הציבור "כהבעת עמדה ממלכתית, ערכית, רצינית ומחייבת". אורית קמיר "איזו מין הטרדה: האם הטרדה מינית היא פגיעה בשוויון או בכבוד האדם?" **משפטים** כט 317, 378 (1998). גם בדברי ההסבר להצעת החוק למניעת הטרדה מינית נכתב כי מטרת הצעת החוק היא להעלות את המודעות הציבורית לתופעה ולחומרתה, לגנותה ולבערה מן החברה. הצעת חוק למניעת הטרדה מינית, התשנ"ז-1997, ה"ח 484. ראו גם דנה פוגין "ביום שאחרי" – גישות חדשות במערכת המשפט לניהול סיכון של פגיעה מינית – מענישה בלבד לפיקוח ומניעה" **הפרקליט** נא 139, 141 (2011).

217 ס' 77 לחוק העונשין.

218 אסנת אלירם "פיצויים לקרבן העבירה: הצעה לדגם חדש" **מחקרי משפט** יט 205, 220 (2002).

219 שם, בעמ' 209.

220 I. Bennett Capers, *Home Is Where the Crime Is*, 109 MICH. L. REV. 979, 983 (2011); Jeannie Suk, *Criminal Law Comes Home*, 116 YALE L.J. 2, 7 (2006).

221 נויה רימלט "אמא טובה, אמא רעה, אמא לא רלוונטית: הורות במשפט בין אידאל השוויון למציאות האימהית" **משפטים** לט 573, 575 (2010).

222 Jamie R. Abrams, *Migrating and Mutating Masculinities in Institutional Law Reforms*, in *EXPLORING MASCULINITIES: FEMINIST LEGAL THEORY REFLECTIONS* 145, 146 (Martha Albertson Fineman & Michael Thomson eds., 2013).

2. אפיק נזיקי

בעבר הושמעה טענה כי אין להחיל את דיני הנזיקין על מערכת היחסים הזוגית מכיוון שתהיה בכך פגיעה קשה בפרטיות ובשלמות התא המשפחתי, ומפני שהדבר יוביל לתביעות סרק.²²³ למרות זאת, בשנים האחרונות מתבססת פרקטיקה של תביעות נזיקין בין בני-זוג, אם כי בעיקר בהקשר של סרבנות גט.²²⁴ לאחרונה אף הגיעו לפתחו של בית-המשפט מקרים שבהם תבעו נשים תשלום פיצויים מבני-זוגן בגין אלימות פיזית ונפשית.²²⁵ מצד אחד, סעד במסגרת דיני הנזיקין מאפשר קבלת פיצוי כספי, המיטיב באופן מעשי עם מי שסבלה מאלימות כלכלית. לסעד של פיצויים נזיקיים יש גם ערך סמלי של הכרה בעוול ושל סימון העדר הלגיטימיות שלו. ייתכן שלסעד הנזיקי יהיה אף ערך מעצים בעבור האישה, כמי שהזליחה לשפר את מצבה הכלכלי.²²⁶ מצד אחר, לא פעם נשמעת הטענה כי דיני הנזיקין מהווים דווקא משפט "גברי" המותאם לצורכיהם של גברים, וכי נדרש פיתוח מיוחד שלהם כדי שיומשגו במסגרתם גם חוויות חיים "נשיות".²²⁷ חוסר התאמה כזה בין

223 במשפט האנגלי הרצינול לחסינות מפני תביעות נזיקיות בין בני-זוג נשען על דוקטרינת הכיסוי, שלפיה האיש והאישה מתאחדים לכלל ישות משפטית אחת. ראו סיני ושמואלי, לעיל ה"ש 32, בעמ' 278-279; HARTOG, לעיל ה"ש 112, בעמ' 96-106.

224 קפלן ופרי, לעיל ה"ש 9, בעמ' 774; שמואלי "תביעות נזיקין בגין סרבנות גט", לעיל ה"ש 9; בנימין שמואלי "לא כבולים להגדרה" עורך הדין 23, 2 (2014). אחד החששות משימוש בתביעות נזיקיות לעידוד מתן הגט הוא שגט כזה ייחשב מעושה בבית-הדין הרבני. אולם מחקר חדש מגלה כי בתי-הדין אינם מרבים ללכת בדרך זו, וכי האסטרטגיה של תביעות נזיקין אפקטיבית. ראו עמיחי רדזינר "לא המדרש עיקר אלא המעשה": על סידור גטין לאחר תביעות נזיקין ועל מדיניות הפרסום של התביעה הרבנית" משפטים 59, 5 (2015).

225 סיני ושמואלי, לעיל ה"ש 32, בעמ' 276; פרשת ד.מ.ש, לעיל ה"ש 85 (שבה פסק בית-המשפט לתובעת פיצוי בסך 450,000 ש"ח מבעלה לשעבר בגין מעשי התעללות שביצע בה בתקופת הנישואים, אשר כללו אלימות פיזית והשפלות, לרבות אונס והתעללות מינית); תמ"ש (משפחה י-ם) 10382/06 ג' נ' מ' ג' (פורסם בנבו, 28.10.2010) (שם קבע בית-המשפט כי לנוכח הנזק שנגרם לאישה בעקבות האלימות הפיזית והנפשית של בעלה כלפיה, ישלם הבעל לאישה פיצוי בסך 60,000 ש"ח); עניין פלוני-2015, לעיל ה"ש 95 (שבו הותיר בית-המשפט על כנו פיצוי שנפסק לתובעת מבעלה על סך 50,000 ש"ח בגין התעללות פיזית, אינוס והתעללות נפשית); ע"מ (מחוזי י-ם) 595/04 פלוני נ' אלמונית (פורסם בנבו, 24.2.2005) (שם נדונה בקשה למתן פיצויים עונשיים לנוכח אישומו של הגבר בפלילים, ובית-המשפט יצק תוכן של עוולת הרשלנות למסכת העובדתית וקבע פיצויים נזיקיים, בין היתר בגין פגיעה ברגשות, ביזוי והשפלה). בהקשר זה נציין כי דיני העונשין ודיני הנזיקין עשויים להיות כלים משלימים זה לזה. ראו יפעת ביטון "בין נזיקין לעונשין או בין הנזק ועונשו? דילמות מבניות, דיוניות ותפקודיות בייצוג נפגעות תקיפה מינית" עיוני משפט לו 657 (2015). יוער כי גם אפיק זה יכול להיות רלוונטי, בהתאם לנסיבות, לנזקים הנובעים מהגבלות לגבי צבירת משאבים, מהגבלת שימוש במשאבים קיימים ומניעת מידע, ומניצול לרעה של משאבים.

226 רונן פרי ויחיאל ש' קפלן "תפסת מרובה לא תפסת: על העצמה באמצעות דיני הנזיקין" העצמה במשפט 411, 427 (גיא מונדלק ומימי אייזנשטרט עורכים, 2008).

227 ביטון "חוויות-חיים נשיות", לעיל ה"ש 104, בעמ' 585.

דיני הנזיקין לתופעה של אלימות כלכלית ניתן למצוא בדבריה של השופטת אלון, בפרשת **האישה נ' הבעל**.²²⁸ באותו מקרה, כזכור, הגישה האישה תביעת נזיקין נגד בעלה בטענה שהפעיל נגדה אלימות כלכלית. השופטת קבעה כי האישה לא פירטה את הנזק ואת הקשר הסיבתי בין הנזק שנגרם לבין התנהגות הבעל, ועל-כן לא הוכיחה את טענותיה, אך מעבר לכך הביעה ספק רב אם ניתן לתבוע בניזיקין על אלימות כלכלית.

כמעין מענה לדברי השופטת אלון, ומתוך ניסיון להחיל את דיני הנזיקין על אלימות כלכלית, הציע שמואלי כי יהיה אפשר לתבוע אלימות כלכלית בניזיקין על-ידי הכללתה כצורה של התעללות נפשית ותביעת נזק נפשי במסגרת עוולת הרשלנות.²²⁹ לטענתו, נזק נפשי הוכר בבית-המשפט לענייני משפחה כראש-נזק כבר בפרשת **אמין**,²³⁰ שבה נקבע כי מערכת היחסים המיוחדת בין הגבר לאישה כוללת חיים משותפים וקרבה, ומקימה חובת זהירות מיוחדת הכוללת את החובה לנהוג בכבוד ובהגינות תוך הענקת אפשרות, לכל-הפחות, לנהל אורח חיים תקין. גם בפרשת **ק' ס'** הוטלה אחריות נזיקית על גבר אשר הכה את אשתו והתעלל בה פיזית ונפשית.²³¹ לצורך הוכחת התקיימותה של חובת זהירות, קבע בית-המשפט באותה פרשה כי אי-השוויון בין הגבר לבין האישה מטיל חובת זהירות ייחודית. השופטת מימון העירה שם כי ראוי לקבוע עוולה מיוחדת להתעללות פיזית ונפשית במשפחה, לרבות התייחסות לשאלת הנזק והפיצוי. לשיטתו של שמואלי, אלימות כלכלית מתמשכת הגורמת צער וסבל צריכה להיחשב התעללות נפשית, ועשויה לעלות כדי הפרת חובת הזהירות. לשיטתו, נזק נפשי כזה מצדיק פיצוי בגין ראש-נזק לא-ממוני (סבל נפשי, מתח וחרדה), ובמקרים מסוימים ייתכן שהוא מצדיק אף נזק ממוני בשל ההוצאות על הטיפול או התרופות שנדרשו בעקבות האלימות הכלכלית או בשל הפגיעה באוטונומיה.²³² נראה אם כן כי הכללת אלימות כלכלית תחת המטרייה של התעללות נפשית בעוולת הנזיקין עשויה לקדם את ההתמודדות עם האלימות הכלכלית באופן שמקנה לאישה פיצוי כלכלי. עם זאת, יש הטוענים כי קיימת הבניה מגדרית של נזקים, דהיינו, שנזקים נפשיים מוכנים כ"נשיים" ומקופחים יחסית במסגרת דיני הנזיקין, בעוד נזקים כלכליים מוכנים כ"גבריים" וזוכים בטיפוח ובפיתוח משפטי.²³³ לנוכח זאת נראה לנו שבמקרים מתאימים ניתן להוסיף על-גבי הקונסטרוקציה של אלימות כלכלית כהתעללות נפשית גם נזק ממוני ממש הנגרם מהאלימות הכלכלית (הידרדרות לחובות כלכליים, פגיעה בכושר ההשתכרות,

228 פרשת **האישה נ' הבעל**, לעיל ה"ש 86.

229 ס' 35 ו-36 לפקודת הנזיקין (נוסח חדש), התשכ"ח-1968; שמואלי "התעללות דרך הכיס", לעיל ה"ש 2, בעמ' 98. שמואלי הציע גם את עילת הגזל (ס' 52 לפקודת הנזיקין) ואת העילה של עיכוב נכס לא כדין (ס' 49 לפקודה). עוד הציע שמואלי כי מכיוון שאלימות כלכלית יכולה להיות מנוגדת להתחייבות המופיעה בכתובה לזון אישה, ייתכן שאם הכתובה תיחשב חוזה, יהיה אפשר לתבוע את הגבר בגין הפרת חוזה. שם.

230 ראו, למשל, ע"א 2034/98 **אמין נ' אמין**, פ"ד נג(5) 69 (1999).

231 תמ"ש (משפחה י-ם) 18551/00 **ק' ס' נ' ק' מ'**, פ"מ התשס"ד(3) 201, 239-240.

232 שמואלי "התעללות דרך הכיס", לעיל ה"ש 2, בעמ' 99.

233 יפעת ביטון "מחירן של דמעות – אינטרסים מיוחדים מגדר בעוולת הרשלנות" **עיונים במשפט, מגדר ופמיניזם** 233, 234-238, 284 (דפנה ברק-ארוז, שלומית יניסקי-רביד, יפעת ביטון ורנה פוגץ' עורכות, 2007).

אובדן משאבים) – לא רק נזק ממוני בגין התרופות והטיפול הנפשי הנדרשים לאחר שחווים אלימות כלכלית כהתעללות נפשית, כי אם גם נזק כלכלי שנגרם כתוצאה מכך שהבעל מנע מאשתו גישה למשאבים, לנכסים או לזכויות וכן אפשרות לצבור ממון. יש בכך, לשיטתנו, כדי לסמן בבירור את זכויותיה של האישה בכסף, ולתרום להבנייתה כשותפה בו. נראה כי דרך-המלך לעשות כן היא באמצעות עוולה חדשה של אלימות כלכלית. כבר במסגרת הצעת החוק משנת 2009 הוצע להכיר באלימות כלכלית כעוולה אזרחית,²³⁴ ובהצעת חוק נוספת, משנת 2015, הוצע כי אלימות כלכלית תיתוסף לפקודת הנזיקין כעוולה עצמאית, וכי יהיה אפשר לפצות בגינה גם ללא הוכחת נזק.²³⁵ פיתוח רגיש-מגדר כזה של הכלי הנזיקי²³⁶ עשוי, לשיטתנו, לקדם טיפול משפטי מותאם בתופעת האלימות הכלכלית.

3. אפיק דיני המשפחה

דיני המשפחה מהווים מקום טבעי לפיתוחם של כלים משפטיים להתמודדות עם אלימות כלכלית בין בני-זוג. בתי-המשפט לענייני משפחה פיתחו מומחיות ספציפית בסכסוכים משפחתיים – שהינם מורכבים לעיתים מבחינה עובדתית, משפטית ורגשית – והם מורגלים בהפעלת הדוקטרינות של דיני המשפחה. יש הטוענים כי בכוחם של דיני המשפחה לשנות מציאות חברתית, וכי הם חשובים במיוחד לנוכח היות המשפחה המקור הראשון לחינוך לצדק²³⁷ ואתר לפיתוחם ולשימורם של ערכים.²³⁸ עם זאת, עד היום טרם פותחו בצורה סדורה כלים משפטיים במסגרת דיני המשפחה להתמודדות עם אלימות כלכלית. בפסקי-הדין שבהם נדונה תופעת האלימות הכלכלית מצאנו התייחסויות מועטות ואד-הוקיות בלבד לסעדים אפשריים. לנוכח זאת נבקש לפרוש התייחסויות אלה, לעמוד על טיבן, ולפתח מנגנונים ייחודיים במסגרת דיני המשפחה שעשויים לשמש לדעתנו כלים מתאימים להתמודדות עם אלימות כלכלית בזוגיות לאור התובנות מלימודי הגבריות.²³⁹ יוער כי אפיק פעולה

234 ס' 4 להצעת חוק אלימות כלכלית, 2009, לעיל ה"ש 98.

235 הצעת חוק אלימות כלכלית, 2015, לעיל ה"ש 100. ברברי ההסבר נאמר כי כיום אי-אפשר לקבל סעד בעבור סוגים רבים של אלימות כלכלית במסגרת העוולות הקיימות בפקודת הנזיקין, ולכן מוצע לקבוע כי אלימות כלכלית מהווה עוולה נזיקית, וכי נפגע אלימות כלכלית רשאי לפנות לבית-המשפט במטרה לקבל סעד בגין העוולה. עוד הוצע כי יהיה אפשר לקבל סעד של פיצויים עד לסכום של 120,000 ש"ח ללא הוכחת נזק, מכיוון שבמקרים רבים קשה מאוד ואף בלתי-אפשרי להוכיח את נזקה של האלימות הכלכלית, שכן מדובר בנזק שנצבר לאורך שנים ואשר חלקו הגדול מתבטא בהחלשת בת-הזוג ובמניעת האוטונומיה הכלכלית שלה.

236 ראו גם יפעת ביטון "ההגנה על עקרון השוויון בדיני הנזיקין והאחריות ברשלנות במסגרת יחסי-כוח" משפטים לח 145, 158 (2008).

237 Susan Moller Okin, *Justice, Gender, and the Family* 21 (1989).

238 Peggy Cooper Davis, *Neglected Stories: The Constitution and Family Values* 10 (1998).

239 לטעמנו, גם בהקשר זה ראוי להקשיב לקולות הקוראים לביטול המונופול של הדין הדתי, שלפיו האישה נקנית בנישואים על-ידי בעלה, ואשר מאפשר לגברים חופש פעולה נרחב מדי בהתמקחות על מתן הגט. בהקשר זה ראו ליפשיץ "הסדרת החוזה הזוגי", לעיל ה"ש 12, בעמ' 330-332; פנחס שיפמן "ההלכה היהודית במציאות משתנה: מה מעכב את מעוכבות הגט?"

במסגרת דיני המשפחה צריכים להתייחס גם למצבים שבהם בני-הזוג מעוניינים להמשיך בקשר, למרות הכל, וגם למצבי פירוק וגירושים, אשר מעוררים לעיתים קשיים המחדרים את תלותה הכלכלית של האישה בגבר.²⁴⁰

(א) דיני מזונות אישה

האפיק של תביעת מזונות אישה הוצע על-ידי השופטת אלון בפרשת האישה נ' הבעל.²⁴¹ לשיטתה, ספק אם יש מקום להכיר באלימות כלכלית כתביעה נזיקית "שעה שניתן לתבוע מזונות מכוח הדין האישי והחוק לתיקון דיני משפחה (מזונות), התשי"ט-1959".²⁴² מדבריה עולה כי הכללת אלימות כלכלית כשיקול בתביעה למזונות אישה היא דרך להכרה מסוימת בעוול שנעשה לאישה, ואולי דרך אפשרית להגדלת מזונותיה. מאידך גיסא, מזונות אישה הם כלי מוגבל מאוד, אשר ניתן רק עד למועד הגירושים, ולעיתים קרובות אינו ניתן כלל בשל הוראות הדין האישי ופרשנותו.²⁴³ מעבר לכך, לשיטתנו, מתן סעד בגין אלימות כלכלית באמצעות מזונות אישה משעתק את תפיסת הגבר כשליט הכלכלי, ומדיף ריח כבוד של מתן מזונות כמעין "דמי-כיס", המנציחים את שליטת הבעל בכלכלת האישה בהקשר זה. עם זאת, ייתכן שמבחינה מעשית שקילת האלימות הכלכלית במסגרת תביעה למזונות אישה תאפשר מתן סעד לאישה הרוצה להמשיך בקשר הזוגי.

(ב) דיני מזונות ילדים

בפרשת ע. נ. א. ג. דובר בתביעה רכושית במסגרת גירושים ובתביעה למזונות קטינים שהגישה אישה נגד בעלה.²⁴⁴ האישה טענה ל"טרור כלכלי" מצד הבעל, שכלל מעקב אחר הוצאות שהוציאה ודרישה לקבל את אישורו מראש לכל הוצאה. האישה תיארה כיצד הבעל מנע ממנה מים חמים, וכיצד הוא לא אפשר לה את רמת החיים שיכלה להרשות לעצמה. עדות האישה בנוגע ל"טרור הכלכלי" נמצאה עקבית ואמינה.²⁴⁵ עם זאת, ההתחשבות בכך הייתה מינורית יחסית, ונקבע רק כי הבעל אינו יכול להיבנות מ"הטרור הכלכלי" שהנהיג בשנות החיים המשותפים כבסיס להפחתה של סכום מזונות הקטינים לעתיד.²⁴⁶ בית-המשפט לא התבקש אומנם לתת סעד ספציפי בגין האלימות הכלכלית, אך ברי כי חיובו של הבעל לשלם את מזונות ילדיו בהתחשב ביכולותיו האמיתיות אין בו כשלעצמו כדי לרפא את האלימות הכלכלית ולפצות את האישה באופן ישיר וברור על התנהלותו רבת השנים של הבעל.

עלי משפט ו 27 (2007); רות הלפרין-קדרי "מזונות אישה: מתפישה של שונות לתפישה של

(אי)-שוויון" משפט וממשל ז 767 (2004) (להלן: הלפרין-קדרי "מזונות אישה").

240 ליפשיץ "הסדרת החוזה הזוגי", לעיל ה"ש 12, בעמ' 287.

241 פרשת האישה נ' הבעל, לעיל ה"ש 86.

242 שם, בעמ' 13.

243 הלפרין-קדרי "מזונות אישה", לעיל ה"ש 239.

244 פרשת ע. נ. א. ג., לעיל ה"ש 89.

245 שם, פס' 83 ו-87.

246 שם, פס' 84.

(ג) פיקוחם של בתי-המשפט על ההיבטים הממוניים של הסכמי גירושים

הכוח היחסי של בני-זוג במשא-ומתן להסכם רכושי נגזר ממגוון גורמים, ביניהם המצב שנדמה ששורר בחוץ, ב-"relationship market";²⁴⁷ הגב הכלכלי והרגשי של משפחת המקור; החשיבות שכל אחד מבני-הזוג כפרט וכחלק מהחברה ומהתרבות מייחס לשימורו של התא המשפחתי הקיים;²⁴⁸ הכוח של כל אחד מבני-הזוג בשוק העבודה;²⁴⁹ הנטל היחסי שנטל כל אחד מבני-הזוג בעבודות הבית וגידול הילדים; והמשפט.²⁵⁰ לכל אחד מהגורמים יש מאפיינים מגדריים מובהקים. חוקרים מראים כי ההבניה המשפטית של נשים כמטפלות וייעודן החברתי להתחתן ולהוליד ילדים מטילים עליהן לחץ מוגבר גם לשמר את התא המשפחתי.²⁵¹ השתכרותן המופחתת על-פירוב של נשים בשוק העבודה מחלישה בתורה את עמדת המיפוח שלהן במשא-ומתן המשפחתי.²⁵² חופש החוזים מאפשר לכאורה מימוש של הערך הליברלי של אוטונומיית הרצון גם בהקשר של הסכמים הנערכים במסגרת מערכת יחסים זוגית.²⁵³ אולם בשעה שמדובר במערכת יחסים שקיימים בה פערי כוח בין הצדדים, כפי שקיימים תדיר בין נשים לגברים בהקשר המשפחתי, מתעורר ספק עד כמה ההסכמות החוזיות הן אכן פרי הרצון האוטונומי והחופשי של שני הצדדים.²⁵⁴ ניתן לטעון כי במצב שבו נשים אינן נהנות מלכתחילה משוויון כלכלי במשפחה (ובשוק) אי-אפשר לדבר כלל על הסכמה. עוד ניתן לטעון כי ההסדרה הלא-שוויונית של דיני הנישואים והגירושים לגבי יהודים בישראל באמצעות מערכת הדינים ההלכתית – אשר מבנה את האישה כ"קניין" של בעלה, מחד גיסא, ומחייבת אותה תדיר "לקנות" גט באמצעות ויתור על זכויות רכושיות, מאידך גיסא – פוגעת מדעיקרא ביכולתה של האישה לעמוד על זכויותיה, ומכאן שאי-אפשר לדבר כלל על "הסכמה" כביטוי של אוטונומיית הרצון בהסכמי גירושים.²⁵⁵ למרות זאת, בתי-המשפט מאשרים דרך קבע הסכמי גירושים המתייחסים לפנים הכלכליים של פירוק הזוגיות.

- RALPH RICHARD BANKS, IS MARRIAGE FOR WHITE PEOPLE? HOW THE AFRICAN AMERICAN 247
MARRIAGE DECLINE AFFECTS EVERYONE (2011).
- בגורם זה קיים שוני מגדרי מובהק. ראו הקר "רווקות כאפשרות", לעיל ה"ש 119, בעמ' 248
909-908.
- גם כאן קיימים כמוכח הברלים מערכתיים בין גברים לנשים. ראו שם, בעמ' 910-911; ליפשיץ
"הסדרת החוזה הזוגי", לעיל ה"ש 12, בעמ' 286.
- Bina Agarwal, "Bargaining" and Gender Relations: Within and Beyond the Household, 250
3 FEMINIST ECON. 1-4, 6-12 (1997); דפנה הקר ומיכל פרנקל "הורות פעילה ושוויון הזדמנויות
בעבודה: הצורך בשינוי מאפייניו של שוק העבודה" עבודה, חברה ומשפט יא 275, 281-279
(2006).
- הקר "רווקות כאפשרות", לעיל ה"ש 119, בעמ' 915.
- ליפשיץ "הסדרת החוזה הזוגי", לעיל ה"ש 12, בעמ' 286.
- שם, בעמ' 276-277.
- שם. 254
- פרנסס רדאי "על השוויון" משפטים כד 241, 266-268 (1994); בג"ץ 5548/00 אברהם (כהן)
נ' בית הדין הרבני הגדול בירושלים (פורסם בנבו, 29.5.2001); ליפשיץ "הסדרת החוזה הזוגי",
לעיל ה"ש 12, בעמ' 327-329.

לשיטתנו, על בית-המשפט להפעיל את שיקול-דעתו ביחס להסדרים המהותיים המגיעים לאישורו.²⁵⁶ מתן שיקול-דעת רחב לבית-המשפט בנוגע לאישור הסכמים הינו חשוב כאשר מדובר בהסכמים שיש בהם פערי כוח, וקריטי כאשר מופעלת אלימות כלכלית.²⁵⁷ הסדרים החורגים באופן בוטה מחלוקת נכסים שנצברו במהלך הנישואים מחצה על מחצה צריכים לעורר לטעמנו חשד לאלימות כלכלית, ואם מתגלה לבית-המשפט שאכן הייתה אלימות כלכלית, אזי אין לאשרם כפי שהם. תהיה בכך אומנם פגיעה באוטונומיית הרצון של הצד החזק במערכת הזוגית, אשר ההסכם המובא לאישורו של בית-המשפט מתאים לו מן הסתם, אך השימוש שיעשה בית-המשפט בשיקול-הדעת הנתון לו יקדם את ההגנות במקרה הספציפי וגם יעביר מסר של הפקעת השליטה הבלעדית על העניינים הרכושיים מידי הגבר וניתוק פוטנציאלי של הקשר הגורדי בין גבריות לבין שליטה כלכלית. ניתן אף לטעון כי הפעלת שיקול-דעת רחב על-ידי בית-המשפט תאפשר לגברים להרפות במעט מן השליטה הגברית, ובכך להשתחרר מן המחירים המתלווים אליה. יתר על כן, במקרים של אלימות כלכלית ייתכן שיש להורות על גילוי מסמכים, ייעוץ והכוונה כלכלית של שני הצדדים אף לפני חתימה על ההסכם.²⁵⁸ יהיה בכך כדי להנגיש את העיסוק בכסף למי שלא הורגלה בו במערכת הזוגית, ולערער על החיבור המרכזי שבין גבריות לכסף.

כידוע, לגבי זוגות שנישאו לפני 1.1.1974 או שלא נישאו כלל חלה חזקת השיתוף בנכסים, והסמכות לאשר הסכמים קבועה בחוק בית המשפט לעניני משפחה, התשנ"ה-1995, ובחוק יחסי ממון.²⁵⁹ לגבי זוגות שנישאו לאחר-מכן חוק יחסי ממון קובע את הסדר איזון המשאבים ואת סמכותו של בית-המשפט לאשר הסכם בין בני-זוג המסדיר את יחסי הממון ביניהם.²⁶⁰ גם לבתי הדין יש סמכות לאשר הסכמי גירושים על-פי חוק יחסי ממון.²⁶¹ ליפשיץ השמיע ביקורת על כך שבתני-המשפט נוטים לרוב להתמקד בהיבטים הפרוצדורליים באישור ההסכם בין בני-הזוג, ופחות בשיקולים להתערבות בתוכנו המהותי של ההסכם.²⁶² ככלל, נראה כי בתי-המשפט נמנעים מלהתערב בהסכמי גירושים, אפילו כאשר הסכם הגירושים בולט

256 סוג ההתערבות המצופה ישתנה בהתאם לנסיבות הספציפיות של המקרה: לעיתים די באי-אישורו של ההסכם ובדרישת הסכם חדש (תוך טיפול מתאים בבעיית פערי הכוחות – למשל, על-ידי גורם מגשר); ייתכנו מקרים שבהם יסרב בית-המשפט לאשר את ההסכם ויורה על החלתם של דיני חלוקת הרכוש הרגילים, בין לפי חזקת השיתוף ובין לפי הסדר איזון המשאבים מחצה על מחצה; וייתכנו אף מקרים שבהם יהיה צורך לסטות מאיזון המשאבים, כפי שנראה להלן.

257 ראו, באופן דומה, את הצעתה של הקר להותיר שיקול-דעת רחב בידי בתי-המשפט בבואם לאשר הסכמי קדם-נישואים: דפנה הקר "הסכמי קדם-נישואין בעידן הגלובלי: פתרון או בעיה?" (הרצאה בכנס "הסכמים והסכמות בדיני משפחה", אוניברסיטת חיפה, יוני 2015) (להלן: הקר "הסכמי קדם-נישואין בעידן הגלובלי"). כן ראו: Dafna Hacker, *Legalized Families in the Era of Bordered Globalization* (forthcoming).

258 ראו, באופן דומה, אצל ליפשיץ "הסדרת החוזה הזוגי", לעיל ה"ש 12, בעמ' 301.

259 ס' 3 (ג) לחוק בית המשפט לעניני משפחה, התשנ"ה-1995; ס' 2 ו-13 לחוק יחסי ממון.

260 ס' 2 לחוק יחסי ממון; ליפשיץ "הסדרת החוזה הזוגי", לעיל ה"ש 12, בעמ' 330.

261 ס' 2 ו-13 לחוק יחסי ממון.

262 ליפשיץ "הסדרת החוזה הזוגי", לעיל ה"ש 12, בעמ' 284-285, 327 ו-330.

באיההגנות שבו.²⁶³ כך היה, למשל, בפרשת פגס,²⁶⁴ שבה דובר בזוג שהיה נשוי במשך חמש-עשרה שנים, שבמהלכן הולידו שלושה ילדים, ואשר ההסכם שעליו חתמו העביר את כל הרכוש המשותף לבעל והותיר את האישה מחוסרת כל רכוש כש"רק כותנתה לעורה". הלכה למעשה אכף כאן בית-המשפט הסכם עם תנאים מקוממים, ללא התחשבות במורכבות המיוחדת של הסכמים זוגיים, אשר רוויים הברלים מגדריים, וזאת מתוך נטייה "לכבד" את רצון הצדדים ולקדם את הפרדה.²⁶⁵ גם בפרשת אברהם נמנע בית-המשפט העליון מלהתערב בתוכנו של הסכם גירושים על-אף הפגיעה בזכויותיה הממוניות של האישה. בית-המשפט אכף למעשה הסכם שבו ויתרה האישה על כל זכויותיה הממוניות כדי לקבל גט.²⁶⁶

במוקד מקרה אחר, בפרשת גמליאל,²⁶⁷ עמדה דירת מגורים שרכישה מומנה ברובה באמצעות הלוואה שנטלו בני-הזוג. יומיים לפני הרכישה נערך הסכם שעל-פיו האישה מוותרת במקרה של פְּרָדָה על כל זכויותיה בדירה ועל כל תביעה כלפי הבעל. מקריאת פסק-הדין עולה כי הבעל חשש שאשתו תעזוב אותו ולכן הכתיב לה הסכם זה. כאשר הגיע הסכסוך לערכאות, הורה בית-הדין הרבני, בהתאם להסכם, להעביר את הבעלות בדירה לבעל, ובג"ץ אישר את הכרעתו. ברמה הסמלית, נטייתו של בית-המשפט לאשר הסכמים, אפילו אם הם מגדירים תנאים כלכליים גרועים מאוד לנשים, מדירה נשים מהסכף המשפחתי ומחזקת את שליטתו הכלכלית של הבעל במשפחה.

כך אירע גם בפרשת קהלני, שעסקה בהסכם גירושים בין גבר ששירת בצבא-קבע לבין אישה שדאגה כל השנים למשק-הבית ולגידול חמשת ילדיהם.²⁶⁸ בשל סכסוך חתם הזוג על הסכם גירושים באמצעות עורך-דין משותף. בהסכם נקבע כי בני-הזוג מוותרים באופן הדדי על זכויות נכסים שהם לא נרשמו בהם, וכי לגבי נכסים אלה תיקבע הבעלות על-פי הרישום הפורמלי. משמעותו של ההסכם בפועל – נישולה של האישה מחלקה בזכויות בשווי כ-2 מיליון ש"ח שנצברו במהלך הנישואים – התבררה לאישה לאחר אישורו של ההסכם בבית-הדין הרבני. או-אז תבעה האישה את ביטולו, אך תביעתה נדחתה. כאשר הגיע ההליך לבית-המשפט העליון, קבעה השופטת ארבל כי התערבותו של בג"ץ מוגבלת למקרים קיצוניים של פגיעה בסמכות או חריגה מכללי הצדק הטבעי, ולכן אין מקום להתערבות בהחלטת בית-הדין. עם זאת מצאה השופטת לנכון להזכיר – "מעבר לצורך", כך הדגישה – כי יש לבחון הסכמי גירושים בקפדנות ובוזהירות, ואף הציעה כי במקרים של ויתור לא-מפורש של אחד הצדדים בהסכם גירושים יש לשקול יצירת חוקה אשר תעביר את הנטל להוכחת גמירות-הדעת לצד הטוען לוותר. לנו נראה כי הצעתה של השופטת ארבל במקומה. יתרה מזו, לנוכח התופעה שמאמר זה מבקש להצביע עליה, בית-המשפט צריך לטעמנו, במיוחד בהקשר של אלימות כלכלית, להפעיל שיקול-דעת רחב בבואו לאשר הסכמים ממוניים.

263 שם, בעמ' 330.

264 ע"א 5490/92 פגס נ' פגס (פורסם בנבו, 29.12.1994).

265 ליפשיץ "הסדרת החוזה הזוגי", לעיל ה"ש 12, בעמ' 286-290 ו-332.

266 שם, בעמ' 332-333; פרשת אברהם (כהן), לעיל ה"ש 255.

267 בג"ץ 10605/02 גמליאל נ' בית-הדין הרבני הגדול, פ"ד נח(2) 529 (2003).

268 בג"ץ 7947/06 קהלני נ' בית-הדין הרבני הגדול (פורסם בנבו, 24.12.2006).

לשיטתנו, הסכמים המובאים לפתחו של בית-המשפט ואשר ניכר בהם כי חלוקת הנכסים המשותפים או בני-האיוון, לפי העניין, שונה במסגרתם באופן מהותי מחלוקת מחצה על מחצה צריכים לעורר חשד שמא התרחשה אלימות כלכלית. אם מתגלה כי הופעלה אלימות כלכלית, אין לאשרם כפי שהם. באופן כללי, לנוכח השליטה הכלכלית הגברית הרווחת (אף אם ברוב המקרים אין היא מגעת כדי אלימות, אלא מהווה אך כר נוח להתפתחותה) אנו מציעות לשקול את הפיכת האישור הפורמלי, הפרוצדורלי והכמעט-אוטומטי לאישור שהוא מהותי בכל המקרים שחורגים בצורה בוטה מחלוקת שהיא מחצה על מחצה של נכסים שנצברו במהלך הנישואים. אנו מציעות כי בית-המשפט יבחן את ההסכם – גם בשלב החתימה עליו וגם בשלב ההתדיינות המשפטית שאחר כך – לא רק במסגרת החוזית של אוטונומיית הרצון, אלא גם באספקלריה של שיקולים מדיני המשפחה, ביניהם שיקולי הגינות רגישי-מגדר.²⁶⁹ כך באופן כללי, וכך במיוחד במקרים של אלימות כלכלית. סנונית ראשונה לגישה זו ניתן לקרוא בפסק-הדין שניתן לאחרונה בפרשת 'ש' נ' 'צ' א',²⁷⁰ שם נעתר בית-המשפט לענייני משפחה לבקשתה של אישה לבטל הסכם גירושים שקיבל תוקף של פסק-דין בשל התעללות נפשית קשה, אשר כללה לטענתה גם שליטה כלכלית.²⁷¹ ההסכם כלל ויתור של האישה על בעלות בדירת המגורים, חסכוניות, מוניטין ורכב, וכן הסכמה לתשלום מזונות ילדים נמוכים מן המקובל. באותו מקרה נקבע כי האישה סבלה מהתעללות רגשית קשה, והתקבלה הטענה כי ההסכם נחתם תחת עושק.²⁷² בפסק-הדין לא הייתה אומנם התייחסות נפרדת ומפורשת לאלימות הכלכלית, אך לטעמנו בהקשר של אלימות כלכלית בית-המשפט מחויב להפעיל שיקול-דעת מהותי כדי לוודא שההסכם הוגן.

(ד) חריגה מהסדר איזון משאבים מחצה על מחצה

סעיף 8 לחוק יחסי ממון מאפשר לבית-המשפט לסטות מחלוקת הנכסים בני-האיוון מחצה על מחצה ב"נסיבות מיוחדות".²⁷³ מהן אותן נסיבות מיוחדות? בפרשת ס.ש.א. נ' א.א. טענה האישה לאלימות כלכלית אשר באה לידי ביטוי בכך שהגבר סירב לתת לה כסף והסתיר ממנה מידע בנוגע לכספים ולחסכוניות.²⁷⁴ בית-המשפט קיבל את טענותיה לצורך הקביעה כי אין עליה להשיב את מזונות האישה ששולמו לה, אך לא נעתר לבקשתה לסטות מהסדר איזון המשאבים. נשאלת השאלה אם שיקולי "אשם", דוגמת אלימות כלכלית, עשויים להיכלל בגדר "נסיבות מיוחדות". בפרשת פלוני נ' פלוני ציין בית-המשפט העליון כי המשפט הולך ומנתק בין שאלת ה"אשם" לבין הנושאים הממוניים.²⁷⁵ אחד הרציונלים בספרות לדחיית

269 להצעות דומות בהקשרים אחרים ראו ליפשיץ "הסדרת החוזה הזוגי", לעיל ה"ש 12, בעמ' 359; הקר "הסכמי קדם-נישואין בעידן הגלובלי", לעיל ה"ש 257.

270 תמ"ש (משפחה נצ') 9913-07 ש' ש' נ' צ' א' (פורסם בנבו, 13.10.2013).

271 שם, בעמ' 16. האישה טענה כי "הוא פיתח בי תלות, הוא העניש אותי בכך שאם לא אחזור אליו הוא ינתק את המים, החשמל, אני פיתחתי בו תלות כלכלית, כל החיים זה היה התעללות נפשית ואין סימני מכות".

272 שם, בעמ' 20-21.

273 ס' 8 לחוק יחסי ממון. כן ראו הלפרין-קדרי "שיקולי מוסר", לעיל ה"ש 9, בעמ' 686.

274 תמ"ש (משפחה נצ') 15219-11-09 ס.ש.א. נ' א.א. (פורסם בנבו, 4.7.2012).

275 פרשת פלוני נ' פלוני, לעיל ה"ש 141.

שיקולי אשם בדיני משפחה הוא מניעת חיטוט מיותר הפוגע בפרטיות, וקיים אף חשש ממוסר מיני כפול, המחמיר לרוב עם נשים.²⁷⁶ אולם מן המפורסמות הוא שדיני המשפחה בישראל רוויים בשאלת האשם: המשפט העברי מאפשר גירושים על יסוד שיקולי אשם, שאלת האשם רלוונטית לצורך פסיקת מזונות אישה, ולעיתים שיקולי אשם אף מנחים את הפרשנות ביחס לקביעת שווי הנכסים המאוזנים לפי סעיף 8 לחוק יחסי ממון.²⁷⁷ דווקא ביקורתה הפמיניסטית של הלפרין-קדרי העלתה כי גם לשיטה של אי-התחשבות מוחלטת באשם יש מחירים כבדים, במיוחד במקרי אלימות.²⁷⁸

לאורה של ביקורת זו יש להבין לטעמנו את הפסיקה בפרשת פלונית נ' פלוני שניתנה לאחרונה.²⁷⁹ גבר שניסה לרצוח את אשתו תבע מחצית מזכויותיה הפנסיוניות במסגרת איזון משאבים, ובבית-המשפט לענייני משפחה נדחתה טענת האישה כי בנסיבות העניין יש מקום לסטייה מאיזון המשאבים.²⁸⁰ נקבע כי רק בנסיבות בעלות אופי כלכלי המשליכות בצורה ישירה על הרכוש המשותף, כגון הברחת רכוש או הימורים, יש הצדקה לסטייה מחלוקה מחצה על מחצה. אלימות, כך נקבע, אינה מצדיקה סטייה מן ההסדר, שכן אין לערב שיקולי אשם בשאלות הנוגעות בחלוקת הרכוש.²⁸¹ ערעור האישה לפני בית-המשפט המחוזי נדחה גם הוא, שכן נקבע כי אין לערב שיקולי אשם לשם סטייה מחלוקה שוויונית במסגרת סעיף 8 לחוק יחסי ממון,²⁸² ונפסק כי לבעל יש זכות במחצית הזכויות הסוציאליות של אשתו על-פי הסדר איזון המשאבים בחוק יחסי ממון. בבית-המשפט העליון יצאה השופטת ברק-ארז מנקודת מוצא שלפיה אין מקום לשיקולי אשם במסגרת היחסים הממוניים, אך נזהרה מלהפוך אותה להנחה מוחלטת, וקבעה כי נסיבות של אלימות קשה השוללת את אנושיותו של בן-הזוג עשויות במקרי-קיצון להוות הצדקה מיוחדת לסטייה מאיזון משאבים מחצה על מחצה. לשיטתה, יש להבחין בין מקרים של התנהגות לא-נאותה (כגון בגידה), אשר משפיעה על איכות מערכת היחסים ואף מעכירה אותה, לבין נקיטת אלימות אשר פוגעת באנושיותו של בן-הזוג, חותרת תחת מערכת היחסים ולמעשה מאיינת אותה. במקרים מן הסוג האחרון הרציונל העומד לשיטתה ביסוד הפעלת שיקול-הדעת במסגרת סעיף 8 לחוק יחסי ממון הוא מניעת בן-הזוג התוקף מליהנות מפירות אנושיותו של קורבנו.²⁸³ נדמה לנו כי הדברים יפים ומתאימים במיוחד גם למקרים שבהם ניכר כי הופעלה אלימות כלכלית

276 הלפרין-קדרי "שיקולי מוסר", לעיל ה"ש 9, בעמ' 651, 654, 673-674, 677 ו-684; ליפשיץ "ההסדרה האזרחית של הגירושים", לעיל ה"ש 9, בעמ' 698-699.

277 גד טדסקי "איזון המשאבים בין בני-הזוג הפרקליט ל 76, 96 (1975); רות הלפרין-קדרי "דיני משפחה אזרחיים נוסח ישראל – לקראת השלמה" מחקרי משפט יז 105, 140 (2001); הלפרין-קדרי "שיקולי מוסר", לעיל ה"ש 9, בעמ' 652, 654, 664 ו-687; יצחק כהן ואמל ג'בארין "יחסים מחוץ לגישואים כשיקול בחלוקת הרכוש המשפחתי – עיון מחודש במשפט הישראלי" משפט ועסקים טז 465, 476 (2013).

278 הלפרין-קדרי "שיקולי מוסר", לעיל ה"ש 9, בעמ' 651.

279 בע"מ 7272/10 פלונית נ' פלוני (פורסם בנבו, 7.1.2014).

280 תמ"ש (משפחה חי) 25540/01 פלונית נ' פלוני (לא פורסם, 27.4.2010).

281 ש.ם.

282 עמ"ש (מחוזי חי) 14810-06-09 ד' ד' נ' א' ד', תק-מח 2010(3) 17708.

283 פרשת פלונית נ' פלוני, לעיל ה"ש 279, בעמ' 17-18.

בנסיבות מסוימות.²⁸⁴ במקרים כאלה סטייה מחלוקת הנכסים מחצה על מחצה, גם ללא הוכחת קשר סיבתי ישיר בין האלימות לבין נזק כלכלי, עשויה להוות סעד מתאים. סטייה מאיזון המשאבים במקרים של אלימות כלכלית מערערת על ביטויה האלים של הגבריות ההגמונית, ויש בהפעלה כזו של סעיף 8 לחוק יחסי ממון אף מסר לגבי היחסים הכלכליים הראויים בין בני-זוג ובלימה של היכולת להיכנות כלכלית מההתנהגות האלימה.

(ה) חוב כפוי ושיתוף בחובות

אחד המופעים המטרדיים של אלימות כלכלית הוא כזכור כפיית חובות.²⁸⁵ כאשר בני-זוג אלימים כופים חובות על בנות-זוגן על-ידי הוצאת כרטיסי אשראי על שמן או על-ידי כפייתן ליטול הלוואות בשמן ולמסור להם את כספי הלוואה, ואחר כך משתמשים בחובות כדרך להפעיל כוח במערכת הזוגית ולכפות את בנות-הזוג להישאר בה, אלה ביטויים של אלימות כלכלית.²⁸⁶ בהקשר זה יש להפריד בין מקרים שבהם הבעל נקלע לחובות ומבקש להשיתם על אשתו במסגרת פירוק הקשר וחלוקת הרכוש המשותף לבין מצבים שבהם האישה נוטלת על עצמה חובות תחת אלימות כלכלית, כפי שתואר לעיל.

בישראל קיים פיתוח של הפסיקה בכל הנוגע בסוג הראשון של המקרים.²⁸⁷ כך, למשל, לגבי זוגות שחל עליהם המשטר הרכושי של חזקת השיתוף, ההלכה היא כי כאשר בני-זוג מנהלים אורח חיים תקין ומאמץ משותף, הם שותפים ברכושם, ובתוך כך גם בחובות הרשומים על שם כל אחד מהם. חריג לכך חל כאשר החובות נושאים אופי אישי מובהק או נוצרו תוך הפרה של חובת הנאמנות.²⁸⁸ כלומר, הכלל הוא של שיתוף בחובות, אך נקבע לא אחת כי אי-הכללתו של חוב מסוים תתאפשר בנסיבות שבהן הוכח כי החוב הוא תוצר של "פעילות חריגה" של אחד מבני-הזוג אשר אינה משרתת את היחידה המשפחתית, דוגמת חוב בעל אופי אישי או עסקי.²⁸⁹ נראה כי בנסיבות מתאימות כאלה בית-המשפט פוטר לרוב את האישה מהחוב שנוצר לא בטובתה וללא מעורבותה,²⁹⁰ וכך אינו מכשיר התנהלות של

284 מובן שהדבר ייקבע ממקרה למקרה בהתאם לנסיבות, ואי-אפשר או לא ראוי לקבוע מדרג חומרה בשלב ראשוני זה של העיסוק בתופעת האלימות הכלכלית.

285 Littwin, לעיל ה"ש 72, בעמ' 951.

286 שם.

287 אוריאל פרוקצ'יה "יחסי ממון בין בני-זוג בפשיטת רגלו של אחד מהם" משפטים ז 266, 292-293 (1976); אורי ידין "הלכת ברגר-בריקר-בראלי – גם כלפי חוץ?" הפרקליט כה 442, 443-444 (1969); ליפשיץ "על נכסי עבר", לעיל ה"ש 33; ליפשיץ "אתגרים ומשימות", לעיל ה"ש 33, בעמ' 263-265; דניאל פרידמן "חיובו של מי שאיננו צד לחוזה" עיוני משפט יג 387, 395 (1988).

288 רע"א 8791/00 שלם נ' טווינקו בע"מ, פ"ד סב(1) 165 (2006). לגבי מועד גיבוש החוב ראו שם את ההבדל בין נכסים משפחתיים מובהקים לבין שאר הזכויות והחובות. ראו גם ע"א 3002/93 בן-צבי נ' סיטין, פ"ד מט(3) 5 (1995); ע"א 7442/97 עמית נ' עמית, פ"ד נד(4) 625 (2000); ע"א 6557/95 אבנרי נ' אבנרי, פ"ד נא(3) 541 (1997); ע"א 1967/90 גיברשטיין נ' גיברשטיין, פ"ד מו(5) 661 (1992). ע"א 11550/04 סיטבון נ' סיטבון (פורסם בנבו, 14.3.2007).

289 פרשת עמית, לעיל ה"ש 288, בעמ' 629. ראו גם פרשת אבנרי, לעיל ה"ש 288, בעמ' 545.

290 שחר ליפשיץ השיתוף הזוגי 227 (צפוי להתפרסם ב-2016).

אלימות כלכלית בעת פירוק הקשר. עם זאת, בנות-זוג שאינן בוחרות לפרק את הקשר יהיו חייבות עדיין בתשלום החוב במקרה שחזקת השיתוף חלה. באשר לזוגות שחל עליהם הסדר איזון המשאבים, סעיף 4 לחוק יחסי ממון קובע כי אין בנישואים כדי לפגוע ברכושם של בני-הזוג או להטיל על האחד אחריות לחובות האחר, וסעיף 5 קובע כי איזון המשאבים ייערך רק במועד קריטי, כגון פקיעת הנישואים או קרע מתמשך. משמעות הדבר היא כי כל עוד יחסי הזוג אינם מגיעים לרגע הקריטי אין אחריות של האישה, לצורך העניין, בחובות שנוצרו על שם הבעל. החריג לכלל זה הוא כאשר הייתה כוונה ליצור שיתוף בנכס ספציפי, כגון דירת מגורים.²⁹¹

המקרים מן הסוג השני, שבהם האישה נאלצה ליטול על עצמה חובות תחת אלימות כלכלית, טרם זכו במענה משפטי. לגבי נשים שחלה עליהן חזקת השיתוף, החוב הוא משותף. עם זאת, מכיוון שלא כל הנשים מכירות את ההסדרים המשפטיים, בעצם נטילת החוב על עצמן, ולו באופן פורמלי, יש כדי להפעיל עליהן לחץ להישאר במערכת היחסים, מתוך מחשבה שכך יקל עליהן לשלם את החוב. לגבי נשים שחל עליהן חוק יחסי ממון, כל עוד הן בוחרות להמשיך את הקשר, החוב מושת עליהן בלבד. ברגע הפירוק יאזון החוב במסגרת איזון המשאבים, אולם גם כאן יש לעצם החוב, שהוא באופן פורמלי עליהן, השפעה שיש בה כדי להפעיל עליהן לחץ להישאר במערכת היחסים האלימה. לשיטתנו, לגבי חזקת השיתוף, מכיוון שבני-הזוג שותפים לחוב, נשאלת השאלה אם ניתן לפטור את האישה במקרה של אלימות כלכלית כלפיה ולהשית את החוב על הבעל. לכך אין עדיין מענה בפסיקה, וניתן להציע כי החוב ייחשב בגדר חריגיו של כלל השיתוף בחובות. לגבי הסדר איזון המשאבים, לשיטתנו ניתן להתייחס לנסיבות יצירת החוב במסגרת איזון המשאבים לפי חוק יחסי ממון, ולקבוע כי חוב שנוצר באלימות כלכלית ישוקלל במסגרת איזון המשאבים באופן שיפצה את האישה על החוב שנוצר.

(1) צווי הגנה

בתי-המשפט מוסמכים ליתן צווי הגנה אם התקיימו נסיבות של אלימות פיזית או מינית, ואפילו התעללות מתמשכת או התנהגות הפוגעת בניהול "תקין וסביר" של החיים.²⁹² נראה אם כן שיהיה אפשר לבקש במקרים מתאימים צווי הגנה בשל חוסר האפשרות לנהל חיים תקינים כתוצאה מאלימות כלכלית.²⁹³ עם זאת, צווי הגנה משמשים באופן פרדיגמטי להרחקת בן-זוג אלים פיזית ממקום מגוריהם של בני המשפחה או ממקום הימצאם,²⁹⁴ ומהווים סעד

291 ראו, למשל, ע"א (מחוזי ת"א) 2841-06 פלח נ' מדינת ישראל – מס הכנסה (פורסם בנבו, 17.2010); ע"א 11120/07 שמחוני נ' בנק הפועלים בע"מ (פורסם בנבו, 28.12.2009).

292 ס' 3 לחוק למניעת אלימות במשפחה. ס' 3(3) לחוק קובע כי ניתן להוציא צו הגנה אם אירעה התעללות מתמשכת או התנהגות שאינה מאפשרת לכן המשפחה ניהול סביר ותקין של החיים.

293 הצעה ברוח זו ראו אצל Johnson, לעיל ה"ש 44.

294 ס' 2 לחוק למניעת אלימות במשפחה. ראו גם גרוס, לעיל ה"ש 32, בעמ' 118; הקר "דיני משפחות", לעיל ה"ש 33, בעמ' 311; אסף זגורי "שימוש בפולגראף בבקשות לצווי הגנה, לפי החוק למניעת אלימות במשפחה, תשנ"א-1991" בדלתיים פתוחות 49, 44 (2013).

שמטרתו לאפשר לבן-הזוג המאויים להיות מוגן.²⁹⁵ כך, למשל, צו הגנה אמור לאפשר לאישה מוכה להיות מוגנת בביתה על-אף זכויותיו של הגבר בנכס.²⁹⁶ עם זאת, לשיטתנו, לבית-המשפט יש סמכות ליתן סעד נוסף, שאנו מציעות לכנותו "צווי הגנה כלכליים": צווי הגנה המרחיקים את בן-הזוג האלים כלכלית ממוקדי הכוח הכלכליים. ב"צווי הגנה כלכליים" כוונתנו לצווים שישללו ממי שמתנהל באלימות כלכלית את היכולת לעשות זאת על-ידי מניעת גישתו למשאבים הכלכליים – לחשבונות הבנק, לכרטיסי האשראי ולהמחאות. אנו סבורות כי סמכות זו מצויה מכוח סעיף 2(א)(3) לחוק למניעת אלימות במשפחה, המתיר לבית-המשפט לאסור על אדם "לפעול בכל דרך המונעת או המקשה על שימוש בנכס המשמש כדין את בן משפחתו", וכן מכוח סעיף 11 לחוק יחסי ממון, הקובע שכאשר בן-זוג עשוי לעשות פעולות שיש בהן כדי לסכל זכויות ממוניות של בן-הזוג האחר, ניתן לנקוט אמצעים לשמירת זכויות אלה. לשיטתנו, בהרחקת מי שמפעיל אלימות כלכלית מן המקורות הכלכליים של המשפחה יש כדי להתיר את הקשר המרכזי שבין גבריות לכסף, ולהשריש תפיסה שבה נשים יהיו אחראיות למשאב המשפחתי.

הערה לקראת סיום: תעסוקת נשים ונורמליזציה של טיפול גברי

ראינו כי תופעת האלימות הכלכלית שזורה בתפיסות-עומק לגבי גבריות ונשיות ולגבי היחס בין גבריות ונשיות לכסף. לשיטתנו, כדי לעקור את התופעה מן השורש, יש לקדם, ברמה חברתית עמוקה, את הקשר בין גבריות לטיפול ואת הקשר בין נשיות לכסף. שילובן של נשים בשוק העבודה עשוי להפחית את תלותן הכלכלית בבני-זוגן, להעלות את מעמדם החברתי, ולאפשר להן חופש פעולה ואוטונומיה כלכלית.²⁹⁷ הספרות המשפטית הכירה זה כבר ביתרונות הטמונים בכך,²⁹⁸ למרות הקשיים הנובעים מפערי שכר,²⁹⁹ מתקררות זכוכית³⁰⁰

295 גרוס, לעיל ה"ש 32, בעמ' 118.

296 שם.

297 Jennifer E. Swanberg, Caroline Macke & T.K. Logan, *Working Women Making It Work: Intimate Partner Violence, Employment, and Workplace Support*, 22 J. INTERPERS. VIOL. 292 (2007); Ross Macmillan & Rosemary Gartner, *When She Brings Home the Bacon: Labor-Force Participation and the Risk of Spousal Violence Against Women*, 61(4) J. MARRIAGE & FAM. 947 (1999); הקר "רווקות כאפשרות", לעיל ה"ש 119; רנן-ברזילי, לעיל ה"ש 20.

298 ראו, למשל, הקר "רווקות כאפשרות", לעיל ה"ש 119; רנן-ברזילי, לעיל ה"ש 20.

299 ראו, למשל, שרון רבין-מרגליות "ההסבר (תירוץ) השוקי לפערי שכר מגדריים: בעקבות פסק דין הומסנטרס (עשה זאת בעצמך) בע"מ נ' אורית גורן" הפרקליט נ 501 (2010); הקר "רווקות כאפשרות", לעיל ה"ש 119, בעמ' 910-911; ליפשיץ "הסדרת החוזה הזוגי", לעיל ה"ש 12, בעמ' 286.

300 ראו, למשל, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה "נשים וגברים 1990-2011" (סטטיסטיקל 132) 13 (2013). על-פי נתוני הלמ"ס, בשנת 2011 היו במדינת-ישראל 139,000 גברים מנהלים, לעומת 73,000 נשים מנהלות.

ומהפליית אימהות.³⁰¹ עם זאת, כפי שראינו, אישה החווה אלימות כלכלית מצד בן-זוגה עלולה להיות מוגבלת על-ידי גם אם היא מרוויחה את לחמה, בשל שליטתו של בן-הזוג במשאבים, לרבות חשבונות הבנק והכספים המשותפים, שעשויה להתבטא אף בהפקעת משכורתה כולה. יתרה מזו, הבניית תפקידה של האישה כ"מטפלת" העיקרית במשפחה והבניית תפקידו של הגבר כ"מפרנס" העיקרי מקבעות את מעמדן הנחות של נשים הן בשוק והן בבית.³⁰² נשים וגברים עשויים להאמין כי היות שהגבר הוא המפרנס המשמעותי, אין לנשים הלגיטימציה לשלוט במשאבים הכלכליים.³⁰³ סקר שנערך על-ידי הלמ"ס בקרב זוגות נשואים מאיר כי רוב הזוגות הנשואים הסכימו שבני-הזוג צריכים לשאת במטלות הבית באופן שווה כאשר שניהם עובדים, אך בפועל רוב הזוגות דיווחו כי מרבית עבודות הבית נעשות על-ידי נשים.³⁰⁴ כן נמצא כי נשים נתפסות כאחראיות הראשיות לגידול הילדים היומיומי.³⁰⁵ אנו סבורות כי נורמליזציה של טיפול גברי ונטילת אחריות שווה בעבודה – מחוץ לבית ובעיקר בתוכו – הן מרכזיות להתמודדות עם תופעת האלימות הכלכלית. שינוי המודל של עבודה אידיאלית כעבודה טוטלית ובמקביל נורמליזציה של טיפול גברי³⁰⁶ יש בהם כדי לערער על כינון הגבריות ההגמונית כשליטה כלכלית וכפרנס, ולהנחיל תפיסה של גבריות כמקושרת לא רק עם כסף, אלא אף עם טיפול.

סיכום

המאמר הצביע על קיומה של תופעת האלימות הכלכלית בין בני-זוג, המשיג אותה, והראה כי מערכת המשפט טרם התמודדה עימה בצורה מקיפה ומשמעותית. כותבות פמיניסטיות העירו זה כבר כי חוסר התייחסות כזה אינו ניטרלי מבחינה מגדרית,³⁰⁷ וכי במובן זה המשפט עצמו הוא "גברי": הוא משקף ברובו חוויות חיים גבריות, ואילו חוויות חיים נשיות אינן

-
- 301 Joan C. Williams & Nancy Segal, *Beyond the Maternal Wall: Relief for Family Caregivers* 301
 302 *Who Are Discriminated Against on the Job*, 26 HARV. W. L.J. 77 (2003). כמורכב, נשים רבות עוברות במשרה חלקית, אשר מאפשרת טיפול בבני משפחה אך מגבילה את ההזדמנות לצבור משאבי שוק ומחזקת את התלות הכלכלית בבעל. ראו גלית אהרון "אי-שוויון במשק הבית: תלות כלכלית של נשים נשואות בישראל לאורך זמן" סוציולוגיה ישראלית ח 87, 106 (2006); רנן-ברזילי, לעיל ה"ש 20.
 303 הקר "רווקות כאפשרות", לעיל ה"ש 119.
 304 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה הסקר החברתי 2009 45 (2011), www.cbs.gov.il/publications11/seker_hevrat09/pdf/h_print.pdf.
 305 אניה גליקמן, ענת אורן ונח לויין-אפשטיין "משפחה ישראלית חדשה? תפקידי מין וחלוקת עבודה במשפחה בראשית המאה ה-21" דעות בעם 8, 1 (2003).
 306 להצעות קונקרטיביות בעניין זה ראו הקר ופרנקל, לעיל ה"ש 250; רנן-ברזילי, לעיל ה"ש 20.
 307 CAROL SMART, THE TIES THAT BIND: LAW, MARRIAGE AND THE REPRODUCTION OF PATRIARCHAL RELATIONS 221 (1984).

באות בו לידי ביטוי באותה מידה.³⁰⁸ המאמר צמח מנשים שהגיעו לקליניקה וסיפרו את סיפוריהן האישיים, שבעקבותיהם התחלנו לחקור את התופעה. התייחסות פמיניסטית למשפט מחויבת להאיר את המקומות שבהם המשפט אינו מותאם לחוויות החיים שחוות נשים על-פירוב,³⁰⁹ ובמובן זה המשגה של אלימות כלכלית לתוך השיח המשפטי הינה מהלך פמיניסטי. עם זאת, המאמר השתמש בלימודי הגבריות כדי לנתח את התופעה של אלימות כלכלית, כדי להבין את הגורמים החברתיים והמשפטיים המשפיעים על גברים בכינון גבריותם, ולהבין כיצד הללו מהווים כר פורה לתופעת האלימות הכלכלית (מבלי לגרוע כמובן מן האחריות האישית של הגברים המפעילים את האלימות הכלכלית). לאחר הבנת הגורמים הקשורים לכינון הגבריות אשר מאפשרים אלימות כלכלית, הצענו כי ניתן לפתח סעדים משפטיים לתופעה שיהיה בהם כדי למתן את המאפיינים של שליטה במשפחה, שליטה כלכלית ואף אלימות הגלומים כיום בכינון הגבריות. בכך גם הציע המאמר קריאה אינטגרטיבית ותלוית-הקשר של היחס בין לימודי הגבריות לבין התיאוריות הפמיניסטיות, כאמצעי להגברת השוויון המגדרי.

למשפט יש היסטוריה ארוכה של כינון גברים כמפרנסים וכינון נשים כתלויות כלכלית בבני משפחה.³¹⁰ גם כיום גבריות נשענת במידה משמעותית על היכולת לכלכל משפחה, ויכולת זו מהווה סוג של שליטה במשפחה.³¹¹ גם בעידן הפוסט-מודרני – שרווי צורות משפחות חדשות, כגון משפחות חד-מיניות, חד-הוריות או משולבות (blended),³¹² ואשר לכן נכון יותר לדבר בו על "משפחות" מאשר על "המשפחה"³¹³ – היבטים של המשפחה המודרנית נשארו על כנם, ובראשם אפיון המשפחה כ-*male dominated* בהיבטיה הכלכליים.³¹⁴ המאמר הציע כי אלימות כלכלית היא פרשנות (פסולה) של גבריות הגמונית. התלות הכלכלית של נשים בבני-זוגן מוסברת על-ידי כינון הגבריות ההגמונית, הניזונה מנורמות עבודה בשוק שמכוננות גברים כמפרנסים ומנורמות חברתיות המכוננות נשים כמטפלות, ולמשפט יש חלק בכינונה. התלות הכלכלית של נשים בגברים במשפחה מושרשת ועתיקת-יומין עד כדי כך שהיא נתפסת כטבעית. הטבעיות (לכאורה) של השליטה הגברית הכלכלית מהווה בתורה כר נוח לאותם בני-זוג המפגינים את גבריותם באלימות כלכלית.

308 Robin West, *Jurisprudence and Gender*, 55 U. CHI. L. REV. 1, 58–59 (1988); מקינון, לעיל ה"ש 104, בעמ' 28–29.

309 CATHARINE A. MACKINNON, *MACKINNON, FEMINISM UNMODIFIED*, 137, בעמ' 54–56; TOWARD A FEMINIST THEORY OF THE STATE 96–105 (1989).

310 ראו, למשל, Renan Barzilay, *You're on Your Own, Baby*, לעיל ה"ש 118.

311 שם, בעמ' 575. ראו גם STACEY, לעיל ה"ש 118, בעמ' 8; MARTHA ALBERTSON FINEMAN, *THE NEUTERED MOTHER, THE SEXUAL FAMILY AND OTHER TWENTIETH CENTURY TRAGEDIES* 150 (1995); ADRIENNE RICH, *OF WOMAN BORN: MOTHERHOOD AS EXPERIENCE AND INSTITUTION* 276–277 (1976).

312 סילביה פוגל ביז'אוי "משפחות בישראל: בין משפחתיות לפוסט מודרניות" מין, מגדר ופוליטיקה 107 (דפנה יזרעאלי ואח' עורכות, 1999).

313 הקר "דיני משפחות", לעיל ה"ש 33; הקר "רווקות כאפשרות", לעיל ה"ש 119, בעמ' 922.

314 Renan Barzilay, *You're on Your Own, Baby*, לעיל ה"ש 118. וכן: HASDAY, לעיל ה"ש 109, בעמ' 97–133.

תוכנות מלימודי הגבריות הצביעו על הקשר הגורדי בין כינון הזהות הגברית לבין שליטה בכסף ושליטה במשפחה. על-כן הצענו סעדים לתופעת האלימות הכלכלית אשר מותאמים לריכוך הקשר שבין גבריות הגמונית לשליטה כלכלית במשפחה. כך, למשל, נראה כי עוולה נזיקית של אלימות כלכלית עשויה לחזק את הקשר שבין נשיות לכסף, בעוד הכנסתה של האלימות הכלכלית למשפט הפלילי עשויה דווקא לשעתק את כינון הגבריות כאלימה. במסגרת דיני המשפחה הצענו כי על בתי-המשפט להפעיל שיקול-דעת רחב בבואם לאשר הסכמי גירושים המתייחסים לפן הממוני, במיוחד במקרים של אלימות כלכלית; כי על בית-המשפט לעשות שימוש בסמכות הנתונה לו לחרוג מחלוקת נכסים שוויונית במקרים של אלימות כלכלית; וכי ניתן לעשות שימוש ב"צווי הגנה כלכליים" כדרך למנוע מבני-זוג שהפעילו אלימות כלכלית גישה למשאבים הכלכליים של המשפחה, ובכך להתחיל לפרום את הקשר שבין גבריות לכסף ולהדק את הקשר שבין נשיות לכסף. עידוד השתלבותן של נשים בשוק העבודה והנחלת נורמות של טיפול גברי עשויות גם הן להוביל לשינוי בתפיסת הגבריות ההגמונית. תקוותנו היא כי ריכוך – מהותי וסמלי – של הקשר בין גבריות לשליטה כלכלית במשפחה יוביל בהדרגה גם לצמצום תופעת האלימות הכלכלית.